

ארץ ישראל במשנת ר' נחמן מברסלב

(עיון בתורה מ"ז בליקוטי מוהר"ן)

הרב גרשון קיציים

ריש מולין

מאמר זה של ר' נחמן מברסלב! לקוח מספרו הגדול "לקוטי מוהר"ן"². ספר זה הוא המרכזי בספרותה הענפה של חסידות ברסלב³ ומרבית ספריה המאוחרים של חסידות זו מושתתים עליו.⁴

1. נולד במוז'בוז', פודוליה (רוסיה של היום) ביום השבת ראש חודש ניסן שנת תקל"ב, נפטר ביום ג', י"ח תשרי, ב' דחול המועד סוכות שנת תקע"א. נינו של ר' ישראל בעל שם טוב מחולל תנועת החסידות (אמו של ר' נחמן – פייגא, היתה בתה של אדל, בתו של הבעש"ט) ונכדו של ר' נחמן מהורודנקא תלמיד הבעש"ט שעל שמו נקרא (אביו של ר' נחמן, ר' שמחה היה בנו של ר' נחמן מהורודנקא). על אף ששני זקניו אלה נפטרו עליו טרם נולד היתה להם השפעה מכרעת על כל אורח-חיי, במקום אחר נדון, א"ה, בפרשת היחסים המורכבת עד למאד שבין ר' נחמן לבין זקינו הבעש"ט. כאן נציין כי לבלי ספק מחשבת ואהבת א"י שפעמו בלבו של ר' נחמן נאצלו עליו משני זקניו אלה. ויעוין עוד בפרק "כיצד עולים לארץ ישראל".
2. בספר שני חלקים (קמא ותנינא). חלק ראשון מכיל רפ"ו תורות (מאמרי חסידות, בלשונם של חסידים) ובשני – קכ"ה תורות. חלק מהספר נכתב ע"י ר' נחמן עצמו אך רובו נכתב ע"י תלמידו המובהק ר' נתן. רוב דברי התורות מתיחסים לתקופת השנים תקס"ב-תקע"א, אך כמה תורות הם משנת תק"ג והלאה. מהדורה ראשונה של הספר יצאה לאור בשעת תקס"ח, אוסטראה, והיא מכילה רק את חלקו הראשון של הספר, בשנת תקע"א הוציא לאור ר' נתן את חלקו השני של הספר במוהילוב. עד כה יצא הספר (בצורה שלמה או חלקית) בכעשרים מהדורות.
3. עד עתה טרם נערך רישום ביבליוגרפי מלא של כל ספרות ברסלב. ארבע סיבות לדבר:
  - א. אין ענף מענפי החסידות ששם לו כערך חשוב הדפסת ספרי חסידות, כחסידות ברסלב (...הנשמע מכל הנ"ל גודל עוצם הפלגת מעלת הדפסת ספרי רבינו הקדוש... והפצתם אשר בזה תלוי עיקר השארת והמשכת דעתם הקד' בעולם... כמבואר בחיי מוהר"ן שבעת שכרכו הספר לקוטי מוהר"ן הראשון אמר ר' נחמן – לכם נדמה שזה דבר פשוט הלא כמה עולמות תלויים בזה... והנה אנו רואים שענין הדפסת ספריי הק' – של ר' נחמן – היה עולה אצלו – אצל ר' נתן, תלמידו הגדול – למעלה יותר מכל שאר עניני רבינו ז"ל, עד אשר סמוך להסתלקותו כשהיה שוכב על ערש דוי כאשר שאלוהו איך להתפלל בעבורו צוה להזכיר רק את הזכות שזכה להדפיס ספרי רבינו ז"ל ולהדר אותם... (מתוך הקדמה לקונטרס ספרן של צדיקים, ירושלים, תשל"ה שהוא "...לחוק ולעורר אחינו בני ישראל ואנ"ש חסידי ברסלב בענין גודל מעלת הדפסת והפצת ספרי רבינו הקדוש...") ר' שם אוסף תקנות של "הועד להדפסת והפצת ספרי רבינו" דבר זה גרם לתפוצה עצומה המתבטאת במהדורות רבות של ספרי היסוד של חסידות ברסלב. את מקומו של ר' נחמן, שכן אצל חסידי ברסלב לא קם רבי אחר ר' נחמן, נטל העיון והלימוד בתורתו ובמעשיו. מעט מאוד מספרות זו הגיע לכלל

רישום ביבליוגרפי מדוקדק.

ב. אחד ה"קייבוצים" (כך נקרא סניף חסידי ברסלב שבמקום מסוים, וראה על כך עדותו המענינת של יהודה יערי בספר העליה השלישית עמ' 890-889 כי שמו של ה"קייבוץ" הארצישראלי נגזר מן ה"קייבוץ" הברסלבי) הפעילים ביותר בקרב חסידי ברסלב בנושא הדפסת ספרים היה ה"קייבוץ" שבפולין (ראה למשל קונטרס עין זוכר, ורשא תרפ"ד, סע' י"ד: "...הוסכם והוחלט אצל כל אנ"ש שיחיו שכל אחד מאנ"ש יהיה לו קופסא ויפריש לשם בכל עת, לסייע להדפסה, לכל הפחות אחוז אחד..."). כרי שבעלות הכורת על יהדות זו בשנות צרה ועברה, בד בבד עם המוני יהודים שנשרפו על קידוש השם נשרפו עמהם גילי תורה רבים, ורבים רבים מספרי חסידות שבינם לא הגיעו עדינו.

ג. המציאות המורכבת של חסידות ברסלב, שמן הצד האחד מגלה ענין אף בפושעי ישראל, וראש וראשון לכך היה ר' נחמן עצמו (ראה על כך מאמרו של ר' חיים ליברמן ר' נחמן כראצלאווער אין די אומאנער משכילים, יו"א בלעטער תש"ז עמ' 219-201, וכן בפרק 'פרשת אומאן בחיי ר' נחמן מברסלב', חסידות ברסלב למ' פייקאז) – לגילוי ענין זה התבקש בטוי בכתב. מאידך גיסא, בהיותם נרדפים מבית ומחוץ, ע"י מתנגדים ואף ע"י חסידים, חייבים היו חסידי ברסלב לנהוג משנה זהירות במעשיהם לבל יגבירו תבערת המחלוקת. משום כך, מאופינת, בין השאר, ספרות חסידות ברסלב בספרים אשר מחבריהם, מגדולי החסידים, העלימו שמותיהם, אם בדרך פשוטה של השמטת שם המחבר, אם כאיפוק ראוי לציון לבל יזכר שמו של רבם או אף כאשר ייזכר, יזכר כשזה בין שוים. בלא תואר נלווה דוגמת רבינו, רבינו הקדוש וכד', ואם אפילו בהטעיה מחוכמת ע"י הצגת מחבר הספר כמי שגר בארץ רחוקה ובמקום רחוק (כשתי דוגמאות חותכות יוכלו לשמש שני ספרים שנכתבו ע"י שני גדולי חסידי ברסלב: ר' נתן שטרנהארץ ממירוב ור' נחמן גולדשטיין מטשערין, אף שמבחינת תוכנם רחוקים ספריהם עלומי השם זה מזה כרחוק מורח ממערב, הנה מסיבות המאפיינות ביתר שאת את חסידות ברסלב שבעת ההיא, בחרו להעלים שמם מעל שערי ספרים. הספר האחד "קנאת ה' צבאות" (יאס תר"ב) מאת ר' נתן (אם אמנם ר' נתן הוא מחבר הקונטרס, כעדות המדפיס השני ר' שלמה קווילר, בשנת תרפ"ו, אם היה זה ר' נחמן מטשערין כאשר מהסר ר' נתן צבי קניג, נהו צדיקים עמ' קע"ז-ק"פ, בין כך ובין כך אין לנו אלא עובדת העלמת שם מחבר הספר). ספר זה הוא כתב התקפה מזהיר, כתוב בשפה נלהבת, כנגד ההשכלה, עתונות, ספרותה ורעיונותיה החדשים, בספר זה מציג עצמו ר' נתן כרב הגר בארצות המערב – הן ארצות צפון אפריקה של ימינו – אשר הגיע לאזוניו שמועה באמצעות שד"רים שבאו מא"י למקומו ובדרכם עברו בקהילות ישראל שבאירופה והביאו עמם סיפורים וגם עתונות מהם למד על הנעשה בקהילות הללו, הודעו וכתב את ספרו. מחמת יראת המשכילים סתם והעלים, איפוא, ר' נתן את שמו. לחילופין, ספרו של ר' נחמן מטשערין "לשון חסידים" (למברג תרל"ז) שהוא "תורת הבעש"ט" (כותר המשנה במהדורת ירושלים תשכ"א), ליקוטים מספרי תלמידי הבעש"ט ובעיקר מספרי ר' יעקב יוסף מפולנאה, רב ייבי, ר' משה חיים אפרים מסדילקוב, ר' אריה ליב המוכיח מפולנאה, ר' משה שהם ור' גדליה מליניץ, והוא, ר' נחמן מטשערין, שהיה תלמיד גדול לחסידות ברסלב אינו משתמש כלל במסורות בעש"טיות שרווחות בחסידות ברסלב מפי ר' נחמן מברסלב נינו של הבעש"ט! ולא עוד אלא שהעלים שמו מעל שער ספרו, אין זאת כי חשש מפני תגובת חסידים שמא יבואו לדחות תורת הבעש"ט אם תובא אליהם באמצעות חסיד ברסלב). אף תופעה זו של העלמת שמות המתברים מקשה על זיהוי ספרי חסידות ברסלב.

ד. רבים מספרי ברסלב, בעיקר סיפורי המעשיות, החלו בעת האחרונה חורגים מתחומה הבלעדי של חסידות ברסלב המוצהרת והיו לנחלת רבים: חוקרים, סופרים ואף הגיעו לכמה וכמה שטחי אמנות. עם כל השוני האישי שביניהם הצד השווה ככולם שאינם חסידי ברסלב, על-כן במקום הטבעי בו תיאגר ספרות ברסלב נפקד זכרם, הנה בספר האחד, המקיף ביותר הקיים ברישום ספרות ברסלב "נוה-צדיקים" לר' נתן צבי קניג (בני ברק, תשכ"ט) מציין המחבר "...כי המחקרים החכמים בעיניהם הדפיסו כמה פעמים את "ספר המעשיות" בשינויי לשון עם הקדמות משלהם, גם בתרגום ללע"ז וקלקלו המכוון, כי עשו ב"ספר המעשיות" כבתוך שלהם, אשר על כן נמנעתי מלצייןם" (שם, עמ' מ"ו).

ר' נתן צבי קניג מונה בספרו 133 ספרים. אך ברור שהמספר הכולל הוא הרבה מעבר לזה. אם נצרך למספר זה גם מחקרים ודברי ספרות שנכתבו על ובעקבות ברסלב כי אז, קרוב לוודאי, יעלה מספרם למאות רבות של ספרים.

4. חסידי ברסלב, למן ר' נתן תלמידו-מקורבו של ר' נחמן ועד היום הזה, ערכו-סדרו בדרכי סגנון שונים ספרות רבת היקף מבחינה נושאית. הסוגים העיקריים הם חמשה: א. ניסוח תורת ר' נחמן בלשון תפילה (ליקוטי תפילות מאת ר' נתן). ב. פרשנות. לנ"ך, תלמוד, הגדה של פסח, סידור התפילה, שולחן ערוך וכדומה ע"פ דברי ר' נחמן (דוגמת: שכל טוב לר' שמואל טיקוצינסקי על הש"ס, אור זורח – הגדה של פסח

במקומות רבים בספר⁵ מקדיש ר' נחמן דברים על ארץ ישראל ומשמעותה, אך התורה המרכזית שענינה נושא זה היא התורה שלפנינו. בתורה זו סדורים בתמציתיות רבה עיקרי משנתה של חסידות ברסלב ביחס למקומה של ארץ ישראל בהיותו של היהודי. בין השיטין ומבעד למילים יש בה גם ביטוי למלוא אישיותו של מחברה: מוח הוגה ומעמיק, לב רגש, עין טהורה וענות נפש, ועל כל אלה חופפת אהבתו הגדולה לארץ ישראל. שכן, ר' נחמן הצעיר,⁶ אש להבה, נועז נפש,⁷ כובש דרך לרבים הבאים ארצה ישראל,⁸ נפש מתרוננת בגוף שחוף,⁹ עיניו ולבו היו תדיר נוכח ארץ ישראל. תעדנה המלים הנפלאות אשר ר' נתן תלמידו רשמן על פיו:

"אל רחום וחנון,
ארץ אפיים ורב חסד ואמת,

לר' אלטר בושלאנסקי, ליקוטי קודש – תהלים לר' יעקב דב, סדור שערי רצון לר' נתן צבי קניג, וכמובן, יצירתו הגדולה בח' כרכים, של ר' נתן, ליקוטי הלכות על ארבעת חלקי שולחן ערוך, יצירה שהינה אות ומופת לגאונותו של ר' נתן מחד גיסא, והערצתו את רבו מאידך גיסא) ג. ליקוט – סידור דברי ר' נחמן לפי נושאים (דוגמת: על השמחה – קול השמחה, לר' ישראל חיים דויטש; על הצדיק – יסוד צדיק, לר' שמואל צ'צ'יק; על התפילה – השתפכות הנפש, לר' משה יהושע בושלאנסקי; על חשיבות הזמן – אמונת עתיד, להנ"ל, ועוד ועוד). ד. חיי ר' נחמן ואישיותו (גם ענף זה נפוץ מאד בספרות ברסלב למן חיי מוהר"ן ושבחי הר"ן לר' נתן ועד לספרים בני ימינו, והם רבים). ה. פירושים לדברי ר' נחמן (מבין הספרים הרבים, הבולטים הם: פרפראות לחכמה שהיא גם הפירוש הראשון לליקוטי מוהר"ן, לר' נחמן גולדשטיין מטשערין, ביאור הליקוטים לר' אברהם הלוי חזן, חכמה ותבונה על סיפורי מעשיות להנ"ל, ועוד רבים).
בחלק א' – ו', ז', א', ט', ה', י', ד', י"א, ז', י"ד, ה', כ', ו', ז', מ', ח', נ"ה, א', ס"א, ג', פ"א, ק"ד, כ"ט. קנ"ב. קנ"ה. פ"ז, רל"ד, רע"ז.

בחלק ב' – ח', י', מ', ס"ה. ע"א. ע"ח. ע"ט. ק"ט. קט"ז.
כן יצונו כי ר' נחמן גולדשטיין מטשערין חבר ספר בשם "זמרת הארץ" ובו "התאזר הגאון המחבר והאיר עינים, איך שכל מאמר ומאמריו הק' – של ר' נחמן מברסלב – ומסיפורי מעשיותיו והשיחות כלול ומדבר מקדושת ארץ ישראל!" (נוה צדיקים עמ' קס"ה), ר' נחמן גולדשטיין עצמו בקר באר"י בשנת תרכ"ט ובדעתו היה לקבוע דירתו בארץ, הוא שב חזרה לחו"ל על מנת לגמור עניניו ולסדר לו מעמד שיוכל להתפרנס מזה בארץ ישראל" (שם, שם) כשעמד לשוב ארצה חלה במחלה קשה אשר הביאתו אל ערש דוי במשך למעלה מעשר שנים, באותה עת חבר את ספרו זה. כן יוזכר הספר ארץ ישראל שהינו אוסף מלוקט מדברי ר' נחמן ור' נתן על ארץ ישראל, נערך ע"י ר' משה גרומן (ירושלים, תש"א, בשנת תשכ"ח יצא לאור שנית עם "זמרת הארץ" בכרך אחד).

6. ר' נחמן נפטר בעודו בן ל"ח שנים ומחצה. בעת עלותו ארצה, בשנת תקנ"ח, היה בן עשרים ושש.
7. "מקודם לא היו נוסעים לא"י דרך אדעס (אודיסה) כי היו מתיראים לנסוע דרך שם והוא נסע תחילה על אדעס כשנסע לא"י, ומאז והלאה נעשה דרך כבושה והכל נוסעים דרך שם, וכן כמה דברים שהוא התחיל בראשונה ואח"כ הורגל העולם אחריו. גם כשהיה בא"י והיה על הקברים, היה שם קבר של ינוקא שהיו מעולם מתיראים לנסוע לתוך אותו המערה כי אמרו שיש שם נחש, גם היה שם חידוש שהיה גדל אילן על המערה והוא היה הראשון שלא חש על זה ונכנס לשם ואחז שורש האילן בידו, כי היה השורש בקרקע, והיה הולך דרך חלל המערה ולא היה שם שום נחש, ומאז והלאה הכל הולכים על אותו קבר" (חיי מוהר"ן, נסיעתו לא"י, י').

8. ראה הע' קודמת.
9. בשנת תקס"ו. בהיותו בן שלושים וחמש חלה ר' נחמן במחלת השחפת, למעלה משלוש שנים נשא מחלתו בגבורת נפש שהפליאה עין רואיו... "ואמר שגם אלו הג' שנים חי בנס" (חיי מוהר"ן, נסיעתו לנאוריתש, י"א). אף שסבל קשות, הירבה לנוע ולנדוד על פני ערים ועירות יהודיות "באותה תקופה נסע לנאוריתש, והיה בזאטלב ובאוסטרהא ובדובנא ובבראד ובעוד שאר מקומות" (שם, שם, ז') משל רצה להשלים בחייו כל חזונו הגדול, באשר ידע כי קיצו קרוז "אמר שתיכף שבא עליו ה"הוסט" – שיעול, תיכף שעשה ה"הוסט" הראשון ידע מיד שיסתלק" (שם, שם)

זכני ברחמיך הרבים
 שיהיו לי ולכל ישראל
 כיסופין
 וגעגועין
 והשתוקקות
 וחשק אמיתי
 לבוא לארץ ישראל.
 עד שאזכה ברחמיך הרבים ובחסדיך העצומים להוציא מן הכוח אל הפועל
 חשקי ורצוני ללכת,
 לנסוע,
 ולבוא בשלום לארץ ישראל חיש קל מהרה,
 כי אתה יודע גודל ההכרח
 כמה אני צריך להיות שם
 בארץ הקדושה
 לגודל עוצם ריחוקי ממך,
 כי שם עיקר, יסוד, מקור האמונה הקדושה,
 שם שורש כלליות קדושת ישראל,
 היא הארץ אשר ה' דורש אותה תמיד,
 ארץ החיים האמיתיים,
 הנצחיים
 יפה נוף משוש כל הארץ¹⁰
 ועוד תפילה חצובת אש נפש:
 "...וזכנו לבוא לארץ ישראל, מקום קדושתנו
 מקור
 האמונה והתפילה והנסים
 מקור החיים.
 מקור התקרבות ישראל לאביהם שבשמים,
 מקום קדשנו ותפארתנו
 מקום חיינו ואורך ימינו.
 אבינו מלכנו
 חמול עלינו במתנת חנם ונדבת חסד
 וזכנו בחסדיך העצומים לעלות מהרה לארץ ישראל
 ונזכה לעבדך שם
 באמת
 ביראה ובאהבה".¹¹

10. ליקוטי תפילות, חלק א' סימן ב'; על פי פיסוקה של י' קוק: רבי נחמן מברסלב; עיונים בסיפוריו, עמ' 26.

11. ליקוטי תפילות, חלק א', סימן ט'.

ור' נחמן עצמו הגם שידע כי "מי שרוצה לזכות לבוא לא"י, שזה עיקר קדושת איש... והוא עיקר נצחון המלחמה... מתפשטין ומשתטחין לפניו מניעות הרבה מאוד על ענין זה. אי אפשר לנצח המלחמה הזאת כי אם ע"י עזות דקדושה ועקשנות גדולה... ע"י שתתגבר בעזות ובעקשנות גדולה לבוא דוקא לא"י ולבלי להסתכל כלל על שום מונע ומעכב, ע"י זה בעצמו זוכה לנצח במלחמה הזאת ולבוא באמת לא"י¹² וידע גם ידע ואף אמר לתלמידיו טרם צאתו לא"י "ידוע אני שיהיו לי עכובים ומניעות לאין שיעור וערך, אך כל זמן שהנשמה בקרבי ורוח חיים באפי, הנני מוכן ומזומן לישא ולסבול הכל ועד למסירות נפשי ובלבד לנסוע לא"י", באשר "ארץ ישראל נקנית ביסורים". והיה מפטיר בלעג מר "ועוד יש מדמים שהם רוצים בא"י ונכספים מאוד לעלות אליה והם מוכנים לנסוע לשם, אבל רק בהרחבה ולא בצער ודוחק, ובאמת אין זה רצון שלם, כי מה שרוצים באמת לבוא לא"י – צריך ללכת לשם כרגל!"¹² באשר ארץ-ישראל אינה רק ארץ מושב להניח בו רגל יהודי נודדת אלא "מי שרוצה להיות יהודי, היינו לילך ממדרגה למדרגה, אי אפשר לו כי אם על ידי ארץ ישראל, כלומר ארץ ישראל הזאת בפשיטות" מיט די הייזער און די שטייבער" (עם הבתים האלה והדירות הללו),¹² "ועם הדברים האלה... הוא קם ועלה – והנחיל לנו אפופיאה (עלילת גבורה) של נסיעה, שהיא כאילו עצמה תעודת שירית רבת הרפתקאות, אודיסיאה עילאית, רבת חתחתים, שכל כולה סמל שירי למתח הדרמטי שיש לכל כמיהת הגאולה של החסידות, על עונג אושרה, ועוצם יסוריה, וחומר מאבקה במעצורים, שאין דומים כמותם: ברקים ורעמים, וסערות ים, ומלחמת הצרפתים, ושבירת הספינה ותעיית דרך, והרפתקאות עם ישמעאלי, וסכנת נפשות, ומחלות ועלילות שוא, וגירושין, ורעש ותיילות ותעיות דרכים, ושטפונות, וסכנות – סכנות ללא קץ וללא ספור. ותלמידו מסיים: "סיפרנו כטיפה מן הים מהמון התלאות וההרפתקאות והסכנות העצומות והייסורים הקשים והפתחים הגדולים שעברו על רבינו ז"ל בנסיעתו לא"י..."¹³ גם כאשר שב מא"י אל תלמידיו ושומעיו, נושא עמו השגות עליונות "ואפילו אחר שבא מארץ ישראל זוכה שם להשגה עליונה וגבוהה מאוד אשר אין לשער כלל, אף על פי כן היו לו תמיד געגועים וכיסופים להשם יתברך והיה שפל בעיני עצמו באמת..."¹⁴ עיניו ולבו היו נוכח ארץ ישראל, וכה היה אומר לתלמידיו: "המקום שלי הוא רק בארץ ישראל, ומה שאני נוסע, אני נוסע רק לארץ ישראל, ולפי שעה אני רועה בברסלב וכיוצא".¹⁵

אהבה וגעגועים לא"י עד כלות הנפש ממש שכנו בלבו של ר' נחמן. "כאשר אבותינו סיפרו לנו אשר בהיותו בלמברג ישב עם אנשים בסעודה השלישית של שבת קודש שאז היא רעוא דרעוין. ודיבר אז הרבה מגודל קדושת ארץ ישראל ברצון והשתוקקות עצום עד מאד עד שהחשיך הלילה, ולא הכניסו עדיין נר לביתו. והרגישו האנשים שישבו אצלו שהתחיל לגווע, ויצעקו להביא נר לבית, ועוררו והקיצו אותו. והבינו אז אשר בגלל גודל השתוקקותו לארץ ישראל כלתה נפשו לצאת".¹⁶ גם תורתו עוצבה כליל מרוח ארץ ישראל "אמר שכל התורה

12. חיי מוהר"ן, שיחות השייכות להתודות, ט"ו.

13. ש"ז שזר, כיסופי הגאולה ורעיון העליה בחסידות, ספר הבעש"ט עמ' ק"א (וכן ב"אורי דורות" עמ' 178).

14. שבחי הר"ן, ל"ג.

15. חיי מוהר"ן, נסיעתו לנאוריטש, ו'.

16. ימי מוהר"נ"ת ח"ב, הובא בהקדמה לספר ארץ ישראל, ירושלים תשל"ו ויעוין שם בדבריו שבהם כורך מעשה

שגילה קודם שהיה בארץ ישראל אינו רוצה כלל שיהיו כתובים בספריו, רק מה שחידש אחר שהיה בארץ ישראל צריך לכתוב הכל, אפילו כל שיחה ושיחה, הכל צריכים לכתוב".¹⁷ ואכן רוח ארץ ישראל נושבת בכל תורתו "שכל מאמריו ז"ל יש להם שייכות גדולה לענין קדושת ארץ ישראל, וקדושת ארץ ישראל כלולה מכל הענינים הנפלאים המבוארים בדבריו".¹⁸ ואת תורתו בשלימות אין להבין אלא מכת פרשנות תלמידיו וברוח ארץ ישראל, כאשר כותב אחד מגדולי חסידי ברסלב, ר' אברהם חזן: "כמו שאין ביכולת לקבל מאדמו"ר ז"ל זולת באמצעות מורנו הרב נתן ז"ל, כי בו לבד נשפע מנשמת ודעת רבינו ז"ל להיות ביכולת לקבל מאתו – כן בענין ארץ ישראל, כי בה לבד נשפע וניתן מאור ודעת אדמו"ר ז"ל להיות ביכולת לקבל מאתו".¹⁹

במאמר שלפנינו לא נגענו אלא בחלק מזער מתורת ארץ ישראל של ר' נחמן. על מנת שלא לפרוש יריעה יתר על המידה לא עסקנו בהשוואות ובמקבילות מדברי וכתבי גדולי ישראל בדורו, ושלפניו ושלאחריו, הסתפקנו בעיון בכתבי ברסלב עצמה, פעמים מועטות גם בשל דברי אביו וקנו של ר' נחמן הוא הבעש"ט, אך עיקר הוא, כדברי ר' אברהם חזן הנזכרים למעלה – מכת תלמידיו ומכחה של ארץ ישראל.

ואכלתם אכול ושבוע

"ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר...".

"ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי

לעולם.

וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלוהיכם ואין עוד ולא יבושו עמי לעולם. והיה אחרייכן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם... ונתתי מופתים בשמים ובארץ...".^א

א. מי שהוא משוקע בתאוות אכילה^ב; בידוע שהוא רחוק מאמת,^ג ובידוע שדינים שורים

זה בהסתלקות משה רבינו "שיצאה נפשו ברעוא דרעוין בשבת במנחה מחמת גודל השתוקקותו לארץ ישראל".

17. חיי מוהר"ן, הובאו דבריו לעיל.

18. ר' נחמן גולדשטיין מטשערין בהקדמה לספרו זמרת הארץ.

19. ביאורי הליקוטים הובאו דבריו בספר ארץ ישראל עמ' קע"ד.

(א) יואל ב', כ"ה – ג', ג'. המובאה מדברי הנביא מצוטטת אך בחלקה כפתיחה לתורה שלפנינו. עליה ואליה סובב המאמר כולו, ועל שם האמירה "ואכלתם אכול ושבוע" המופיעה בה נקרא המאמר כולו בשם זה. מנהגו של ר' נחמן בציטוט פסוקים דומה למקובל בספרות המדרשית והתלמודית – ציטוט חלקי בתוספת וכו' או וגו' כאשר פעמים רבות עיקר הדיון ועיקר המכוון סב על החלק הנעלם, הבלתי מצוטט.

(ב) אף ש"אכילה" מובנה כפשוטה יש בה במשמע כלל התאוות, ר' בדבריו בליקוטי מוהר"ן תו' ס"ב: "וראשי התאוות הם תאוות אכילה ושתיה, שכל התאוות נמשכין אחריהם", לעומת זאת מוצגת האכילה במקומות אחרים כתאוה אחת מתוך ג' תאוות עיקריות. ר' דבריו

עליו, גם זה סימן על דלות, גם יבוא לידי בזיונות ובושות. כמו שנאמר "כרום זלות לבני

בליקוטי מוהר"ן ח"ב א': "יש ג' מידות שהם מחריבי ירושלים, דהיינו הלב, היינו שמפסידים היראה התלויה בלב, והג' מידות הם תאוות ממון ותאוות אכילה ותאוות משגל. כי ג' מידות אלו הם בלב וע"כ הם מפסידים היראה שבלב". לנושא זה נזקק ר' נתן תלמידו של ר' נחמן פעמים רבות בספריו הרבים ובעיקר ב"ליקוטי הלכות". לצורך הקיצור יצוין כאן כי אף שהאכילה היא אחת מיני שלוש תאוות יש בה שני פנים המעמידים אותה כאב־טיפוס לכל התאוות: א. היותה העבירה הראשונה – חטא עץ הדעת, ממנו השתלשלו כל חטאי המין האנושי. ב. בה ניכר במוחש, ובתמידות וברציפות, לכל אורך החיים, המתח המקיים חייה האדם, שכן, קיום בצוותא גוף ונפש־ע"י האכילה הוא. על־כן, משמשת האכילה, יתר על כל תאוות אחרות כזירת התמודדות מרה בין דרישות הגוף והנשמה. ר' אוסף מקורות נרחב מדברי ר' נתן בנושא זה בליקוטי עצות המשולש חלק שני ע"ק"ה. באשר יש בו באדם מערכות רציות ותשוקות, מי אשר מפרש אותן בפירוש החומרי, הגס, המתיחס לאכילה ושתיה בלבד – חוטא לאמיתו. גם החטא הקדמון התבטא באכילה, אך מוצאו היתה שאיפה נעלה "והייתם כאלהים יודעי טוב ורע" (בראשית ג, ה'). והדבר מורה כי רחוק הוא מתפיסת יסודות אמת. האמת אינה נמדדת בקטעים קצרים בלבד שמשמעון נכון או לא נכון, אלא בתפיסת היסוד של ההסתכלות על כל מערך החיים, היא הקובעת את יחסו של האדם אל האמת.

ענין זה מתבאר בהרחבה במקום אחר בליקוטי מוהר"ן (בתו' ל"ט, עמ' נ"ג, ב) וזה לשונו: (ד) "כשאדם מרגיש איזה רעבון שמתגבר עליו תאוות אכילה, ידע שיש לו שונאים. כמאמר חז"ל 'השם גבולך שלום' (תהלים קמ"ז י"ד) אין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה... הוא שאומרות הבריות כאשר יתמו השעורים מן הכד נוקשת ובאה המריבה בביתו (ב"מ, נ"ט, א'). ומי שיש לו רשים מלמטה בידוע שיש לו רשים למעלה (סנהדרין ק"ג, ב')... וכשיש שלום למטה, יש לו שלום למעלה במרומו, וכשיש שלום למעלה, אזי נתגלה ונתרבה שובע גדול בעולם. כמו שנאמר גבי יוסף "תן זרע ונחיה" (בראשית, מ"ז י"ט) עכ"ל. התבואה כשם כולל לרווחה כלכלית אינה סיבה לחשולם, אלא הרי היא כסות־עיניים לשלום־שוא. ובהיעדרה, תבוא ותעלה התיגרה, אזי יחשף השוא שבשלום המדומה. רעב מורה על חוסר, על אי־שלימות. אי־השלימות שבאדם מוצאת ביטויה לא רק בינות לקירות לבו אלא אף בקורות אותו. המתרחש בעולם שמסביבו הינו הד חוזר למתרחש בקרבו פנימה. נמצא, כי הרגשת רעב ומאידך גיסא שובע הינן פועל יוצא משלימות או חוסר שלימות נפשית.

כאן נגע ר' נחמן בעמוד עיקר מעמודי משנת החסידות, בדברי הבעש"ט שב ונזכר רעיון זה פעמים רבות. עיקרו, עליו השתית הבעש"ט מערכת חינוכית שלימה, כי המפגש הנמשך והולך בין אדם ותופעות החיים בהם הוא נתקל, ולא דוקא אלה החריגות אלא בעיקר השגרתיות, הינו מפגש מפרה: הבריאה ונשואיה השונים ומשתנים נושאת בשורה אישית לאדם. סיפורת החסידות מספרת על כמה וכמה מגדולי תלמידי הבעש"ט אשר הפכו להיות תלמידיו משנוכחו בצדקת עיקרון זה ובחשיבותו המרכזית בחיי המאמין.

אדם" 1 - 'כיון שנצרך אדם לבריות נשתנה פניו ככרום'.^ח
 ודע מי שהוא משבר תאות אכילה,^ט הקב"ה עושה עליהם מופתים,^י כי אמרו חז"ל "כתוב

- (ה) באשר עוני אינו מושג מוחלט הנמדד כמותית. עונו הינו הצטרכות. העוני הינו הרגשת כמאמרם ז"ל "איזהו עשיר - השמח בחלקו" (אבות, פ"ד, א). ומאידך אמרו "למה נקרא שמו אביון - שתאב לכל" (מדמ"ש כ"ב). אך יש במשמע גם ענין עמוק נוסף. האדם הרעב, זה המבקש וממהר לבלוע מכיר בעומק נפשו כי עושרו הינו לא-לו, ארעי, מלאכותי, אשר על - כן הוא ממהר לנצלו, להפגינו (הרי זו התופעה של "עשיר חדש").
- (ו) הנצרך תלוי בזולת, כי הרגשת חוסר מובנה שאין האדם יכול לספק עצמו, הוא חוסר השלום שבעצמו. התלות היא מורכבת, ודאי שאין מובנה פשיטת-יד דוקא אך התלות הזו היא כשלעצמה הבושה והבזיון. ור' הערה ח'.
 תהלים י"ב, ט'.
- (ח) ברכות, ו' ע"ב. ועוד שם "מהו כרום? - כי אתא רב דימי אמר: עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו, וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים" תלות זו בפניו של אדם, הביטוי המר ביותר שלה הינו סומק, אך יש גוונים וגוני גוונים של צבעים שונים, ובתוכם גם צבעי שמחה "בשנות שובע פני הבריות צהובים זה לזה".
- (ט) שבירת תאוות האכילה הריהי נושא מרכזי בספרות החסידות ובעיקר בראשיתה, בעקבות המקובלים וספרות המוסר והיראה. ר' למשל הדברים הבאים, משמו של הבעש"ט המובאים בספרי תלמידו הגדול ר' יעקב יוסף מפולנאה: "...והנה היצר הרע ההולך וסוער תמיד עם בני-אדם למצוא מקום שיוכל לפתות האדם, והנה זה שנוהג בדרכי התורה אין מבוא ליצה"ר לבוא אליו כלל, ומכח זה שוקט ונח זה האדם ממלחמת היצר הרע ואשרי לו גם בעולם הזה... מה שאין כן זה שרוצה לילך בדרכי השם יתברך ורוצה לאכול ולשתות כל צרכו ודאי יצר הרע מתגרה בו ולא נח ולא שקט ממלחמת היצר הרע, שצריך להלחם עמו תמיד..." (תולדות יעקב יוסף פרשת אמור) לאמר, יכול אדם להכריז מראש כי אין לו חלק ונחלה בהנאות העולם הזה, ואזי יונח לו מחיבוטי היצר באשר לאכילה ושתייה אך מי אשר ירצה לעבוד את ה' במלוא חיי העולם הזה נדון לחיבוטי-נפש באשר לאכילתו. ומהי מלחמת היצר הרע? - ראש וראשית, הזהירות מפני מאכלות אסורות, שכן אכילה אסורה גורמת לפגם בנפש האוכל: "מי שאינו נזהר ממאכלות אסורות של טרפות ואיסורים ודברים טמאים וכו' על-ידי זה השכל והדעת שלו נמשך להכריע אל הטומאה, כי ממנו נעשה, ובא על-ידי זה לידי כפירות, רחמנא ליצלן, היינו לכפור בדברי רבותינו ז"ל, ואינו שומע ומקבל מוסר מחכמי הדור ופורענות קרובה לבוא אליו, רחמנא ליצלן" (צפנת פענח, פרשת תירו).
 עובר מכאן, תיחום תחומים לפרנסתו: "...כי רוב בני-אדם נלכדים בסיבת פרנסת לחם, ועל-כן צריכין ללחום עם יצרם שלא ילכדו בסיבת לחם פרנסתם" (שם, שם), היינו שמירת הגבול העדין שבין עבודה לשם קיום ובין עבודה לשם רוחה ונחיות-יתר.
 הוסף על-כך דברי-גנות הכרוכים באכילה, ובמיוחד באכילה בצוותא: "...כי על-פי-רוב לא נמשך מזה דבר טוב מהתחברם בשעת אכילה. כי במקום אכילה ושתייה שם יש גובה לב ליתן דופי בכל אדם, ולפעמים בשלומי אמוני ישראל, חס וחלילה... ועל-כן, טוב יותר

לאכול כל אחד לבדו, רק באם כבר נודמנו לאכול יחד צריכין על-כל-פנים לדבר בדברי תורה, ובעיקר בדברי מוסר המכניעין את הלב" (תולדות יעקב יוסף, פרשת אמור). אך עיקר המכוון הוא מה שנקרא בפי המקובלים "העלאת הניצוצות", או "בירורי הניצוצות" וכה הם דברי הבעש"ט: "לחם הוא לשון מלחמה, כי יש בירורי ניצוצות בתוך המאכל שצריך לברר והוא בחינת מלחמה, וכן מובא בזהר גם-כן אי בעיתי למיכל בקרבא" (שם, שם). כל טעמה של האכילה, ערבותם של מאכלים, הם תזכורות הפונות אל נפשו של האדם: "כל אכילה ושתייה שאדם אוכל ושותה הוא ממש חלק ניצוצות שלו שהוא צריך לתקן" (פירוש הבעש"ט על "הודו", מזמור ק"ז בתהלים). ועלי-כן זה ההבדל שבין הצדיק ובין הרשע "כי הצדיקים מדבקים עצמם תמיד בכל דברים גשמיים לשורש החיות שבהם, דרך משל, כשהצדיק אוכל, אינו אוכל רק לשובע נפשו הרוחנית שיוכל לדבק עצמו בעבודת השם יתברך" (דגל מחנה אפרים, דודו של ר' נחמן מברסלב, בשם ר' נחמן מהורדנקה זקנו של ר' נחמן).

האוכל נתפס אצל הצדיק כאמצעי בלבד ולא כמטרה העומדת לעצמה, וכאמצעי הוא משמש בשני פנים:

א. הוא מקיים הנפש בגוף ועל-ידי כך יש כח בגוף לעבודת ה' ב. התענוג הרוחני הכרוך באכילה ובשאר תענוגות הוא אמצעי המבקש שימשיכוהו וינתבוהו אל מקורו העליון: "...שכל אדם צריך להיות תמיד דבוק בתענוג רוחני, וגם כשיזדמן לו תענוגים מתענוגי הזמן כמו בשבת ויום-טוב, יהיה גם-כן דבוק בתענוג רוחני שבדבר ההוא שהוא החיות של הדבר, ולא לחומריות הדבר, שעל-ידי שהוא דבוק בתענוג הרוחני נזכר אצל השם יתברך, שגם הוא יתברך דבוק בתענוג רוחני שאין אנו יכולין להשיגו, אבל כשהוא דבוק לחומריות הדבר כגון באכילה, אז אדרבא בזה הוא מרוחק מהבורא ית"י" (ליקוטי אמרים, ר' דב בר ממזריץ, סי' קי"ח).

אף עצות מעשיות נמסרו בשמם של גדולי החסידות כאשר לשבירת תאוה זו נזכיר אמרתו הידועה של ר' דב בר, המגיד ממזריץ: "אוכל תשברו מאתם בכסף ואכלתם" (דברים ב', ו') 'דשמעתי בשם הרב המגיד... ר' דב בר... פירוש על פסוק זה, על דרך דאיתא כשאדם רואה שתאותו מתגברת עליו באכילתו, אזי יפסיק מלאכול ומשבר התאוה... וזהו "אכל בכסף תשברו" כסף הוא לשון חמדה על-דרך "נכסף נכספת", והיינו כשאוכל בחמדה, 'תשברו' היינו על-דרך הנזכר שיפסיק מלאכול וישבר התאוה' (מדרש צדק, פר' ויקרא, ד"ה או יאמר). גם מפי ר' נחמן נמסרו כמה עצות:

א. "עיי אכילה בכשרות כראוי שאוכל במתינות ואינו אוכל בדרך הלעטה, על-ידי זה נתתקן השכל ונכנע הכסילות" (ליקוטי מוהר"ן, חלק א', תו' י"ז) וכן נאמר בשמו: "הוי זהיר שלא לאכול בהלעטה, דהיינו במהירות כדרך גרגרן... רק להרגיל עצמו לאכול במתינות ביישוב-הדעת ובדרך-ארץ, כדרך שאוכלין בדרך-ארץ כשיושב אדם-חשוב אצל השלחן כך יאכל תמיד, אפילו כשאוכל לבדו" (חיי מוהר"ן, שיחות הר"ן, סי' ס"ט).

ב. "עיי צדקה לצדיקים אמתיים ולעניים הגונים... על-ידי זה נתתקן פגם האכילה" (שם, שם).

ג. "מי שיש לו שלימות לשון-הקודש, והוא שומר הברית, הוא יכול לעורר התנוצצות

"אשר לא ישא פנים"^א וכתוב "ישא ה' פניו אליך"^ב – אמר הקב"ה: איך לא אשא להם פנים, אני אמרתי "ואכלת ושבעת וברכת"^ג והם מדקדקים על עצמם בכזית ובכביצה,^ד נמצא שנשיאות פנים היא ע"י שיכור תאוות אכילה.^ט וזה פירוש "והסתרתני פני והיה לאכול"^{טו} פירוש, על-ידי תאוות אכילה הוא מסתיר פנים.^י

והארת הפנים,^{י"ח} היא תיקון "ואמת",^{י"ט} בחינת יעקב,^כ כמו שכתוב: "תתן אמת ליעקב",^{כא}

האותיות שיש בכל דבר, ואזי אכילתו ושתיתו וכל תענוגיו אינו אלא מהתנוצצות האותיות... (שם, תו' י"ט) לאמר, נקיון שפתיים ונקיון הברית מביאים לכלל נקיון הנפש ואזי אף האכילה הופכת ממעשה הגוף למעשה נפש חכמה, הקוראת אותיות חכמה המצויה בכל דבר מאכל ומצרפתן למלים.

ד. "צריך לדקדק מאוד לבלי לאכול יותר מצורכו... כי כשאוכל יותר מצורכו מזיק לו מאוד. כי אפילו שאר המאכלים מצטרפין עם זאת האכילה ומזיקין לו הרבה" (ליקוטי מוהר"ן, חלק א' תו' ת"ז), באשר הנוהג כן "הוא כמו בהמה, כי גדר האדם הוא לאכול רק כדי מה שצריך וכשאוכל יותר הוא מעשה בהמה ממש" (שם תו' רס"ב).

ה. "מי שרוצה לשבר תאות אכילה בתכלית שלא יקבל שום תענוג מאכילתו, ירגיל עצמו שלא להכניס הדבר שאוכל לתוך הפה ובחייך ורק ללועסו בין שיניו בלי סיוע החיך" (שבחי הר"ן, א')

(י) ר' הע' ס'.

(יא) דברים י', י"ז.

(יב) במדבר ו', כ"ז.

(יג) דברים ח' י'.

(יד) ברכות, כ', ע"ב. הרי סתירה בין כתובים, אם יש משוא פנים בדין אם לאו, ותשובת חז"ל היא כי אמנם יש משוא פנים לבני-ישראל, מידה כנגד מידה, כפי שהם מחמירים על עצמם בברכת-המזון ומברכים על אכילה מועטת בשיעור כביצה וכזית אף שמדין תורה אין מברכין אלא אחר אכילה שיש בה שביעה. מה הם נוהגים לפנים משורת הדין אף הקב"ה נוהג עמהם כך.

(טו) מכל החומרות שהחמירו בני-ישראל על עצמם בחרו חז"ל כדוגמא המצדיקה קיום יחס לפנים משורת הדין מצד ה' דוקא מתחום האכילה. באשר דוגמא זו מצביעה על 'שבור תאות האכילה' – יכולת ההתאפקות, ההסתפקות במועט.

(טז) דברים ל"א, י"ז.

(יז) דרכו של ר' נחמן בפרוש פסוקים כדרכה של פרשנות החסידות – אסמכתאות לרעיונות והעגנתם בפסוקים או במאמרי חז"ל, ע"י דרישת המקרא, אם ע"י הצבת חלקי הפסוק בסדר שונה או בראית מרכיבי הפסוק במערכת סמלים ומושגים וכד'. אף כאן לפנינו הפסוק נקרא כשחלקו השני של הפסוק משמש כסיבה לחלקו הראשון ולא להיפך, כפשוטו של מקרא. היינו, משום 'והיה לאכול' – בגלל תאוות האכילה – 'והסתרתני פני' – נגרם הסתר פנים, ולחילופין, שבירת תאות האכילה מביאה הארת פנים. ור' הערה הבאה.

(יח) הארת פנים, הריהי מתנת חסד מאת הבורא. מכוחה ועל-ידי יכול אדם לראות בעין פקוחה

מובנו האמיתי של עולם ואדם. הרי מידה כנגד מידה: השתקעות של אדם בחומריות גוררת ראייה חומרית של סביבתו היינו, הסתר פנימי, התרוממות מעל החומר, משיכת ידיים מתאוות חומריות מביאה עמה ראייה זכה, רוחנית, היא 'הארט פנים'. מושג זה זהה ל'הדרת פנים'. על דרכי היוצרות של הארת פנים ר' תו' כ"ז המוקדשת לניתוח מעמיק ורחב של אלה המושגים. כאן יצוין כי הארת פנים (ובוזהר נאמר כי י"ג סגנונות של הארת פנים יש) הריהי תוצאה של התרוממות רוח האדם מעל חומר העולם בכח הראיה הניתנת לו על ידי כלי דרישת התורה (ומספרם ג"כ י"ג, י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן). אראו יכול הוא לצפות ברוח שמעבר לחומר העולם, בבוא המשגיח ומנהיג את עולמו בדרכים שונות (והן ג"כ י"ג, י"ג מידות הנהגה בעולם. ואלה דבריו במקום אחר בליקוטי מוהר"ן (חלק א', תו' י"ט): "מי שיש לו שלימות הקודש, והוא שומר הברית. הוא יכול לעורר התנוצצות האותיות שיש בכל דבר, ואזי אכילתו ושתייתו וכל תענוגיו אינו אלא מהתנוצצות האותיות, ומזה מאיר לבו, ועל ידי זה פניו מאירות, וזוכה לזכך את הפנים כל-כך עד שיוכל לעורר אחרים בתשובת על ידי שיסתכל בפנים שלו לבד, כי יראה כל אחד את עצמו בפנים שלו כמו במראה ויראה איך שהוא משוקע בחושך, עד שבלא תוכחה ובלא מוסר יעורר את חברו בתשובה, רק ממש שיביט בפנים שלו לבד". במלים עמוקות אלה תאר ר' נחמן את מלוא משמעה של הארת פנים, הריהי כהגדרתו, נקיון האישיות על מוצאיה ומבואיה, הוא אשר שליט במוצאיו 'כפיו, בבריתו, הוא השליט במבואיו – במאכליו. מעשה האכילה אצלו הריהו מעשה חכמה. אדם שכזה, פניו נקיות, שכן פנימו של אדם חרות על פניו, מי שהוא משולל תאוות הריהו כמראה – פנים חלקות, עליה ואליה וממנה משתקפים מראות חוצה. והדברים ארוכים.

ועוד במשנת תלמידי ר' נחמן הרבו לעסוק בניתוח מושג זה "הארט פנים" וגילוי הברור – בא"י. והטעימו כיצד ובמה קשור הדבר באכילה נכונה. הרי דברי ר' נחמן מטשערין: "ושם (בא"י) זוכים לשלימות האכילה דקדושה עד שהיראה שהיא בחינת מלכות נגשת אל האדם בשעת האכילה שזה בחינת "לעת האוכל גשי הלום" (רות ב', י"ד). וזה שכתוב בפרשת ראה: "ואכלת לפני ה' אלקיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך וגו' למען תלמד ליראה את ה' אלקיך" (דברים י"ד, כ"ג), כי שם עיקר הארת הרצון... שהם בחינת אור פנים שזה בחינת "כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם" (תהלים מ"ד, ד') ופסוק זה נאמר על ענין ירושת ארץ ישראל" (זימרת הארץ ליקו"ת סי' ז'). לאמור, האכילה – הפרנסה, הנתפסת ע"י האדם כמתת שמים, כרצון עליון, ולא כהישג חכמתו ותכונתו, גורמת ליראה, לתחושת נוכחות מלכות, ולהארת הרצון. הרי זה גם "הארט פנים". הדרך לגילוי רצון עליון, הוא אור הפנים, מותנית באדם, בגילוי רצונו הוא. ר' נתן בוחן את ארץ ישראל במכלול אין סופי של גילויי רצון הנוצרים ע"י בני אדם, פותח ב"כי רצו עבדיך את אבניה" (תהלים ק"ב, ט"ו), לאמור באבנים פשוטות בתכלית, כיפי דעכו ומסיים בקדש – בית המקדש, בו עבודת הקודש בהקרבת קרבנות שנאמר בהם "לרצון על מזבחי" (ישעיה נ"ו, י"ז), וכלה בקדש הקדשים, (שמות כ"ח, ל"ט) והוא ענינם של ג' הרגלים (ליקוטי הלכות, יו"ד הלכות כלי היין ה"א).

(יט) על שם הפסוק "ורב חסד ואמת" (שמות, לב, ו').

והוא בחינת תפילין, כ"ב כי יעקב הוא תפארת כלליות הגוונים, כ"ג בחינת תפילין הנקראים פאר, כ"ד

(כ) יעקב הינו סמל החתירה אל האמת המוחלטת מן ומתוך האמת היחסית של העולם הזה. ר' נחמן דן בתורותיו פעמים רבות בדמותו של יעקב ובעיקר בזיקתו אל האמת המוחלטת, זו שמעבר ליכולת השגה והוכחה אנושית, יעקב הוא הבכור, יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השניה. צא ולמד משפופרת שפיה קצר, תן בה שתי אבנים, זו אחר זו, הנכנסת ראשונה תצא שניה (רש"י, בראשית כ"ה, כ"ו). אליבא דאמת של העולם הזה, עשו הוא הבכור, כי בעולם הזה האמת נמדדת לפי גילויים מוחשיים נראים לעין בשר. אך אליבא דהאמת המוחלטת יעקב הוא הבכור, יעקב הוא איש האמת בכך שמפעל חייו הוא הוכחה בכלי העולם הזה לאמת שמעבר לעוה"ז. קנין הבכורה שהוא אקט חוקי לגיטימי הוא השימוש באמיתות העוה"ז להוכחת אמיתות הנצח.

יעקב הוא גם סמל היופי המוחלט. "שיופיו שליעקב מעין יופיו של אדם הראשון". (בבא מציעא, כ"ד, א').

(כא) מיכה, ז', כ'.

(כב) במקומות רבים בספרות הסוד והנסתר מוזכרת דמותו של יעקב בכפיפה אחת עם תפילין, ר' למשל: "והיה לאות על ידיך ולטטפת בין עיניך" (שמות י"ג, ט"ו), "...תפלה של יד, ותפלה של ראש תקון פאר יופי של גוונים עליונים ועל זאת נקראו טוטפות כמה שכתוב: 'ישראל אשר בך אתפאר' (ישעיהו מ"ט, ג') וכתוב: 'כי נער ישראל ואהבהו' (הושע י"א, א') ישראל זוטא - שמע ישראל, ישראל סבא - יופים של גוונים" (זהר בא, מ"ג תרגום הסולם), וכן: "נאמר בו (ביעקב): 'ויזרח לו השמש' (בראשית ל"ב, ל"ב) - משם והלאה קשר לו עמו שהוא קשר של תפילין של יד קשר לו עמו שלא תזוז ממנו לעולמים, מסטרא דשמאל קשר לו תפילין של יד שהם בזרוע שמאל, מסטרא דימינא שם לו כתר על ראשו, תפילין של ראש" (תיקוני זוהר, תיקון חמישי, ל"ה). "...ברהטים' (שיר השירים, ז', ו') זה יעקב בארבע הריטי מוח של תפילין של ראש שנאמר: 'ברהטים בשקתות המים' (בראשית, ט', ל"ח) (שם, תיקון כ"ז, ק"צ).

(כג) מידת תפארת, או במינוחה האחר 'רחמים', היא מידה כוללנית, הריהי השלמתם ואיזונם של כוחות מנוגדים 'אהבה' היא חסד - מידתו של אברהם, ויראה היא גבורה - מידתו של יצחק המתרכזים ל'תפארת' שהיא המיצבתם, 'החוט המשולש לא במהרה ינתק' (קהלת, ד', י"ב). יעקב כאב השלישי ו'בחיר שבאבות', מכיל באישיותו מכל הטוב שבאברהם וביצחק ועל-כן מתואר יעקב במקרא כ'שלם', 'ויבוא יעקב שלם' (בראשית, ל"ז, י"ח) - 'שלם בגופו, שלם בבניו, שלם בממונו, שלם בתורתו, (בראשית רבה ע"ט, ה'); ביטוי לכך - היותו היחיד ש'מטרתו שלימה' (ספרי בחוקתי ב"ח), דהיינו שכל צאצאיו הלכו בדרכו. ('היה יעקב מפחד כל ימיו ואומר אוי לי שמא תצא ממני פסולת כדרך שיצא מאבותי, עד שנתבשר מפי הקדוש ברוך הוא שחזר ראובן בתשובה". שם, ואתחנן, ל"א).

בדרכים נוספות מתוארת מדת התפארת כמדת יעקב. הנה יעקב מתואר בקולו - "הקול קול יעקב" (בראשית, כ"ז, כ"ב) ו'קול' הריהו מונח המתאר תפארת, כן מתוארת תפארת כשמש (כאשר הירח הוא סמלה של מידת מלכות) ואף יעקב מתואר בחלום יוסף כשמש

כמו שנאמר: "...פארך חבוש עליך".^{כה} ועיקר עשירות בא מאמת, כמו שאמרו חז"ל: 'קושטא קאי',^{כו} ואמרו חז"ל: "זאת היקום אשר ברגליהם"^{כז} - זה ממונו, שעליו קאי,^{כח} וזה שאמרו חז"ל:

(בראשית ל"ז, ט). מדת תפארת, בהיותה העמוד האמצעי לשש הספירות המשתלשלות מבינה מתוארת פעמים רבות כאות וא"ו (צורת האות מתארת קבלה, המשכה וחיבור וכזוהי תיפקודה של מדת תפארת. וכן ערכה המספרי של האות וא"ו מציינת כוללניותה של מדה זו, בהיותה כוללת את כל שש הספירות שעמה) ואף יעקב מוכתר באות וא"ו. כן יצוין יופיו של יעקב שהיה "מעין יופיו של אדם הראשון" (ב"מ פ"ד, א') וכזו הינה מדת תפארת (ר') ליקוטי הגר"א לאדרא רבה נשא, בריש התיקונים "בחיוז - היא תפארת כמראה האדם גוונן לאתפאר").

(כד) ברכות י"א, א', שכן בתלמוד ירושלמי, מועד קטן פרק ג' הלכה ה', נאמר בהן פאר. יופים של ישראל היא אמיתם. ואמיתם של ישראל היא ההכרזה הנשמעת בתפילין שבראש. האות ש"ן המתנוססת בתפילין של ראש הינה קיצורו של שם ה' - שדי. שמובנו ההסתפקות (ש"די), אף ישראל כן, די להם בבטחונם בה' ובו מבטחם "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" (דברים, כ"ח י') - 'אלו תפילין של ראש' (מגילה ט"ז, ב') אמיתם של ישראל היא חוסנם, צור ישראל הוא צורם, וכאשר תפילין כשרות אך ורק בצבע השחור וכל צבע אחר אף מהודר פסול בהם ('ציפן זהב - פסולות', סנהדרין מ"ח, ב') כי יופין הוא פשוטותן, אף ישראל כן.

וכן דרשו חז"ל "הנך יפה רעיתי, הנך יפה" (שיר השירים א', ט"ו) - הנך יפה במצות עשה, הנך יפה במצות לא תעשה וכו' הנך יפה בתפילין (שיר השירים רבה, א', ס"ב). כיוצא בדבר: "מה יפית ומה נעמת" (שיר השירים ז' ז') - 'מה יפית במצות עשה ומה נעמת במצות לא תעשה וכו' מה יפית בתפילין' (שיר השירים רבה, ז', ב').

כן יצוין כי דרכו של רבנו אשר (הרא"ש) היתה להניח תפילין באמצע ברכות השחר בהגיעו לברכת "עוטר ישראל בתפארה" (טור שולחן ערוך 'אורח חיים', סי' כ"ה) לפי שתפילין נקראין פאר.

ובספרי הנסתר רבים הם המקומות בהם מתוארים התפילין כ"פאר" וכ"תפארת": "ומכאן - ממקום תפילין של ראש - נוטלים אור וזיו כל חילות ומחנות עליונים" (זוהר, ויצא, קס"ב א') "תקון פאר יופי של גוונים עליונים ועל זאת נקראו טוטפות כמה שכתוב: "ישראל אשר בכך אתפאר" (ישעיהו מ"ט, ג') וכתוב "כי נער ישראל ואוהבהו" (הושע י"א, א'). "ישראל זוטא - שמע ישראל, ישראל סבא - יופי של הגוונים, עליונים ותחתונים" (זוהר, בא, מ"ג) "רבנו של עולם אתה אמת ותורתך אמת, נתת לנו מצות תפילין, לצדיקים גמורים, הוא שכר כפי מעשיהם, פאר על ראשיהם" (זוהר משפטים, קי"ח, ב') ועוד ועוד.

(כה) יחזקאל כ"ד, י"ז.

(כו) שבת ק"ד, א', כלומר, האמת מיצבת רגלי האדם.

(כז) דברים י"א, ו'.

(כח) פסחים קי"ט, א', היינו האמת מעמדת רגלי אדם והמון מעמיד רגלי אדם. עמידה בוטחת ויציבה יסודה הוא האמת, ומכלל האמת מסיק האדם מה שלו ומה של זולתו, מהם צרכי אמת

"והיו חייך תלואים לך", כ"ז זה התולה תפיליו, ל גם אמרו: "זה הקונה תבואה מן השוק", לא היינו שהדלות בא עליידי פגם התפילין, עליידי פגם של אמת.
 ב. וארץ-ישראל, שעיקר קבלתה בחינת יעקב, ל"ב כמו שנאמר: "וישב יעקב בארץ", ל"ג בשביל

ומהם צרכי שוא, עם ידיעה זו הרי ממונו מופיע כאמצעי העונה על צרכיו, אך לא כערך לכשעצמו.

ראה על כך דברי ר' נתן ב"חיי מוהר"ן": "שמעתי שפעם אחת סיפרו לפניו מנסיעת הרב מברדיצ'ב ז"ל ליאס ואיך שאסף שם ממון הרב, אמר רבינו ז"ל: "ניגון טוב מזה. בפרט ניגון מארץ-ישראל בודאי טוב מזה. אם היו לוקחים בעל תאות ממון שעליו דרשו חז"ל 'ובכל מאודך' - יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, אף-על-פי-כן אם היו מראין לפניו ניגון של ארץ-ישראל היה נתבטל אצלו כל תאוותו אל הממון".

כן נציין כי ר' נחמן רואה בפגם המרגלים, דהיינו בפגם ארץ ישראל, פגם המשתלשל מתאוות הממון (ליקוטי מוהר"ן תו' נ"ד). וממשיך תלמידו ר' נתן "... ועל כן כל אלו המשוקעים בתאוות ממון נקראים מרגלים, כי נוסעים תמיד למרחקים ומרגלים ומשוטטים בכל הארץ בשביל ממון. ואינם מאמינים בהשי"ת שיוכל להזמין להם פרנסתם במקומם בלי טרחה, כמו המרגלים שלא האמינו בהשי"ת שיתן להם ארץ ישראל שהיא מקור הברכות בלא דרך הטבע כלל, ואמרו שרוצים דוקא לרגל את הארץ לכובשה... (ליקוטי הלכות, הל' ברכת המזון, הל' ד'). והארץ נקראת "הדום רגליו", ואל בית המקדש - מתוך התעלות ומעל חישובי הכדאי והריוחי - עולים ברגל שלש פעמים בשנה, והדברים ארוכים.

(ט) דברים כ"ח, ס"ו.

(ל) ברכות כ"ד, א'.

(לא) מנחות ק"ג, ב'. 'חיים תלואים' - חיים שסועים, לא בטוחים, עמוסי ספקות ופחדים מתבטאים בתליית תפילין על וו, בהתנתקות מאמת מוחלטת, ומוצהרת הניצבת בראש אדם, במקום המוח, ומכרזת ואומרת "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" - אלו תפילין שבראש. אבדן אמת היסוד הזו נושאת עמה אבדני דרך רבים: אבדן אששת רגליים, והיתלות באחר עד הנכונות לספיגת תרבות ומושגי חשיבה והערצה זרים ומלאכותיים. בדומה להתגשמות האחרת של פסוק זה שהינו מן התוכחה שהוכיח משה את בני-ישראל לימים יבואו "זה הקונה תבואה מן השוק". כדרשת חז"ל על הפסוק, לאמר, זה שאין לו משל עצמו והרי הוא הופך לצרכן של אחרים, לצרכן התלוי בחסדי הזולת.

(לב) 'בשעת אסיפתו שליצחק הניח את מקנתו ואת קניניו ואת כל אשר לו לשני בניו, אמר עשו ליעקב : נחלוק כל מה שהניח לנו אבינו לשני חלקים ואני בורר, שאני בכור. מה עשה יעקב? - חלק לשני חלקים, כל מה שהניח אביו חלק אחד ואת ארץ-ישראל חלק אחד, ולקח עשו כל מה שהניח אביו, וארץ-ישראל ומערת המכפלה נתן ליעקב וכתבו כתב עולם ביניהם. (פרקי דר' אליעזר פ' ל"ח). יעקב הגיע להסכמת העולם, ולעולם, כי ארץ ישראל, שלו היא. כי יש ביעקב מה שאין באבותיו. אף שלכל אחד הובטחה הארץ מאת ה', ברם חיי האבות בארץ וזיקתם אל הארץ היו חד-סטריים: אברהם בא אל הארץ מחוצה לה, יצחק נולד בה ומעולם לא עזבה. ואילו יעקב נולד בה, עזבה מאונס ושב אליה לאחר שגבר

והתמודד עם שר של מעלה וצר של מטה, אף עם ישראל כן, יחסו אל הארץ מורכב ועשוי בדמות זיקת סבא ישראל לארץ-ישראל. יש תנועה שיש עמה שלמות – חזרה אל המוצא, שיבה למקור, מה שאין כן באברהם. כשתימצי לומר ישראל סבא הוא שם כולל לעם ישראל שכן יש בו גלות וגאולה, מה שאין כן באבותינו.

ועוד מתבאר ענין זה במשנת תלמידי ר' נחמן. על מנת שלא להרחיב יריעה יתר על המידה נסתפק בציון ראשי פרקים בלבד:

א. יעקב הוא היחיד מבין האבות היכול ל'יטול עמו' את ארץ ישראל בצאתו לחוץ לארץ – "...ע"כ צוה יעקב שיקחו עמהם מזמרת הארץ, היינו פירות א"י שבהם מלובש השפעת הנועם העליון כדי להראות לו (ליוסף) שא"י חביבה בעיניהם והם מחבבים את הארץ. וגם ע"ז שיקחו עמהם פירות ארץ ישראל ימשיכו לשם קדושת הנועם העליון..." (לק"ה, או"ח, ברכת הפירות, הל' ד').

ב. בעקבות חטא אדם הראשון (הכרוך באכילה) נתקלה עבודת הגשמיים של האדם – "וכל האבות עסקו בתיקון זה כידוע, אבל אברהם ויצחק לא היתה מיטתם שלימה כי יצא מהם עשו וישמעאל שמהם כל הגליות... וע"כ לא נתברכה ונזככה האדמה עדיין, אבל יעקב היתה מטתו שלימה, וע"כ נתברך: 'והיה זרעך כעפר הארץ' דייקא, 'ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה' (בראשית כ"ח, י"ד) שהיא נחלה בלי מצרים..." (שם, שם, הל' הודאה, הל' ו'). לאמור, מן האבות נוצרה גלות ברחבי העולם ואילו יעקב יצור א"י ברחבי העולם.

ג. ארץ ישראל ארץ החיים היא. בין השאר, בשל היותה ארץ התולדה וההולדה (ר' בנספחים), והיא בחינת יעקב, באשר הוא יתר על האבות, הן במספר בניו הן בשלימותם – "ההולדה של כל הדורות נמשך ע"ז... וזהו 'מבקשי פניך יעקב סלה' (תהלים כ"ד, ו') בחינת 'שובע שמחות את פניך נעימות וכו' (שם, ט"ז, י"א) שזכה יעקב לזה ביותר כי היתה מטתו שלימה, וממנו כל זרע ישראל לדורותם הדורשים את ה'..." (שם, שם, הל' תפילת המנחה, הל' ו').

ד. יעקב מסמל את ארץ ישראל השלימה והמושלמת זו אשר לא תפגע ולא יוכלו לה צרים – "כי יעקב בחינת אמת ממשיך בחינת קדושת ארץ ישראל, שהיא השפעת הנועם, הוא ממשיכו בלי גבול לתקן כל החובלים שבעולם ולכן אברהם קרא את מקום ביהמ"ק "הר", ויצחק קראו "שדה" כמו שאמרו רז"ל (פסחים פ"ח, א'), אבל יעקב קראו "בית". כי הר ושדה הוא מקום שליטת החובלים שהם בחינת חיות רעות ומזיקי עלמא שמקומם בהר ובשדה, וע"כ שני הבנינים שהיו כנגדם נחרבו, אבל יעקב קראו בית ששם אין שום אחיזה לחובלים... והעיקר בית שיבנה ע"י יעקב במהרה בימינו... כי החובלים לא יקלקלו עוד, כי ע"י בחי' יעקב בחי' אמת יתתקן הכל..." (שם, שם, שם).

ה. עיקרה של ארץ ישראל היא "לקשר תחתונים ועליונים יחד" "להעלות הכל ממטה למעלה", קשר זה השלכה יום-יומית לו ביחסי תלמיד ורב, אב ובן. יותר משני האבות דמותו של יעקב משורטטת כמי שחי ופעל בתוך שני קשרים אלה: תלמיד לרבו, בן לאביו. וכך גם נפרד יעקב מארץ ישראל – "וע"כ כשהלך יעקב אבינו לישא אשה ולהעמיד תולדות בעולם... להעמיד מטה שלימה י"ב שבטי יה, שמהם יצאו כל ישראל לדורות עולם, ועל ידם

נמשך הארת הדעת של בן ותלמיד. כיהם הדעת הקדוש של אבותם, וכולם אמרו בפה אחד קודם הסתלקותו 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד' (דברים ו', ד' ויעוין פסחים כ"ו, א')... ע"כ בעת שהלך לישא אשה להעמיד בנין זה אז פגע במקום, דהיינו במקום ביהמ"ק, מקום קדש הקדשים, כמו שנאמר: 'ויפגע במקום וילך שם' (בראשית כח, יא) ואז השיג שם, ששם במקום ההוא זוכים לקשר תחתונים ועליונים יחד, כמו שנאמר: 'ויחלום והנה סלם נצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלקים עולים ויורדים כו' (שם, יו"ד, ה') נדרים, ה' ד'). כל מעגל חיי יעקב עומד בסימן הקשר עליונים ותחתונים, והדברים ארוכים.

ו. שני פנים לארץ ישראל" הפן האחד, כולליותה ורוחב ידה, כדי אחיות כל העולם כולו בחינת "עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל העולם כולו". והפן האחר הוא פנימי אחדותי וסגולי, זה השמור רק לעצמה ועמה. וכך היא כביכול מידתו של הקב"ה וכך היא מידתו של יעקב – "...וזה: 'וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ וכו' (דברים ל"ג, כ"ח) היינו ירושת ארץ ישראל. וזה 'עין יעקב' כי גם אצל יעקב נאמר: 'ויותר יעקב לבדו' (בראשית ל"ב, כ"ד)... וזה שאמרו ז"ל במדרש פ' וישלח: 'אין כאלו ומי כאלו? – 'שורון' (דברים לג, כ"ו) – ישראל סבא, מה הקב"ה כתיב ביה: 'ונשגב ה' לבדו' (ישעיה ב', י"א) אף ביעקב 'יותר יעקב לבדו' (זה"ו סי' נ"ב). מידה זו של לבדיות בצד כלליות אין אנו מוצאים באבות שקדמו ליעקב, כאשר מצאנוה ביעקב והיא מידת ארץ ישראל.

ז. תורה שנתנה במדבר תורת חיים היא בארץ ישראל, וכהיותה תורת חיים מתחייב כי תגזרנה גזירות ותתוקנה תקנות, ויפסקו דינים, מתוך שטבע בני אדם שדעותיהם שונות, אשר על כן ארץ ישראל מקום הדין והמשפט היא. דבר זה מותנה באמונת חכמים, מתוך קבלה פנימית ציתנית הנכונה גם לנתינה המשתמעת מקבלה זו. – "שם (בא"י) עיקר שורש החכמים וע"כ שם זוכים ביותר לתיקון אמונת חכמים שע"י נדר שהוא בחינת יעקב, וע"כ א"י היא נחלת יעקב דייקא" (שם, סי' נ"ז). כל עצמו של יעקב היא הקרבת אשר לו לקול דבר ה' או לנושאי דבר ה', משחר יצירתו, בעודו במעי אמו נכון הוא לסבל הכרוך בהתרוצצות בבטן למשמע קול תורה בבית מדרשם של שם ועבר.

ח. גדולתה של ארץ ישראל היא בסגולת האחדות הטמונה בה, זו המצרפת ומאחדת את הרבים לאחדות אחת. וזו היא תכונת יעקב המצרף י"ב אבנים לאבן אחת וי"ב בנים לעם אחד וכזו היא תכונתה של ארץ ישראל – "ושם עיקר האהבה והכלליות שבין ישראל... וזה שאמרו ז"ל (הוריות ג') לענין 'ונעלם דבר מעיני הקהל' (ויקרא ד', י"ג) יושבי ארץ ישראל איקרי קהל ולא יושבי חו"ל, ופסק כן הרמב"ם (פ' י"ג משגות). כי שם עיקר כלליות נפשות ישראל כאחד, ובבחינת קהל אחד, בבחינת 'ויקהל משה את כל עדת ישראל' (שמות ל"ה, א') ואמרו ז"ל (סנהדרין כ"ד, א') כמה מחכמים זה את זה, בבחינת אבן בחביבותא תליין, (וזהו נשא קכ"ח, א') ואמרו רז"ל, 'כעיר שחוברה לה יחדיו' (תהלים קכ"ב, ג') – עיר שמחברת את ישראל זה לזה (ירושלמי חגיגה ג', ו')... " (שם סי' ס"א).

ועוד שתי נקודות אשר הראנו בקטעים קודמים:

- ט. ארץ ישראל מלמדת את יושביה להסתפק במועט ודי להם, והיא מידת יעקב "ונתן לי לחם לאכול וכו'" (בראשית כ"ח, כ') ודי לו בזה.
- י. ארץ ישראל, אליבא דאמת המוחלטת נוצרה עבור עם ישראל, אך בפועל היא נרכשה

זה נקראת "ארץ החיים", לך כי תפילין נקראים חיים, כמו שנאמר: "ה' עליהם יחיו". לה

ע"י בני ישראל מאוחר יותר, אף יעקב נוצר כבכור, אך בפועל נרכשה הבכורה על ידו מאוחר יותר.

(ג) בראשית ל"ז, א'.

(ד) זוהר, ויקרא, מ"ח, ב'. וכן את הפסוק "ונתתי צבי בארץ החיים" (יחזקאל כ"ו, כ') דרשו חז"ל כמוסב על ארץ-ישראל ור' כתובות קי"א, א'. וכן הפסוק "אתהלך לפני ה' בארצות החיים" (תהלים קט"ז, ט') נדרש על א"י ור' בראשית רבה, פ' נ"ז.

חיים, אליבא דר' נחמן, הריהם שיבה אל המקורות, אל ה"אני" הטבעי, כל חיקוי או העתקה משולים למיתה. א"י הינה ארץ החיים כי רק בה ניתן להביא לידי ביטוי מלא מלוא כוחותינו היחודיים-יעודיים כיהודים. בארץ ישראל יכול העם היהודי להכריז במלוא זקיפותו כי ה' הוא האלוקים, ולהציב הכרזה זו ברום אישיותו, דבר שביטוי ה'ם התפילין, שכן חיים יהודיים הם הכרזה "ה' עליהם-יחיו". וראה בהרחבה להלן בפרק "ארץ החיים".

(ה) ישעיה ל"ח, ט"ז. והמשך הפסוק "ולכל בהן חיי רוחי ותחלימני ותחיניני" ונדרש פסוק זה במנחות מ"ד, ב': "אמר ריש לקיש: כל המניח תפילין מאריך ימים. שנאמר 'ה' עליהם יחיו ולכל בהן חיי רוחי ותחלימני ותחיניני'. ופירש רש"י שם: "אותם שנושאים עליהם שם ה' בתפילין, יחיו". ובפירוש חדושי אגדות למהרש"א, שם: "רצה לומר, ה' עליהם – הוא התפילין של ראש, כמו שכתוב 'כי שם ה' נקרא עליך' זו תפילין שבראש, ולכל בהן חיי רוחי – רמוז על התפילין שביד, שהיא כנגד הלב אשר שם רוח החיים". ובפשטי האר"י, כוונת האר"י לר' חיים ויטאל (דפוס קושטנטינא, תפ"ה דף נ"ח עמ' א'): אמרו רז"ל כל המניח תפילין מאריך ימים וכו' ור' שם הסברו על דרך הסוד.

הקשר שבין תפילין וא"י עולה מן ההקשר המשותף לשניהם – חיים, כאשר הראנו למעלה. ר' נתן מטעמינו באשר למשמעות קשר זה – "עיקר התפילין שהם אור הפנים הוא לזכות לתחית המתים שהיא ענוה אמתית... וזה שמסיימת פרשה אחרונה שבתפילין בענין תחית המתים, שהם חיים ארוכים, חיים נצחיים, כמו שנאמר: 'למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם' (דברים י"א, כ"א) ודרשו רז"ל לענין תחית המתים, כמו שאמרו 'לכם' לא כתיב אלא 'להם', מכאן לתחית המתים מן התורה (סנהדרין צ, ב'). ... 'על האדמה' דייקא שהיא ארץ ישראל... כי תחית המתים היא ענוה אמתית שמשם עצמו כעפר..." (ליקוטי הלכות, או"ח, הל' תפילין, הל' ו').

אף הקב"ה מניח כביכול תפילין ובתפילין נכתב "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (שמו"ב ז', כ"ג, ויעו' ברכות ו', א') – פארו של הקב"ה היא השמחה בבניו, השמחה על עקשנותם למענו – "אם הוא עקשן גדול ברצון, יש להשי"ת התפארות גדול מזה, כי עיקר ההתפארות היא העזות והעקשנות של הרצון... וזהו 'שימני כחותם על לכך כחותם על זרועך/שיה"ש ח', ו') – זה בחינת תפילין כמו שנאמר בזוהר (מצורע נ"ד, ב') היינו תפילין והתפארות מה שהשי"ת מתפאר עם ישראל" (שם, שם, הל' ברכת המזון, הל' ד'). יותר מכל דבר ארץ ישראל זוקקת עקשנות ודבקות "לילך ולנסוע לארץ ישראל הוא עיקר נצחון המלחמה" (שם, שם, שם) שוב ושוב ר' נתן מונה את המניעות העומדות על היהודי המבקש

וזה שבחה: "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם", ל"ו כי לפעמים אדם אוכל לחם מחמת עניות ולא מחמת חסרון תאוה לתענוגים אחרים, אבל אם היה לו שאר מאכלים לא היה אוכל לחם לבר, וזה שבח ארץ-ישראל שלא מחמת עניות תאכל לחם אלא מחמת שיכור וכיטול תאוות אכילה, ל"ז כי היא מקבלת הארה והשפעה מבחינת תפילין, מבחינת יעקב, מבחינת אמת שממש

לבוא אל הארץ ועל כולם, יש, ואפשר, ועל כן הכרת, לגבור. הזוכה לישב בארץ ישראל - בוראו כביכול מתפאר בו בתפילין של מעלה.

ולחילופין, כאשר יהודי אינו עומד בנסיון, שכינה צועקת קלני מראשי קלני מזרועי (סנהדרין מ"ו, א') - בחינת תפילין (ליקוטי מוהר"ן בתרא, תו' מ') גם צורתם של תפילין מבטאת הקשר שבינם לבין ארץ ישראל: בראש, ד' בתים ובהם פרשיות של תורה כנגד המות, ואף א"י - "שם עיקר תיקון המוחין שהם בחינת תפילין... וזה שנאמר אצל בנין בית המקדש "יקר" כמו שנאמר: "אבנים יקרות ליסד הבית (מל"א, ה', ל"א), שהוא בחינת תפילין שנקראים "יקר" ומחמת שנעשים ע"י תיקון הגאווה שהיא בחינת "נפש יקרה"... (זמרת הארץ ליקו"ת סי' ה'). השם החקוק בתפילין הוא שד"י ואף קישורי התפילין יוצרים שם שד"י "שהוא בחינת גבול וצמצום. שזה בחינת מה שהאריכה התורה לבאר הגבולים של א"י וכן התחלקות א"י לנחלה לכל שבט ושבט ומשפחה ומשפחה ושטור להסיג גבול רעהו..." (שם, שם). מן תפילין של ראש ושל יד משתלשלות רצועות ואף הן נדרשות כמין חומר בענין ארץ ישראל: "...הנה מבואר שקדושת ארץ ישראל היא בבחינת תפילין, ותפילין הם בחינת מוחין, שזה בחינת קדושת המוחין דגדלות שזוכים בארץ ישראל. וראשית חכמה יראת ה'" (תהלים קי"א, י'). על כן שם עיקר היראה. והירא היא בבחינת רצועה שעוברת בתוך המעברתא של תפילין, ומבחינת הרצועה הזאת משתלשל ובא להם צער ויסורים, כי ארץ ישראל היא אחד מג' דברים שנתנו ע"י יסורים. אך יש שנשתלשל כל כך ח"ו עד שבא הצער והיסורים מבחינת יראות הנפולות, רצועה בישא ח"ו. וע"י אכילה דקדושה וביראת שמים, ע"ז נמתקים ועולין בחינת יראות הנפולות וניצל מהצער הנ"ל" (שם, שם סי' ע"ז).

(לו) דברים ה',

(לז) ר' נתן, תלמידו של ר' נחמן, מפרש הדברים כך: "מעלת ושבח קדושת א"י גדול ונורא מאוד עד אשר אי אפשר לשער במוח כלל גודל מעלתה ושבח קדושתה. כאשר אנו רואים שכל התורה כולה מראשה ועד סופה מלאה משבח א"י, וכל ההבטחה שהבטיח השם יתברך את אבותינו הקדושים לאברהם ליצחק וליעקב היה העיקר על ירושת הארץ, וכן כל גאולת ויציאת מצרים ע"י משה רבנו עליו השלום, הכל היה כדי לזכות לבוא לא"י, מכל זה יכולים לראות ולהבין מרחוק מעלת קדושת א"י שהשם יתברך מבטיח כליכך עליה, בפרט המעיין בגמרא ובמדרשים וזוהר הקדוש ובשאר הספרים הקדושים. ועל-כן אם היה האדם מאמין באמת בקדושת ארץ-ישראל, חלק מאלפי אלפים מכמו שהוא באמת, כודאי היה רץ ופורח לארץ-ישראל בכל כוחו ולא היה שום מונע שימנעהו. ובאמת אין שום מניעה על זה כלל, כי המניעה הגדולה מריחוק הדרך וטלטול הקשה על הים ומההוצאה הרבה שצריכים על זה, הלא אנו רואים מעשים בכל יום מאנשים רבים ומעונגים שנוסעים ומטלטלים את עצמם

לדרך רחוקה ביותר בשביל ספק ריוח... ומכל שכן אם היו משתוקקים לאמת לא"י ולחשוב מחשבות ותחבולות על זה לבוא לשם, בודאי היה השם יתברך עוזר להם בלי ספק. אך עיקר המניעה הוא רק מניעת המות, מה שהבעל-דבר מבלבל את מוחו, לבלי להרגיש בשלימות קדושת א"י, ולבלי להאמין בדעתו בשלימות שהוא צריך לעשות דבר זה ושחיו הנצחיים תלויים בוה." (ימי מוהרנ"ת). הרי לפנינו קשר חילופין: כל עוד אין הדעת זכה מהוה הדבר מעצור מפני העליה לא"י, מאידך גיסא, ישיבה בארץ מביאה לכלל הויה טהורה, משוחררת מלחצים חומרניים. במאמר שלפנינו מעלה ר' נחמן את הבחינה האחת ור' נתן משלים אחריו בבחינה הנוספת.

*לז) מקראות ומאמרי חז"ל רבים מתפרשים ע"י ר' נחמן ותלמידיו בהסתמך על קשר-תלות זה: ארץ ישראל – אמת. באברהם נאמר: "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" כיון שנמצא איש אמת הרי ראוי הוא לארץ האמת וראויה הארץ שישכון בה איש אמת. אשר לכן "וכרות עמו הברית", ברית אמת נוצרת בין מי שחותמו אמת לבין מי שלבו אמת שתנתן לו ארץ אמת ויצאו הימנה עמים לא-לה "לתת את ארץ הכנעני החתי האמרי והפרזי והיבוסים והגרגשי לתת לזרעו". וחותמו של פסוק "ותקם את דבריך כי צדיק אתה" – כוחה של אמת היא זו, שהיא מתקיימת מעבר לראיה צרה של עתה ועכשיו. "אמת ויציב", מי שחוג מבטו מקיף מרחבי זמן, הגדולים ממסת ראייה מוגבלת, הוא החוזה באמת המתקיימת לבסוף. ואף כאן, לסוף שניתנה ארץ ישראל לזרעו של אברהם ונתקיימו הדברים. אמנם כיון ששמץ פגם באמונת אמת נשתמעה בין כתלי דברים שאמר אברהם: "במה אדע כי אירשנה", והרי זו אמת המבקשת לה הוכחות עכשויות – אין זו מרוחה של ארץ ישראל, ואשר לכן "ידע תדע כי גר יהיה זרעך לא להם" ונגזרה הגזירה ואחי יוסף היורדים מצרימה ואמרו "כנים אנחנו", שכן כך יוצא עם ישראל לגלות, במידת האמת. וכך יוסף האומר: "כי גנב גנבתי מארץ העברים", איננו מתכחש ליהדותו, וכן משה בעת שניצב אל מול מידת "ורב חסד ואמת", נאמר בו "וימהר משה ויקד ארצה וישתחו" (שמות ל"ד, ח'. ויעו' בסנהד' ק"א, מה ראה וכו' אמת ראה). ובפרשנותו של ר' נחמן: "ויקד ארצה" – היינו ארץ ישראל, לאמר, נוכח האמת בהתגלמותה חש משה כי נפשו משתוחח עליו ארצה ישראל ("ויקד ארצה" – ארץ ישראל). (יעוין בלקוטי מוהר"ן תו' קנ"ה).י.

הישיבה בארץ ישראל מותנית בהיות איש אמת, בחינת "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני" (תהלים קי"א, ז') מקבלת חריפות יתר בארץ ישראל אשר בה נאמר: "תמיד עיני ה' אלקיך בה" (דברים י"א, י"ב). "...בארץ ישראל נאמר: 'תמיד עיני ה' אלקיך בה', בבחינת 'עיני בנאמני ארץ' (תהלים, קי"א, ו'), כי היא בחינת אמת. ועיקר הגלות והחורבן היה ע"י התגברות השקר, כמאמרם ז"ל (שבת קי"ט, ב') על שפסקו ממנה אנשי אמונה" (זמרת הארץ סי' נ"א).

למן כיבוש ראשון של הארץ, ראשית כניסת עם ישראל לארץ ישראל, נקבעת עובדת יסוד זו: הארץ ניתנת לבניה בזכות מידת אמת שבהם. הנה כי כן, רחב הפינה אל המרגלים: "ונתתם לי אות אמת" (יהושע, ב' י"ב), לה עצמה מותר שלא לומר את האמת: "...ולא ידעתי מאין המה... לא ידעתי אנה הלכו האנשים..." (שם, שם, ה"ו). כל מציאות עמים נכריים בארץ ישראל שקרית היא אשר על כן מותר לה לשוחח עימם כשפת מציאותם. אך

בא עשירות. נמצא מה שתאכל לחם לבד, לא מחמת מסכנות, אלא מחמת שיכור תאוות אכילה. וזה פירושו: "ארץ אוכלת יושביה",^{לח} פירוש, שהיא מקבלת שפעה מבחינת יעקב, לט כמו

בדברה אל בני ישראל שאני, מבקשת היא מהם אמת, היא שפת מציאותם בארץ ישראל. ועד לכובש אחרון מגיעים הדברים 'הוא דוד המלך אשר בספר תהלותיו יאמר: "ה', מי יגור באהלך, מי ישכן בהר קדשך? "...ודבר אמת בלבבו" (תהלים ט"ו, א"ב). תלמידו של ר' נחמן. ר' נחמן מטשערין הטעים כמו טעמים באשר לקשר זה שבין הארץ ומידת האמת בכמה פנים, והם פוזורים במקומות שונים בספרו זמרת הארץ, הרי כמה מהם:

א. אמת זו תורה. ואין תורה כתורת ארץ ישראל (סי' נ"א).

ב. אמת זו הראיה המעמיקה, זו שאינה מסתפקת במראה עינים בלבד. בארץ ישראל זוכים להפנים הראיה, לבירור כח המדמה ורואים בתוך תוכם של הקורות בארץ את אהבת ה' הנסוכה בכל, בחינת "תוכו רצוף אהבת מבנות ירושלים" (שיה"ש ג, י) (סי' נ"ד).

ג. אמת פירושה להיות ניצב נוכח. כנגדה, השקר מתבטא בהרחקה, בהדחקה, "הרוצה לשקר ירחיק עדותו". תכונתה של הארץ שהיא מקרבת מרחקים (לראשונה מופיע הפעל ראה בהקשר לארץ ישראל, כראיה אשר אינה מוגבלת בתיחומין של הקרוב והרחוק – "שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה...") (בראשית י"ג, י"ד-ט"ו). וסופי תיבות למילים: "וירא את המקום מרחוק" (שם, כ"ב ד') עולים למלת אמת. שכן זו היא מידתה של ארץ ישראל כארץ האמת. (סי' קי"ז).

וכן ר' נתן, תלמידו הגדול של ר' נחמן מוסיף פנים להסברת קשר זה, והם רשומים בספרו הגדול לקוטי הלכות, והרי כמה מהם:

ד. אמת ברורה ומוחלטת, נחרצת לבלי פשרות, כי מקומו האחד והיחיד של היהודי הוא בארץ ישראל. מי שאין בו הכרה גמורה שכזו קמות כנגדו מניעות ועיכובים לבלי חקר, ואל הארץ לא יבוא. (הל' ברכת הרית, הל' ו').

ה. אמת היא המסד למוסדי משפט וצדק. ארץ ישראל היא מקום המשפט, ממנה יוצאת הוראה לעולם כולו. רק בה יושבים למשפט בתי דינים סמוכים (הל' דיינים, הל' ג).

ו. אמת היא יסודו של השלום, "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם" (זכריה ח', ט"ז). "ונתתי שלום בארץ" (ויקרא כ"ו ו'), ארץ השלום היא ארץ ישראל, אך הינה כן בעת שבניה שוכנים בה. במריבה הראשונה בארץ ישראל עליה יסופר בתורה יאמר הכתוב באותו פסוק כי אין בני ישראל יושבים בה ובני נכר הם שוכניה"^{ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט, והכנעני והפרזי אז ישב בארץ" (בראשית י"ג, ז).} על שום מה מריבה יש בארץ? – כי "הכנעני והפרזי אז ישב בארץ" (הל' גניבה, הל' ד' וכן בהל' חזקת קרקעות הל' ג').

(לח) במדבר, י"ג, ל"ב.

(לט) ר' נחמן קורא הפסוק שלא כפשוטו, ארץ האוכל מאת יושביה וארץ המאכילה את יושביה. מי שהוא אמנם יושב בארץ דוגמת יעקב מואכל משפעה של ארץ-ישראל ודי לו בכך. הרעב הטבעי יכול להשבר בלחם בלבד, במינימלי. הרעב האחר, זה שבגלות, המתורגם בטעות

שנאמר: "וישב יעקב בארץ" מ.

זוה פירושו: "כי היא שמלתו לעורו"מא – דא עורו של תפילין, מב שבה נכנס בחינת תפילין, מג

זוה פירושו: "ונתתי עשב"מד – דא ע"ב שי"ן, מה דא כלליות הגוונים, מו "בשדך לכהמתך"מז –

כרעב בני המעיים ושאינו אלא רעב לאלוקות, יבוא לידי שובע בא"י. ויעזין בהרחבה ביאור ענין זה להלן בפרק "פסוק אחד וארבעה פנים לו".

(מ) בראשית ל"ז, א'.

(מא) שמות כ"ב, כ"ו.

(מב) תיקוני זוהר, תיקון ס"ט, צ"א, ב'.

(מג) פירושם של דברים אלה קשה להולמו. ר' נתן, תלמידו הגדול של ר' נחמן, תמה לפשר

קשרה של פיסקה זו לדברי ר' נחמן שבמאמר. ר' נתן, על-כן, פירש פיסקה זו כמתארת

מצבה של שכניה בגלות, לאמור, עוניה כביכול של שכניה, אך אפשר להוסיף ולומר כי

מאחורי הפיסקה הזו ניצבת השוואה בין שמלת העני ובין התפילין של ישראל. שכן, מה

העני שמלתו – עם כל פשטותה וחוסר הדרה – מגינתו ומשמרתו מפני פגעי קור וחום, אף

עם ישראל – תפילין שלהם, עם כל פשטותם, חוסר ססגוניותם, הריהם מפלט-מבטח מפני

הסובבים עליהם. ומה העני שמלתו היא זו המכרזת על עוניו, אף ישראל "יאה עניותא

לישראל", (חגיגה ט', ב') וכן תפילין שבראשם ובידיהם מכריזים על טבעם, היותם עם ה'.

תפילין הריהם סימנם של ישראל. "פעם אחת גזרה מלכות רומי הרשעה גזירה על ישראל

שכל המניח תפילין ינקרו את מוחו" (שבת, י"ג, א') מצוה זו נבחרה לרדיפות רומאיים

משום משמעותה העמוקה עבור היהודי ("ינקרו את מוחו!"), באשר המקיים מצוה זו מכריז

על יהדותו "אין לך גדולה במצוות שבתורה כמצוות תפילין, שהוקשה לכל התורה שנאמר:

'למען תהיה תורת ה' בפיך' (שמות י"ג, ט'), ירושלמי, ברכות, פ"ב, ה"ד.

(מד) דברים י"א, ט"ו.

(מה) תיקוני זוהר, תיקון נ"א, פ"ב. זוהר בראשית כ"ב, ב'. (על שום מה נקראת מדת תפארת

"כלליות הגוונים" ר' הע' 40).

(מו) המילה 'עשב' נדרשת כשתי קבוצות אותיות ע"ב שי"ן. ע"ב – מקובל כשם ה' הגדול

והנכבד מכל השמות האחרים (מילוי שם המפורש ביו"ד) והשי"ן הינה ביטוי להתאחדות

משולשת כי כן צורת השי"ן. מדת תפארת היא השלישית והכוללת כל שלפניה. ע"כ יש בה

מן הע"ב ומן השי"ן.

(מז) ר' נחמן קורא הפסוק כך: 'ונתתי' – אתן לך; 'עשב' – כנ"ל; 'בשדך' – כאשר תשדד;

'לכהמתך' – את בהמיותך. לאמר, שבירת החלקים הבהמיים שבאדם מביאה עמה מדת

תפארת.

בשולי העדה זו יצוין כי יש בידינו עדות אוטוביוגרפית המתארת כיצד נוצרת אמירה זו

של ר' נחמן, וכך כותב ר' נתן, כותב תולדותיו, בספר הביוגרפי המרכזי שבחסידות ברסלב

– "חיי מוהר"ן": "סיפר (ר' נחמן) שהיה רגיל לאכול הרבה מאוד בימי נעוריו והיו לו

יסורים מזה, והשליך זאת. וראה אח"כ שיש לו תאוה גם לאותו המעט שאוכל, ונתיישב

כשתשדך את הבהמיות אז יתגלה כלליות הגוונים,^{כג} כמו שנאמר: "ישא ה' פניו אליך",^{יא} וכשפונם באמת, בכלליות הגוונים, אזי נעשה מכלליות הגוונים בושה, ובא עליו בושה, היינו עניות. כמו שכתוב: "כרום זלות לבני אדם",^י נשתנה פניו לכמה גוונים, ככרום.^{יז}

ג. ואנחנו בני ישראל מקבלים השפע^{מח} דרך ארץ-ישראל,^{מט} ושפע ארץ-ישראל היא הארת פני יעקב, הארת התפילין.^{כב} ובשביל זה כתיב בה: "הנותן אמרי שפר",^{יג} כי שפר זה כחינת פאר, כחינת תפילין,^{נא} היינו שהיא נותנת לנו אותיות^{נב} הארה שקבלה מתפילין.^{נג}

והתחיל שוב לאכול כי מה לו כשאוכל מעט עם תאוה או הרבה, ולמה לו להפסיד גופו בחנם. והיה מניח כל התאוות בתוך תאוה זו של אכילה. פעם אחד היה יושב על השולחן אצל חמיו בשעת הסעודה שלישית של שבת וישב בזוית והיה חושך בבית. והוא היה דרכו תמיד לעשות את שלו כדרכו, והתחיל לבקש שיראה לו השי"ת את האבות, אברהם יצחק ויעקב, והבטיח להשי"ת כשיראה לו זאת ישליך גם זאת התאוה של אכילה, ועשה בזה מה שעשה. ונכנס בזה מאוד וישן. ובא זקנו הבעש"ט ז"ל בחלום ואמר את הפסוק "ונתתי עשב בשדך לבהמתך", והקיץ ונפלא בעיניו מה שייכות יש לזה הפסוק למה שביקש, ובא בדעתו שאיתא בתיקונים עשב הוא אותיות ע"ב שי"ן, ע"ב היא בת עין, שין תלת אבהן, וזהו אם תרצה לראות תלת אבהן אי אפשר לך כי אם בשדך לבהמתך – צריך אתה לשדד הבהמיות תאות אכילה, והשליך גם זאת התאוה" (כ"א עמ' ב). ור' עוד דבריו בליקוטי מוהר"ן קמא תו' כ"ז. ע"ב – הוא שם תואם לבת עין. שכן, כשם שבת עין היא עצמה אמנם שחורה וקטנה אך היא משמשת כמראה וכמוקד לכל המראות שבעולם, אף מדת תפארת היא מוצא כל הגוונים שבעולם. ועל-כן שם ע"ב הוא שמו הגדול והנכבד מכל שמותיו האחרים של הבורא משום שהוא שם הכולל הכל. שי"ן – כינוי לשלשת האבות (ר' הקדמת הזוהר דף ב' ע"ב: "שהרי אות שי"ן אות אמת היא, אות אמת שהאבות התיחדו בה" וכן בזוהר בראשית, כ"ה, ב'), שכן שלשת האבות מסתכמים ביעקב הוא מדת התפארת.

(מח) הוא סך כל ההשפעות הבאות בשפע. בנותן ענין היא עדותו של מי שהציץ לעולמה של חסידות ולמד לאהבה אותה: "זאת היתה השפעתה המבורכת של החסידות. היא שלימדתני וגם בטרם היתה זיקתי אליה שלימה, להיעקר מן הצמצום, משעבוד לערכים של המציאות החיצונית. את ראש סגולותיה ראיתי תמיד בנפשיותה העשירה – מושג זה שנתבטא במילה הנפלאה "שפע" שעצם צילצולה מהלך עלי תמיד שיכרון..." (י' פכמן, זיקתי לחסידות, אדר היקר, כ').

(נ) בראשית מ"ט, כ"א.

(נא) 'שפר' נגזר מן המלה הארמית 'שופרא' שמובנה יופי. כן יצוין כי 'שפר' זהו לתפילין בגימטריא (מנין כל אחד עולה ל'580);

(נב) "האלוהות הסתירה עצמה בעולם, ואולם מתוך שכח הפועל נמצא בנפעל, הרי שישנם בתוך היש עצמו, בתוך המציאות הנגלית, רמזים וסימנים המורים על מציאות אחרת, תוכית, עליונה. האלוה המסתתר בחביון עוזו שולח דברו לכל אדם וקורא לו בקול ומעיר אוזן,

מדבר ללב, מזהיר, מוכיח, מורה דרך... (ה' צייטלין, בפרדס החסידות והקבלה, מאמר יסוד החסידות, פרק המוקדש לנתוח המושג 'אותיות', עמ' 25-20). וכדברי ר' נחום מצ'רנובל בספרו "מאור עינים": "כל הדברים שבעולם ועם כל המידות שיש בכל הדברים הגשמיים והנבראים, הם רק משל, להכין מהם הנמשל, שהיא בחינת אלהות שבדברים" (פרשת פנחס), וכן ר' זאב וולף מזיטומיר בספרו 'אור המאיר': "אין לך אפילו עשב קטן ובריה קטנה שאינם מרמזים לעולמות העליונים" (פרשת נח). כשם שאותיות הן יסוד לבנין שפה, אף אבנים הן יסוד מוסד לכל בנין, וכן בנינו הרוחני של האדם, כיוונו, אופקו, צורתו וכד' מותנים באבני יסודותיו. לאמר, אותיות של הארת תפלין מצטרפות למסכת אותיות המתגבשת אצל האוצרן למערכת משולבת נעלה.

(נג) קריאתו של פסוק זה הינה כך: א"י 'הנותנת' - מחזירה, 'אמרי' - אותיות. כלומר, כל רכיבי הארת האדם באים לידי ביטוי חוזר בהארת א"י אל האדם, לאו דוקא ביטוי אנושי מוגמר, מילים וביטויים שלמים, שותפים למפעל המשותף של האדם והארץ, אלא אף החלקים התשתיתיים. 'שפר' - יופי, הארת פנים. מחזירה הארת פנים לאשר מאיר לה פנים. במשנתו של ר' נחמן רב השימוש במושגים 'אור חוזר' ו'אור ישר'. 'אור ישר' הריהו האצלה ישרה, 'אור חוזר' הריהו פעולה דיאלקטית, המורכבת מדינמיקה של גותן-מקבל, ככל שהמתח רב יותר בין המקבל לנותן, שכרו גדול יותר. אף כאן, א"י היא מושא דינמי עבור יושביה, באותה מידה שהאדם מאיר בתפלין את פני הארץ אף הארץ מאירה לו פניה. פני הארץ הינם פועל יוצא לפנים נפשו של האדם. ועוד פנים לסוגית יופיה של ארץ ישראל:

א. ארץ ישראל היא מקום המפגש הטבעי והשלם בין כל בני ישראל. גלות הרי היא פזורה, תפוצה. קשר רוחני כל שהוא עשוי להישמר בגלות בין בני ישראל. אך קשר ממשי, פנים אל פנים, אבד בגלות. לעומת זאת, בארץ ישראל קם ונוצר מחדש הקשר האישי, הקרוב בין כל בני ישראל. היופי נתפס אצל ר' נחמן כמקבץ פרטים במסגרת הרמונית מלכדת. כאשר מתוך ראית ההרמוניה שבאיחוד הפרטים עולה ובוקע יופיו של מי שאירגן את כל הפרטים וגיבשם לכלל אחדות אחת, ומעליו - של מי שלשמו התקבצו כל הפרטים לחטיבה אחת, לגביש אחד - "מחמת ד'ברוכ עם הדרת מלך" (משלי, י"ד, כ"ח), מחמת שמתקבצים הרבה בני אדם החפצים להתקרב אליו יתברך, ואזי נתגדל ונתוסף פאר ויופי הצדיק" (ליקוטי מוהר"ן תנינא, סי' מ).

ב. תכונתה של ארץ ישראל היא זיכוכן הראיה. בארץ ישראל ניתן לראות אל מעבר לראית בשר רגילה - "עיניך תראנה ארץ מרחקים" (ישעיה ל"ג, י"ז) בחינת ארץ ישראל, בחינת אורא דארץ ישראל מחכים (ב"ב קנ"ח, ב'). כי החכמה נקראת 'מרחקים', כמו שכתוב: 'אמרתי אחכמה והיא רחוקה' (קהלת ז') (שם, שם). הרי זו ראית חכמה שהיא גדולה מראית בשר והיא מן הזכויות שיושבי ארץ ישראל זוכין בהן. ממרחקים גם ניתן לראות את ארץ ישראל דוגמת: "זירא את המקום מרחוק" (בראשית, כ"ב, ד') כי כל יהודי כאשר הוא נמצא, ארץ ישראל וירושלים נכחו תמיד, חומותיהם נגדו תמיד. נאמר איפוא, החי בארץ ישראל והנושא עיניו אל הארץ קונה ראיה עליונה - "אזי נעשים עיניו בבחינת עיני ה'" (שם, שם). ומכח הסתכלות זו זוכה לראות את יפי הארץ ואת יפי שוכניה - "זוה פירושו: 'מלך ביפיו תחזינה עיניך' (ישעיה ל"ג, י"ז) בעת הקיבוץ, בחינת: 'עיניך תחזינה

ארץ מרחקים, בחינת ארץ ישראל, בחינת אורא דארץ ישראל מחכים" (שם, שם).
 ג. יופיה של ארץ ישראל כרוך בחזרת כבודה של הארץ ושל מיטב בניה, אלה הצדיקים וכשרי הדור. יופי הינו סגולה המעוררת השתאות אצל הצופים בו, זו ההשתאות שארץ ישראל ומיטב בניה יעוררו אצל הצופים בה, ומתוכה יתעלה כבודה וכבודם – "שם (בארץ ישראל) עיקר הכבוד והיופי של כשרי הדור, בבחינת 'לשכון כבוד בארצנו' (תהלים פ"ה, י"א), 'נכבדות מדובר בך' (שם פ"ז, ג') בחינת 'ויצא לך שם בגוים ביפיך כי כליל הוא בהדרי אשר שמתי אליך' (יחזקאל ט"ז, י"ד), וכתוב: 'יפה נוף משוש כל הארץ' (תהלים מ"ח ג') (זמרת הארץ סי' נ"ח).

ד. היופי מעורר רציות שונות אצל בני אדם. יופיה של ארץ ישראל גורם לתחושת שמחה ורצון התחדשות – "והכבוד וההידור בזה הוא כלי וציון אל התחדשות" (שם, שם). וידויק לשונו "כלי וציון", כלי, הרי הוא כלי המעשה. ציון, הרי הוא כיוון הדרך והיעד. ולאיזו התחדשות מעוררת יופיה של ארץ ישראל? – התחדשות התורה – "והכבוד וההידור הזה הוא כלי וציון אל התחדשות התורה" (שם, שם) ולהתחדשות המידות – "ושם עיקר ביטול הגאווה", ולהתחדשות הדיבור – "ושם עיקר שמירת הדיבור משקרים ומלשון הרע" (שם, שם).

ה. יופי הוא מקוריות. היפה הוא המקורי, ככל שדבר מתרחק מן המקור הרי צורתו מטשטשת ומתעמעמת וזיוו אבד. המקורי ערכו תמיד יקר מן ההעתק, והרי זה מקור וסוד יופיה של ארץ ישראל באשר היא קרובה מכל אל המקור ממנו הושתת העולם – "כי היא סמוכה ביותר אל ראשית נקודת הבריאה, כמו שכתוב: 'מציון מכלל יופי אלקים הופיע' (תהלים נ', ב') (זמרת הארץ, לקוטי תנינא סי' ל"ט). לאמור, ראשיתו של פסוק מתפרשת על יד סופו של פסוק: על שום מה ציון הינה כלילת יופי, כי ממנה אלקים הופיע וברא עולם ומלואו. אשר על כן, בארץ ישראל גופא, ככל שמתקרבים יותר אל נקודת הראשית, כן גדל ורב היופי – ירושלים, הר הבית, המקדש, קדש הקדשים.

ו. יופי הוא כמירת כסופים, המית געגועים. יופיה של ארץ ישראל נאצל מיופיה של רחל, כך נתקבלנו מבית מדרשם של חכמי חן. אין לנו חלק בנסתרות אבל מקצת טעם לזיקה זו נוכל להבין עם שאנו בוחנים את דמותה של רחל והיא כל כולה עטופה בצעיף געגועים וכמיהה. בתשתיתם של אלה הגעגועים יצוקה כמירת אהבה גדולה לארץ ישראל. למן יעקב הבא אל חרן, בית גידולה, נושא עמו ריח ניחוחה של ארץ ישראל והוא כולו בכואה לארץ ישראל, כאשר נאמר בהע' ל"ב. והיא ממתנת לו שנים, נושאת בגבורה את כאב נפשה, כובשת את געגועיה. ועד לפטירתה כאשר נפשה יוצאת בעוד כברת ארץ לבוא (בראשית מ"ח, ז) – תוך כדי הליכה בארץ, באמצעו נקטע המסע, ואת הארץ כולה לא ראתה, ואת יצחק לא פגשה, ועד מערת המכפלה לא באה. ולא נותרו אלא הגעגועים, ויצוין כי זו פעם יחידה בה יתואר מותו של אדם במקרא כיציאת נפש – "ויהי כצאת נפשה כי מתה" (בראשית, ל"ה י"ח). לבד תיאור נוסף, אך הוא על דרך ההשאלה בלבד: "נפשי יצאה בדברו" (שיר השירים ה', ו'). וגם אחר פטירתה געגועים עמה לבנה שנולד בעת שנפטרה, והוא משלים את מנין שבטי בני ישראל בארץ ישראל, אך היא אינה זוכה לראותו גדל וחי בארצו. וגעגועים לבנה אחר העובר על פני קברה, ממכרת עבד, בדרכו אל מחוץ לארץ

ישראל, והיא ניצבת וממתינה שישוב מגלותו לארצו. לכשתימצי לומר, הרי זה תפקידה הלאומי-היסטורי של רחל להזכיר לבני ישראל יושבי גלות כי ארץ ישראל מתגעגעת אליהם: "קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים" (ירמיה ל"א, י"ד) מי אשר און קשובה לו ישמע את בכי געגועיה של הארץ על בנים שגלו מעל שולחן אביהם. געגועים אלה מכוחה של רחל הם – "רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו" (שם, שם). – "...וכלל קדושת ארץ ישראל הוא בבחינת רחל כידוע, שזה בחינת: 'ורחל היתה יפת תואר וכו'" (בראשית כ"ט, י"ז), בחינת עולימתא שפירתא וכו' כידוע". (זמרת הארץ, ספ"מ סי' י"ב).

ז. יופי הרי הוא תחושת נועם. כזו הבאה אל מול מאור פנים. והרי זו מסגולות שנתברכה בהן ארץ ישראל, הארת פנים – "והיופי דקדושה נמשך מאור הפנים העליון שמשם שורש קדושת ארץ ישראל, בבחינת 'ואור פניך כי רציתם' (תהלים מ"ד, ד'), שזה בחינת הדרת פנים" (שם, שם). וראה עוד בהרחבה הע' י"ח.

ח. יש יופי ויש יופי. יש יופי של מטה, תוצאותיו גשמיות, רציות שהוא מעורר גסות וחומריות הן. ויש יופי של מעלה, זה אשר רציות שהוא מעורר נעלות הן (כאמור למעלה בסעי' ד'). במאמר כ"ז בלקוטי מוהר"ן מנתח ר' נחמן בהרחבה את המושג הדרת פנים והוא מנסחו כיופי העולה וזורח במקום יופי גשמי. הנה כי כן בשם תואר זה – הדרת פנים, יתואר הזקן, זה שהתעלה מעל תאוות בשר וחומר, בשם תואר זה יתואר גם החכם, זה אשר עם היותו צעיר בשנים חכמתו לימדתו והשכילתו להתעלות מעל תאוות חומר והרי הוא בכך בעל הדרת פנים. כיון שארץ ישראל נקנית לבני ישראל ומתקיימת בידם על ידי שהם מתנשאים מעל תאוות חומריות (ר' נחמן דן הרבה מאוד בנקודה זו, והוא חוזר ומזכירה פעמים רבות, כי קנין הארץ וזכות הישיבה בה מותנים בשמירת הברית, ואכמ"ל), והוא סוד יופיה של הארץ. הדרת פנים איננו רק היופי הבא במקום החומרי, הגס. גם עצם תהליך זיכוך היופי הכרוך והמביא לידי ביטוי סגולות נפש נעלות, כיכולת התאפקות, וגבורת נפש ומשמעת עצמית, אשר מכוחן יכול האדם לכוף ולבטל רציות לב אסורות. אף זה גילוי יופיו של האדם. ואת הפסוק "הוד והדר לפניו עז וחדוה במקומו" (דה"א, ט"ז כ"ז) יפרש ר' נחמן: עזו הרוח שבאדם הנרכש מתוך שהוא יודע לפני מי הוא ניצב, היינו יראת ה' שמכוחה עוצר האדם בעד יצרו הרע מלעבור עבירה, הוא הדרו, הוא יופיו. וכך יפרש את הפסוק "שקר החן והבל היופי, אשה יראת ה' היא תתהלל" (משלי ל"א, ל) – החן והיופי שקריים הם, הבליים הם, נוכח החן והיופי שביראת ה'. המתאוה לתאוות זרות – פניו נעוות, כיון שתמיד יחוש כי יחסר לו, יש לו מנה ירצה מאתיים וכה הלאה, אך זה השולט בעצמו נינוח הוא ופניו פני שלוה. זאת ועוד, רדוף התאוות מנהל מלחמה אבודה מול הזמן ההולך וכופך קומתו וחוסן גופו ויופי גשמי שבו, אך זה אשר שולט בנפשו וברצונו, הזמן מיטיב עמו, מקל עליו, ונועם פניו הולך ורב – "בחינת הדרת פנים תלוי העיקר בשמירת הברית וביטול תאוות זאת. כמו שכתוב 'הוד והדר לפניו וכו' וזה שהוכיח אותם 'ויצא לך שם בגוים ביפיך וכו' ותבטחי ביפיך וכו' ותתעבי את יפיך וכו' (יחזקאל ט"ז, י"ז-כ"ה) ונאמר 'שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל', בחינת קדושת ארץ ישראל שהיא בחינת אשה יראת ה'". (שם, שם).

ט. יופי הרי הוא נינוחות, שלווה הנובעת מן ההכרה כי אין המחסור רודף אחר האדם. ברי שהכרה זו כי אין האדם חסר, בשלה מכוחה של חכמה מתבוננת, זו היודעת לבחון

וזה פירושו: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך... כי היא חלקך בחיים..."^נ,
 "הנותן אמרי שפר"^ג ראשי תיבות אשה.^ג וזה "ראה חיים" דייקא, כי תפילין נקראים חיים. וזה

ולקבוע דרגות איכויות ודרגות ערכים, לצפות ולסווג סוגי קנינים: קניני אמת וקניני שקר, קניני נצח וקנינים בני חלוף. וזו היא מסגולות נתינתה של ארץ ישראל – "כי עיקר החכמה היא בארץ ישראל. ועל כן שם עיקר היופי והנוי. כמו שכתוב: 'מציון מכלל יופי' (תהלים נ, ב). והוא בבחינת 'כולך יפה רעיתי ומום אין בך' (שיה"ש, ד, ז), כי אין בה שום חסרון. כמו שכתוב 'לא תחסר כל בה' (דברים ח' ט') וכל זה מחמת החכמה שבה", (זה"א, שיחות הר"ן, סי' פ"ז).

י. יש פשטות יפה, יש יופי בפשטות, בטבעיות בריאה, ללא התחכמויות יתר, ללא פלפולי סרק. וגם סוג זה של יופי ממכלול יופיה של ארץ ישראל הוא – "על ידי תמימות ופשטות שזוכים שם, בבחינה: 'ותמימים יותרו בה' (משלי ב', כ"א). ותמימות היינו שמסלקים כל החכמות ועובדים את השי"ת בתמימות. וזה עיקר התפארות והיופי דקדושה של ישראל. כמו שכתוב 'אחת היא יונתי תמתי' (שיה"ש ו', ט') היינו בחינת תמימות" (שם, שם). באותו מאמר כורך ר' נחמן תמימות בנעורים, היא תכונת תום הנעורים, והוא מרחיב בדברים רבים עד כמה תום נעורים קשור בארץ ישראל החל ביהושע, ראשון לכובשי הארץ, המתואר כ"נער" – "ומשרתו יהושע נער" (שמות ל"ג, י"א) וכלה בדוד, חותם ומשלים כיבוש הארץ, ואף הוא מתואר כ"נער" – "בן מי זה הנער" (שמו"א, י"ז, נ"ה). והדברים ארוכים. (נד) קהלת ט', ט'.

נה) ברי כי מידה זו של נוטריקון אינה פשוטו של מקרא, אך בעומק הענין אמת עמוקה יש בה. מה האשה הרי היא מקור להאצלה של יופי, אהבת האשה 'עוצם ביטויה הוא 'הראיני את מראיך' (שיר השירים, ב', י"ד) 'לראות את המראה היותר אישי והיותר פנימי, ועל-כן המשך הפסוק, 'השמיעני את קולך' – הקול, כמי שמבטא עולמו הרוחני, פנימו של האדם, הינו המשך הטבעי אליו מתנקזת השאיפה לראות פנים נפשו של האדם. דברי שלמה 'ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך' – הינם תמצית ביטוי לאהבת איך-קץ כשם שמוצא האדם 'חיים' לאמר, – מקוריות – עומק, 'עם אשה' לאמר, בן-זוג, שותפו, ובכך הוא יוצר חיים בצוותא. אף ארץ ישראל 'הנותן אמרי שפר' ראשי-תיבות אשה, כך היא. וכשם שבנות ירושלים החולות בכרמים, אלה אומרות "אין אשה אלא לבנים" ואלה אומרות "אין אשה אלא ליופי" (תענית ל"א, א') אף ארץ ישראל יש בה שפר – יופי. כלילת יופי, כאמור לעיל, ויש בה כח התולדה כאשר נביא להלן, ר' נחמן כורך את המושג "שפר" בהולדה – "... שמתקנים ע"י הלידה... גם זהו בחינת שפרה, בחינת שפיר ושליא, בחינת הולדה" (ליקוטי מוהר"ן תנינא תו' ע"א). כן נציין כי כשם שארץ ישראל תולה בבחינת יעקב במשנת ר' נחמן (ר' הע' ל"ב) אף נשי יעקב, רחל ולאה, נתפסות במשנת ר' נחמן כבחינות שונות במשמעות ארץ ישראל. לאה – מציינת את הכניסה לא"י המלווה ביסורים ואילו רחל את עצם הישיבה בארץ (זמרת הארץ ליקו"ת סי' פ"ה).

עוד נוסיף כי כלפי ארץ ישראל המודד מיהו הדמות הקובעת רצון הבית נמדד ברצונו לעלות לארץ, ואשר על כל אפילו אשה יכולה לכפות איש לעלות ארצה (יעו"ש סי' פ"ז).

"נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר", נפתלי אותיות תפליון.¹²

ד. וכשאנו אוכלים שפע אמת הבא דרך ארץ-ישראל, ואחר-כך אנו מדברים הלולו של הקב"ה בזה הכה, אזי נעשה שמים וארץ חדשה, כמו שאמרו חז"ל: "לאמר לציון עמי אתה"¹³ – "אל תקרי עמי אלא עימי אתה",¹⁴ להיות שותף עימי (מה אני בדברי עשיתי שמים וארץ, כמו שנאמר: "בדבר ה' שמים נעשו",¹⁵ אף אתה כך,¹⁶ בי שמים החדש נעשה עלידי הארת פני

נו) מלבד שויון אותיות, אך בסדר שונה, יש גם במשמע דמיון-מה. נפתלי מתואר כאילה שהיא בעל-חיים כשר, אף התפליון מתנאי יסוד שבהם הוא שעור שעליו יכתבו וייעשו התפליון יהיה "מן המותר בפיו" – עשוי מבעל-חיים כשר לאכילה. מכל שבטי ישראל, בברכת יעקב לבניו, לא זכה אלא נפתלי לדימוי השאול מעולם החי והוא בעל-חיים טהור. זאת ועוד, נפתלי מתואר כ"שבע רצון" והרי זה מן השבחים שנשתבחה בהם ארץ ישראל שמשביעתם ליושביה ומאירה פניה להם בגילוי הרצון שבה, (ר' הערה יח) כן מצייין ר' נחמן מטשעריץ כי א"י חולקת מהארת פניה במידה שונה לכל אחד מיושביה, איש כמדתו וכיכולתו, לאחד מופיעה במלוא קומתה ולאחר בשיעור זעום, יכולת זו של כיווץ והרחבה מתכונת הצבי והאילה הם, "ארץ צבי", והרי זו מידת נפתלי "אילה שלוחה" (יעוי' זמרת הארץ ליקו"ת סי' ל"ח).

נז) ישעיה נ"א, ט"ז.

נח) הקדמת זוהר ה'.

נט) תהלים ל"ג, ו'. במקום אחר בספרו מפתח ר' נחמן נקודה זו כי ע"י אמונה יהיה חידוש העולם לעתיד – "זה בחינת 'חדשים לבקרים רבה אמונתך' (איכה ג', כ"ג) 'רבה אמונתך' היינו אמונה, על ידי זה יהיה חידוש העולם, בחינת 'חדשים לבקרים'. וכשיהיה חידוש העולם לעתיד, אז יתנהג העולם על ידי נפלאות, היינו על פי השגחה לכד שהיא בחינת "הטבע". לאמור, שתי בחינות לחיי-נס: האחת, חיים שכאלה נפעלים מכוחה של אמונה כי הקב"ה בורא עולם והשנית, חיים שכאלה מתקיימים מכוחה של אמונה בהשגחה פרטית מתמדת. לאמור, מי שמכיר כי הקב"ה הוא בורא עולם, הוא גם היכול לראות כי יד הבורא היא המקיימת ומשגיחה על העולם, ואזי גם ראייתו את העולם היא שלא כדרך הטבע, היינו נס. ושתי בחינות אלה מסגולות ארץ ישראל הן – "כי חידוש העולם לעתיד הוא בחינת ארץ ישראל, כי עיקר ארץ ישראל, היא על יד בחינת 'כח מעשיו הגיד לעמו' וכו' (תהלים קי"א, ו'). כמו/שפרש"י על הפסוק 'בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ' (בראשית א', א') כדי שלא יאמרו אומות העולם לסטים אתם וכו' על כן פתח בבראשית כי הוא יתברך בראה. נמצא שעיקר ארץ ישראל הוא על ידי 'כח מעשיו', על ידי שיעודים שהשי"ת ברא את העולם, ולעתיד יחדש הקב"ה את כל העולם כולו בבחינה זו של ארץ ישראל, כי אז יתגלה שהשי"ת ברא הכל, ואז יתחדש כל העולם כולו בבחינת ארץ ישראל". (ליקוטי מוהר"ן תנינא, תו' ח').

והבחינה הנוספת – ההשגחה הפרטית, אף היא מסגולות נתינתה של ארץ ישראל "עיקר קדושת ארץ ישראל היא ששם היא השגחתו יתברך תמיד, בבחינת 'תמיד עיני ה' אלקיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה' (דברים י"א, י"ב) ולעתיד שיחדש את כל

יעקב, והארץ החדשה נעשה על-ידי ארץ-ישראל שהולכת השפע דרך ארץ-ישראל. נמצא, שכרא עכשיו שמים ומזלות אחרים, נמצא שמשנה הטבע שהיה מוטבע במזלות הראשונים, כי עכשיו נעשה מזלות חדשים, נמצא, שעל-ידי שיבור תאוות אכילה נעשה מופתים ופלאות.⁸

העולם כולו בבחינת ארץ ישראל אזי יתנהג כל העולם כולו על ידי השגחה לבד כמו ארץ ישראל ואז תבטל הטבע לגמרי ויתנהג העולם על ידי השגחה לבד, שהוא בחינת הנפלאות שלא בדרך הטבע" (שם, שם). חידוש העולם יתאפיין בשיר חדש, בדרך ראייה שונה, בדרך התיחסות אחרת אל העולם ואל בורא העולם, והיא תבקש לה ביטוי, שיר, נעלה מכל קודמיו, חדש – "ואז יתער שיר חדש, בחינת 'שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה" (תהלים צ"ח, א') היינו השיר שיתער לעתיד שהוא ניגון של השגחה בחינת נפלאות, כי אז יתנהג העולם על ידי השגחה ונפלאות, כי יש ניגון של בחינת דרך הטבע וזה בחינת 'השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע', (תהלים י"ט, ב'), שהוא בחינת הניגון והשיר של דרך הטבע, של תכונות השמים. היינו בחינת השירים והתשבחות שמשבחים להשי"ת על ההנהגה של עכשיו, שמנהיג העולם בדרך הטבע. אבל לעתיד יתער שיר חדש, של בחינת נפלאות, בחינת השגחה, כי אז יהיה ההנהגה על ידי השגחה לבד. ושיר החדש הזה שיתער לעתיד, הוא בחינת שיר פשוט כפול משולש מרובע, שעולה ע"ב, בחינת חסד. שעל ידו יהיה חידוש העולם לעתיד, בחינת 'עולם חסד יבנה' (תהלים פ"ט, ג') (שם, שם). תלמידו של ר' נחמן, ר' נחמן מטשערין, מטעים טעם נוסף – חידוש העולם מותנה בזיכור וטיהור כח הדיבור (וידויק לשון הזוהר: "מה אנא עבדי שמיא וארעא במילולי") – "ועיקר שלימות הדיבור הוא על ידי בחינת הדיבור של לשון הקודש ועיקר שלימות הדיבור של לשון הקודש הוא על ידי ישראל" (ומרת הארץ, סיפורי מעשיות, סי' י"ב).

(8) ארץ ישראל כמקום גילוי נפלאות, והזיקה: ארץ ישראל – ניסים, הרי זה נושא הזוקק עיון ולימוד כשלעצמו, בכתבי ר' נחמן ותלמידיו מרובים הם הדברים שנאמרו בענין זה, ואילו באנו למנות כל שנאמר אין אנו מספיקים, על כן נסתפק בציון ראשי פרקים בלבד: רעיון הקשר שבין ארץ ישראל ומקום הניסים מתבאר בהרחבה בדברי ר' נחמן במקום אחר בספרו לקוטי מוהר"ן תו' ט'. שם כורך ר' נחמן את ארץ ישראל כמקום הנס בשל היותה מקום התפילה, ותפילה הרי היא מכח המתעלה מעל הטבע ופונה אל הנס – "...תפילה הוא בחינת ניסים, שהוא אין דרך הטבע. כי לפעמים הטבע מחייב איזה דבר, והתפילה מהפכת את הטבע. ועיקר הניסים, היינו עיקר התפילה, אינו אלא בארץ ישראל, כמו שכתוב "שכן ארץ ורעה אמונה" (תהלים ל"ז, ג'), ואמונה זו תפילה כמו שכתוב "יהי ידיו אמונה" (שמות י"ז, י"ב), כנגד ארץ ישראל נצבת ארץ מצרים – "וזה לעומת זה עשה אלקים, ומצרים היא היפך ארץ ישראל, זה לעומת זה, כמו שכתוב "ומצרים נסים לקראתו" (שם י"ד, כ"ז) שמצרים לעומת ארץ ישראל, לעומת הניסים. ובשביל זה אין מקום תפילה במצרים. כמו שכתוב "כצאתי את העיר אפרש כפי" (שם, ט', כ"ט).

ראיה זו של ר' נחמן המעמתת את מצרים כנגד ארץ ישראל, ארץ-אין מול ארץ-נס, פותחת פתחי עיון רבים במקראות וענינות שונים ואין כאן מקומם, כך למשל ר' נחמן באותו מאמר מסביר את העונש שנגזר על אברהם לירד למצרים בשל אמירתו "במה אדע כי

ארבעה פרקי סיכום

על פני מאמריו הרבים – רובם רשומים על פיו בידי תלמידו, נאמן רוחו, ר' נתן שטרנהרץ, ומעוטם כתובים על ידו – המרוכזים בספרו ליקוטי מוהר"ן, נסוכה אהבת הארץ, אם במישרין ואם בינות לשיטין (יצויין כי אחד מגדולי חסידיו, ר' נחמן גולדשטיין מטשערין, חיבר ספר בשם "זמרת הארץ" ובו "התאזר הגאון המחבר והאיר עיניים איך שכל מאמר ממאמריו הקדושים של ר' נחמן מברסלב ומסיפוריו מעשיותיו והשיחות כלול ומדבר בקדושת ארץ ישראל" (נוה צדיקים קסח). אך, כאמור בראשית דברינו, תמצית שבתמצית ממשנת ר' נחמן בענין ארץ ישראל ומקומה בהיותו של היהודי יצקה בתורה מ"ז בספרו. מתורה זו פתחים ומוצאים לפרקים רבים

אירשנה" (בראשית ט"ו, ח'), לאמור הפגם באמונת הניסיות שבארץ ישראל גורם להידחות אל הקצה האחר לארץ מצרים. גם תיאורי שתי הארצות הפוכים: בעוד מצרים מתוארת כמקום נמוך אליו יורדים מארץ ישראל, והיא ניזונה ממקורות נמוכים "ארץ מצרים שותה מן הנמוך ארץ ישראל שותה מן הגבוה" (ספרי, עקב) הרי שארץ ישראל מתוארת כגבוהה ביותר "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות" (זבחים נ"ד ב'). ואף שם-תואר זה על שום תכונת הנס שבה, על שם שעיקר הנס שם הוא. בפרק הנספח "ארץ חיים" תתואר תכונתה של ארץ ישראל כמארכת ימים לשוכנים בה וקשרה לתכונה אחרת של ארץ ישראל כמקום גילוי נפלאות, שכן בהיות ארץ ישראל מקום השגחת ה' המתמדת, הרי שכל יום נושא עמו משמעות עצמית משלו. לעומת זאת "חיים תחת השמש" היינו ראית המתרחש בעולם כטבע הסובב ופועל מכת עצמו, מביאה לתחושת שגרה שוחקת, כזו העולה מדברי קהלת "מה שיהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש" (קהלת א', ט').

תלמידי ר' נחמן פירשו עוד בפרק זה של ארץ ישראל כמקום גילוי הנס, ר' נתן מטעים כי צרותיה של גלות וההכרה בנס הקיום היהודי, מכוחם תבנה ותכונן זכותם של בני ישראל להגיע להויה המלאה של הישיבה בארץ ישראל, לצפות בחיי נס ולבטאה בשיר חדש (לקוטי הלכות, או"ח, הל' ברכת הפירות, הל' ד'). ואף ר' נחמן מטשערין נדרש לסוגיה זו במקומות שונים בספרו זמרת הארץ, ושלושה פנים נוספים מעלה לפנינו:

א. חיי נס שבארץ ישראל הרי הם תמורה לחיי השפלה שבחוצה לארץ, מעתה לא יתקלסו עוד הגויים ביהודים, נהפוך הוא, עתה יעמדו משתאים נוכח ארץ ישראל ובניה, ויראו הכל שרק השי"ת משגיח על עם ישראל ומנהיג אותם ברחמיו ונפלאותיו העצומים, וזה "לא יבשו עמי לעולם".

ב. ארץ ישראל היא מקום הנס בהיותה המקום הנכון וההולם ביותר לביטוי תודה על הנס, ככתוב: "ואסובבה את מזבחך ה' לשמוע בקול תודה ולספר כל נפלאותיך" (תהלים כ"ו, ז').

ג. ארץ ישראל כמקום גילוי הנפלאות, היא, לבד ראית הנסתר שבטבע, גם ראית הנסתר שבתורה – "שזה בחינת קדושת ארץ ישראל ששם עיקר שלימות אור האהבה והיראה, ואז עיניהם רואות נפלאות בחינת "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך" (תהלים קי"ט י"ח) וכל זה הוא בשלימות בארץ ישראל כי אין תורה כתורת ארץ ישראל ושם זוכים ביותר להשיג נפלאות התורה" (שם, שם סי' כ"ג).

במסכת א"י של ר' נחמן. על מנת שלא להרחיב יריעה יתר על המידה בחרנו לנו ארבעה פרקי סיכום בלבד, ארבעה מתוך רבים, ברצות ה' לעת אחרת נרחיב דברים.

א. פסוק אחד וארבעה פנים לו.

אהבת ארץ ישראל שיקדה בלבו של ר' נחמן הביאתהו לבחון שוב ושוב, מזויות ראייה שונות ומשלימות זו את זו, מקראות אשר ענינם ארץ ישראל. ר' נחמן היה מציבם נגדו תמיד, אגב דחשיבי היה חוזר וממשמש בהם, הופך ומהפך בהם, ואגב כך שב וחושף פנים נוספות כהנה וכהנה אשר לגדולת ארץ ישראל.

אחד הפסוקים שהובאו בתורה שלפנינו הריהו "ארץ אכלת ישביה" והם דברי המרגלים בשובם מתור את הארץ. מילים אלה מתוארות בתורה כ"ויציאו דבת הארץ", דברים אלה הביאו את העם לשפל שאין עמוק הימנו, של תבוסתנות: "ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו בלילה ההוא... לו מתנו בארץ מצרים, או במדבר הזה לו מתנו, ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת". ושל מרי: "ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה". על מה ולמה מתוארים בתורא הקשה "דבת הארץ" דברי המרגלים באומרם "ארץ אכלת ישביה"? וגם התיאור הנספח למילים אלה בדבר גבורת וגודל תושבי הארץ אל מול נמיכות קומתם של בני ישראל: "וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מידות, ושם ראינו את הנפילים, בני ענק מן הנפילים, ונהי בעינינו כחגבים..." מה פשרם של אלה המילים? מה אצור בתוכם אשר הביא לבכי. לתבוסתנות, למרי ולעונש הקשה: "כי כל האנשים... אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם, וכל מנאצי לא יראוה" (במדבר י"ד, כ"א-כ"ב), וכך נחתם דינו של דור יוצאי מצרים, דור מתי מדבר?

בארבע דרכים שונות קורא ר' נחמן את הביטוי "ארץ אכלת ישביה", דומה כי אף לא אחת מהן הינה "פשוטו של מקרא", הרי הם בחינת רמז, בחינת דרש, ואם נמצא לומר אף בחינת סוד, פשט פשוט אין כאן, ברם חתירה לעומק שיתין של תורה מתוך אהבה והבנה נוקבת למשמעה של ארץ ישראל לבני ישראל יש כאן, והרי הן:

א. "...וזה שבחה של ארץ ישראל: 'ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם' (דברים ח', ט'), כי לפעמים אוכל לחם מחמת עניות ולא מחמת חסרון תאוה לתענוגים אחרים, אבל אם היה לו שאר מאכלים לא היה אוכל לחם לבד, וזה שבח ארץ ישראל שלא מחמת עניות תאכל לחם, אלא מחמת שיבור וביטול תאוות אכילה... וזה פירוש 'ארץ אכלת ישביה'" (ליקוטי מוהר"ן, מאמר מ"ז). לאמר, המירוץ אחר מילוי התאוות האנושיות אינו רק לשם מילוי צרכים גופניים נדרשים, הנה כי כן, הגוף די היה לו בלחם בלבד כדי לשבור רעבוננו ולהשביעו ומדוע אין בני אדם מסתפקים בלחם ומבקשים עוד ועוד ("יש לו מנה רוצה מאתיים, יש לו מאתיים רוצה ארבע מאות"²⁰), מה איפוא מסתתר מאחרי הלהט והמרץ האנושי הכביר לצבירת רכוש וקנינים והישגים? – התשובה, שר' נחמן חוזר ומזכירה – הרעב האחר, הצמא השונה, אישם בתוככי הנפש האנושית בכלל והיהודית בפרט מחלחל הכאב הדמום, השקיקה לאלקים חיים, הרדיפה אחר-התומרי אינה אלא נסיון אינטרפרטציה כושל להשבעת הרעב ההוא, טעותו נעוצה בעצם

20. קהלת רבה, א' ל"ד.

האיבחון, על כן גם הרפואה שתנתן לא תצלה. יתר על כן, ככל שהשיגיו החומריים יגדלו אף רעבונו יגדל, שכן בנבכי הוייתו יודע הוא גם יודע כי לא בא אל המנוחה ואל הנחלה, "כל עמל אדם לפיהו" – את כל פרי מרצו וכשרונו מגיח הוא אל פיו, לתאבון אכילתו, ברם "וגם הנפש לא תמלא" (קהלת ו', ז).

ר' נחמן מרבה היה לצפות בפני עם ישראל שבדורו, היושבים בחוץ לארץ. צופה אמן היה, והוא ראה את נעוּת פניהם, תורה ומצוות ומעשים טובים היו בנמצא, אך יופי פנימי נאצל, חן-חסד שפור, שלווה נפש רגועה אין נמצא בהם. ועל זה היה דווה לבו. החל במאמר ראשון שבספרו שומעים אנו שוב ושוב את כאב-מחאתו: "כי עכשיו – בגולה, בחוץ לארץ – חן וחשיבות האמיתי של ישראל נפל, כי עכשיו עיקר החן והחשיבות הוא אצלם – אצל הגויים", אצל הגויים צפוי אתה למצוא נועם הליכות, שלווה חיים, ומדוע אין ישראל כמותם? ועל שום מה הרעב המתמיד אשר בנו, זה הגורם לנו שלא לחוש בנוח בכל אשר תדרוך כף רגלנו? – על שום הרעב הקיים בנו המיוחד, בני ארץ ישראל, רעב אשר לא יבוא על שברונו המלא כי אם בארץ ישראל.

נמצא, איפוא, לפנינו קריאה ראשונה בפסוק: "ארץ אכלת יושביה" – ארץ המאכילה את יושביה, אכילה שיש בה שביעה, מדמימה רעב מדומה ושוברת רעב אמת.

ב. "...וזה פירוש "ארץ אכלת יושביה", פירוש, שהיא מקבלת שפעה מבחינת יעקב, כמו שנאמר: "וישב יעקב בארץ" (בראשית, לז, א) (ליקוטי מוהר"ן, מאמר מ"ז). הפסוק נקרא גם לחילופין, ארץ-ישראל תולה בבני ישראל היושבים בה: "ארץ אוכלת – מיושביה" כך נדרש הפסוק, לאמר, כל ערכה של ארץ-ישראל, שפעה, אוצרותיה, מלא כושרה האגור בה אינו יכול להחשף אלא מכוחם של בניה היושבים בה, וכדברי הרמב"ן: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל ל"ו, ח) – ענינו שיצוה להרים לשאת פרים כאשר יקרב קץ ישראל לשוב, טרם בואם.²¹ וכן כתב בפירושו לתורה על הפסוק "והשימותי אני את הארץ, ושממו עליה אויביכם היושבים בה" (ויקרא כ"ו, ל"ב) "היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו. וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם, והיא חרבה כמוה. כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון וכלם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם".²² וכיוצא בדבר כתב רבנו בחיי על הכתוב (בראשית י"ז, ח): "ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם..." – שתהיה הארץ לישראל אחוזת עולם, שלא ירשוה ולא יושיבוה אלא הם, ואם אולי יגלו ממנה ישובו אליה, כי אחוזת עולם היא להם ולא לנכרים, וזה סימן גדול לישראל שמיום שגלו ממנה לא נתישבה שם אומה כלל, אבל היא חריבה ושוממה עד שיבואו אפרוחיה לתוכה.²³ והדברים מכוונים למדרש תנאים: "כתובי": "והשמת י אני את הארץ" (ויקרא כ"ו, ל"ב) – זו מדה טובה, שלא יהיו ישראל אומרים: הואיל וגלינו מארצנו,

21. ספר הגאולה מתוך כתבי הרמב"ן, מהדורת שעוועל, מוסד הרב קוק, חלק / עמ' ר"ע.

22. פירוש הרמב"ן על התורה, מהדורת שעוועל, מוסד הרב קוק, חלק ב' עמ' ק"צ פירוש הפסוק נמצא בתוך פירוש הרמב"ן לפסוק ט"ז, ר' המהדיר שם בהערה (77).

23. רבינו בחיי על התורה, מהדורת שעוועל, מוסד הרב קוק, חלק ב' עמ' תקע"ט.

עכשו האויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח, שנאמר "ושממו עליה אויביכם היושבים בה", (שם, שם, שם) – אף האויבים הבאים אחרי כן לא ימצאו עליה נחת.²⁴ ור' עוד דברי המהרש"א: "לפי שכל זמן שאין ישראל על אדמתם אין הארץ נותנת פירותיה כדרכה, אבל כשתחזור ליתן פירותיה זהו קץ מגולה, שקרוב לבוא זמן גאולה שיחזרו ישראל על אדמתם".²⁵

ג. "...ולך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו" (תהילים ס"ב, י"ג), היינו שהוא חסד גדול מאת השם יתברך שהוא משלם מדה כנגד מדה, שעל ידי זה הוא מבין לפשפש במעשיו ולידע החטא שפגם בו ולשוב בתשובה.

אך דע שעיקר מה שמשלם השם יתברך מדה כמדה הוא בארץ ישראל... כי שם מדקדקין לשלם לאיש כמעשהו, מדה כנגד מדה. וזה שכתוב על ארץ ישראל: "ארץ אוכלת יושביה" ראשית־יבות אכלת – אתה תשלם לאיש כמעשהו כנ"ל, ועל־כן היושבים שם בא"י יש להם על הרוב יסורין, מחמת שממהרין שם לשלם לאיש כמעשהו" (ליקוטי מוהר"ן, מאמר קפ"ז). לאמר, להיות בארץ ישראל הריהו כהיות נתון דרך קבע במטוטלת נעה, ארץ חיים היא, מה החיים אינם קבועים וקפואים, אף חיי הארץ כך. להיות בארץ ישראל, אליבא דר' נחמן, פירושו בחינה מתמדת למשמעות הוייתנו אנו. תכונתה של הישיבה בארץ "כי שם מדקדקין לשלם לאיש כמעשהו" אם לטוב ואם למוטב. השלכה מיידית ומוחשית לרמת היושבים בה היא תנובת הארץ. הארץ חולקת לנו ציונים בהארץ פנים ובהסתר פנים, כיחסנו אל הארץ משיבה הארץ לנו, את אשר אנו מאכילים אותה היא מאכילתנו, ובמדויק.

בשולי הדברים יהא בנותן טעם הסיפור הבא:

"חסיד אחד מפולין שעלה לארץ ישראל וקבע דירתו בירושלים. לא יכול היה להסתגל לתנאי החיים בירושלים, והחליט לחזור לפולין, לפני נסיעתו בחזרה הלך לקבל ברכת פרידה מהצדיק ר' שמחה בונם מווארקי – בנו של הצדיק ר' מנחם מנדיל מווארקי – שדר אז בירושלים, וסיפר לפניו את סיבת עזיבתו את הארץ. נאנח הצדיק מעומק לבו ואמר: – אני מרחם עליך מאד. כפי הנראה לא מצאת חן בעיני ירושלים, שאילו מצאת חן בעיניה, היתה היא מוצאת חן בעיניך..."

נכנסו הדברים ללבו של אותו חסיד, חזר בו מהחלטתו לעזוב את הארץ, ונשאר בירושלים".²⁶

ד. ועוד דרך קריאה נוספת, והיא מצויה במאמר שאף כותרתו "ארץ אוכלת יושביה" (ליקוטי מוהר"ן, מאמר קכ"ט). והוא מאמר מופלא שענינו תיאור היחס הנמשך ונוצר בין ארץ ישראל ובין היושבים בה. ומכלל דבריו למדים אנו דרך קריאה רביעית: "...כי טבע האכילה שהמזון נהפך לניזון, כגון כשהחי אוכל צומח כגון עשבים, נתהפכים העשבים לחי כשנכנסים בתוך מעיו... ולכל מקום שנכנס לשם המזון שנתחלק לאברים נתהפך

24. תורת כהנים, בחוקותי, פ"ד.

25. חדושי אגדות, מגילה, דף י"ת, ע"ב. ור' עוד הרב מ"מ כשר: "התקופה הגדולה" הפרק חרות הארץ ובנינה – קץ מגולה, עמ' ל"ב-ל"ה, והרב י' פילבר: "אילת השחר", הפרק אין לך קץ מגולה מזה, עמ' 126-134.

26. הרב ש"י זיין: סיפורי חסידים – מועד, עמ' 373.

למהות האבר ממש כשנכנס לשם. כגון החלק מהמזון הנכנס להמוח נתהפך למוח, הנכנס ללב נתהפך ללב, וכן לשאר האברים... וזהו "אוכלת יושביה" כי כשנכנס לארץ, שהיא בחינת אמונה, נאכל אצלה, היינו שנתהפך למהותה... ארץ ישראל בעצמה יש לה הכח הזה, ועליכן אמרו רבותינו ז"ל (כתובות קי"א) כל היושב בא"י שרוי בלא עוון, כי היא ארץ אוכלת יושביה, שהמיושב שם נאכל אצלה ונתהפך למהותה הקדוש, ועליכן אפילו המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא (כמו שאמרו רבותינו ז"ל שם) ולכן מי שאינו מ"יושבי הארץ" ואינו מתאכל בה הרי הוא מוקא חוצה לה... והוא בחינת הכתוב בא"י 'כאשר קאה את הגוי' (ויקרא י"ח, ב') דהיינו שאינה יכולה לסובלו להיות נאכל אצלה שיתהפך למהותה, רק היא מקיאה אותו, ה' יצילנו". לאמר, "ארץ אוכלת יושביה" – ארץ האוכלת ומעכלת את יושביה להיות כמותה. הבא אל הארץ נדרש לדעת כי כניסה לארץ אינה "מסע תענוגות", היפוכו של דבר, הרי זה תהליך ממושך ומכאיב ("ארץ ישראל נקנית ביסורים") כתהליך התרכבות המזון בגוף האדם, הדבר כרוך בפירוק האוכל, בתהליך עיכולו, בהפרשת פסולת שאינה נדרשת לגוף האדם, ורק אז הופך המזון להיות אחד ממרכיבי הגוף, מתלכד בו והופך חלק ממנו.²⁷

ככל שהופכים אנו בדימוי זה כן רבה הבנתו וכן גדל לקחו. בצד דברים אלה נזכיר את דברי חברו ורעו הטוב של ר' נחמן, ר' אברהם מקאליסק איש טבריה מאבות ראשונים של החסידות בארץ ישראל, דברים שמן הראוי שייחרתו היטב בתודעה ("משפטים נפלאים"²⁸ "הדברים מאירים לדורם ולדורות"²⁹):

"זאת אשיב אל לבי להשיב... לכל שואל ומבקש לשכון כבוד בארץ הקודש... הנה כמה היפוכים וגלגולים ומאורעות עידן ועידנין יחלפו על כל אחד מבאי הארץ עד שהוא קובע את עצמו בה ורצה את אבניה... ואוהב חורבות שבארץ ישראל ופת חריבה שבהן, ולא לקלים המירוץ, לא יום ולא יומים, לא חודש ולא שנה, כי אם ברבות השנים עד שיעברו ימי הקליטה והוא נקלט בחיי הארץ... כמה שכתוב "איש ואיש יולד בה" (תהילים פ"ז, ה'), רצה לומר, כי הבא אל ארץ הקודש צריך מחדש עיבור ולידה ויניקה ולהחלל בחיתולים כמו תינוק בן יומו, אשר יראה פנים אל פנים את פני הארץ ונפשו קשורה בנפשה...

...מי שבא... במה שהורגל כל אחד לפי מדותיו... ממש דעתו מטורפת עליו, יעלה שמים, ירד תהומות, כאניה המטורפת בים ומטריד את אחרים בעניניו... עד שישים דופי בארץ, עד שהשם יתברך מראה לו פנים, אז ישקוט ויגות... והוא דבר שאין לו קצבה ואין חכמה, ומתי, לכל אחד לפי עניניו ולפי מעשיו ולפי שורש נשמתו... אשר על כן יזמין עצמו לכל האמור ויבחיץ נפשו אם

27. ר' נחמן היה מעיד בעצמו כיצד ארץ ישראל שינתה את תכונותיו: (ואמר) "שמתחילה היה כעסן גדול מאד, ואחר כך מחמת שרצה להיות איש כשר, כרצונו יתברך, התחיל לשבר מידה זו של כעס. אבל תכלית שבירת מידה זו מהיפך אל היפך, דהיינו להתהפך לטוב גמור שלא איכפת לו כלל שום דבר, ויהיה רק טוב בלי שום צד קפיידא בעולם, זה זכה רק בארץ ישראל, שם זכה שנתבטל הכעס בתכלית הביטול ונעשה טוב ממש ולא נשאר בו שום צד קפיידא בעולם, עד שאחר כך מי שהיה עושה לו כל הרעות שבעולם, לא היה בליבו שום צד שנאה וקפיידא עליו, אדרבא, היה אוהבו ולא היה בלבו עליו כלל, כי היה כולו טוב ממש. וזה זכה בארץ ישראל..." (וגוודל טובו של רבי נחמן היה מפורסם), שבחי הר"ן, כ"ב.

28. ע' שוחט: קתדרה, 13, עמ' 4.

29. ש"ז שזר: "אורי דורות", עמ' 181.

כוח לו לעמוד ואז ילך לבטח... ישכון בטח ושאנון.³⁰

הרי לפנינו ארבע דרכי הבנה של הביטוי "ארץ אכלת יושביה":

א. ארץ המאכילה את יושביה.

ב. הארץ הנאכלת מאת יושביה.

ג. ארץ ויושביה, וביניהם – "אכלת": "אתה תשלם לאיש כמעשהו", ארץ הגמול ההדדי.

ד. ארץ האוכלת ומעכלת את יושביה.

חרדתם של המרגלים, המורך שבא בלבבות דור יוצאי מצרים, דור המדבר, היו מפני יחודה של זו הארץ, "בני ענק" גרים בה – הארץ מבקשת גודל אנושי כדי לגור בה. אם גויים נכריים בארץ כך, ישראל, בנים מיועדים לארץ, על אחת כמה וכמה. בני ישראל בעת ההיא לא חפצו בהתנסות הגדולה הזו, נרתעו הם מפני מצב של תלות מתמדת, נמשכת, חיה ומוחשית בארץ. "כחגבים היינו" בפיהם, די להם בחיים קטנוניים, פעוטים, נוחים יותר למראית עין, חיי מדבר או חיי מצרים, ועל כן נגזרה הגזירה הקשה ההיא – "לא יראוה" – הם אינם ראויים לבוא אל הארץ. כך אין באים אל הארץ. כניסה לארץ ישראל מזקקת גודל וגובה להיות "בני ענק".

ב. ארץ הכבוד

המבקש למצות עד תום כל שנאמר בפי ר' נחמן ונתפרש ונתבאר ונתרחב על ידי תלמידיו ותלמידי תלמידי, אודות הקשר שבין ארץ ישראל ומידת הכבוד, על כל צדדיו וצידי צדדיו של נושא גדול ומורכב זה, אין מסגרת מאמר צר מספקת, והוא נזקק לבקעה רחבה כמה מונים מזו על מנת שיוכל להתגדר די צורכו. אשר לכן נציין כאן ראשי פרקים בלבד בסוגיה מרכזית זו במשנת ארץ ישראל בחסידות ברסלב, ולעת אחרת, ברצות ה', נרחיב דברים בה:

א. פסוקים רבים מצוטטים בכתבי ר' נחמן ותלמידיו בבואם להוכיח קשר־תלות זה שבין ארץ ישראל ובין מידת הכבוד: "כן בקדש חזיתך לראות עוזך וכבודך" (תהלים ס"ג, ג): "לשכון כבוד בארצנו" (שם פ"ה י'): "נכבדות מדובר בך" (שם פ"ז, ג) "והארץ האירה מכבודו" (יחזקאל מ"ג ב') ועוד כהנה וכהנה. כל פסוק ופסוק פירושו, מובנו ולקחו בצידו אך צד שוה בכלם הוא איזכורם של ארץ ישראל וירושלים נילוויים וכרוכים במושג הכבוד. ללמדנו כי קשר הדוק ביניהם. פנים רבות לזה הקשר להלן נעמוד על חלקם:

ב. כבוד הרי הוא תוצר של הכרת ערך, כבוד עצמי (במובנו החיובי של המושג) נובע מהכרת ערך האני, כבוד הזולת נובע מהכרת ערכו וחשיבותו. נאמר אפוא כי הכבוד הוא תולדה של חכמה, ובהיות ארץ ישראל ארץ החכמה כי אין חכמה כחכמת ארץ ישראל (ברא"ר ט"ז, ד) ארץ הכבוד היא, וביותר נוהגים בה כבוד מי שחכמתם מרובה, הם החכמים שבה, הם נקיי הדעת שבה. הן כבוד עצמם (לא היו נכנסים בסעודה אלא אם כן יודעים מי מיסב עמהם. לא היו חותמים על השטר אלא אם כן היו יודעים מי חותם עמהם" סנהדרין כ"ג א'), והן כבוד חבריהם ("אלו

30. א' יערי: אגרות א"י עמ' 373.

ת"ח שבארץ ישראל שמנעימים זה לזה" שם, כ"ד א'). ועוד מצוינת ארץ ישראל ככבוד העני והגר, ובכבודו של הבית, וכבודם של אורחים ושל פירות ארץ ישראל ושל אדמת ארץ ישראל, והדברים ארוכים, שווה לכולם שהם נובעים מתוך הכרת ערכם. סגולת ארץ ישראל היא זו: חכמה שבה מביאה לידי הכרה, והכרה מביאה לידי הוקרה.

ג. הכבוד בארץ ישראל איננו חד-כיווני, נהפוך הוא, מתוך שאויר הארץ חכמה הוא, החי בארץ ישראל סופג אל תוכו באין משים חכמה, דוגמת האויר, והחכמה היא המחייבת דוגמת האויר. אשר לכן כל יושבי ארץ ישראל חכמים הם, מי פחות ומי יותר. ומתוך שחכמים הם-יודעים הם אל נכון כי כבוד שנוהגים בהם חבריהם נובע מתוך הערכה ואיננו גינוני טקס שדופים. וחוק הוא בהליכות נפש של בני האדם "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" (משלי כ"ז, י"ט), לכך ישיבו מקבלי הכבוד כבוד לחבריהם ויתרבה כבוד בארץ. (וראה עוד בפרק "ארץ החיים" כי מסגולות הארץ היא ההולדה והיצירה). הוא שדייקו חכמים בלשונם ואמרו "מנעימים זה לזה", זה לזה, זה את זה. (גם בחוץ לארץ ישנה יצירתיות אך היא באה בכאב, בחבלי לידה קשים, בחינת "מקל חובלים", אך בארץ ישראל היצירתיות נוצרת מתוך כבוד והערכה הדדית).

ד. ארץ ישראל מלמדת את בניה היאך לקבל כבוד. להיות בארץ ישראל מובנו להיות ניצב תדיר נוכח האלקים בורא עולם ומלואו. תחושה והכרה זו נקבעת בבני ארץ ישראל מכח ההשגחה המתמדת השופעת בארץ, ומכח היות ארץ ישראל ערש הבריאה אשר ממנה הושתתה כל הארץ. ולכן הדר בהיכל מלך בהנתן לו כבוד – כלום לעצמו יטלהו? הן נוכח המלך הוא ניצב! – "...אלו שהם בהיכלא דמלכא, כשיש להם איזה כבוד אזי אין לוקחים לעצמם כלל מן הכבוד, רק הם מעלים כל הכבוד להשי"ת (לקוטי מוהר"ן, תנינא, סי' ע"א).

ה. הערכה גוררת עמה כבוד, התפעלות והשתאות לא כל שכן. כיון שארץ ישראל ארץ הניסים (כאשר דובר בהרחבה בהע' ס') מעצם טיבה-טבעה שהיא מעוררת השתאות בקרב עמי עולם: "...כי עיקר הניסים בארץ ישראל...שעל דבר ניסי תמהים העולם" (לקוטי מוהר"ן, סי' ז). תמורת חיי בוז והשפלה שהיו מנת חלקם של היהודים בארצות שבים, בבוא בני ישראל לשכון שנית בארצם, ואזי יתגלה שפעה הנסיי של ארץ ישראל (כמבואר למעלה כי מציאות בני ישראל בארץ ישראל מגלה את שפעה של הארץ), א-ראז יעמדו עמי עולם משתאים נוכח פלא מציאותם של בני ישראל בארץ ישראל, ובעקבות זו ההשתאות יבוא, וביתר שאת, הכבוד.

ו. מעשה שמים וארץ, בריאת עולם ומלואו, נועדו לכבוד ה', כנאמר: "ולכבודי בראתיו" (ישעיה מ"ג, ז). בהיות ארץ ישראל שורש ויסוד לעולם כולו וממנה הושתת כל היקום, אשר לכן הנמצא בה קרוב יותר להכרת ה' הבורא עולם ומקיימו, וזו מטרת היותנו בארץ (כאשר יובא במקראות דלהלן), היינו, קרוב יותר לכבוד ה'. ואלה דברי ר' נחמן מטשערין: "...ועיקר שורש הבריאה הוא כבודו יתב', כמו שנאמר 'ולכבודי בראתיו וכו' היינו בגין דישתמודעין ליה. ולהכיר אותו יתב' בשלימות הוא רק בארץ ישראל זה בחינת כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה" (כתובות ק"י, ב). וזה בחינת 'והייתי לכם לאלקים וידעתם כי אני ה' אלקיכם המוציא אתכם וכו' והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה אני ה'" (שמות ו', ז' ח'). וכן 'להביאך לתת לך את ארצם נחלה כיום

הזה. וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל... (זמרת הארץ סי' יח) (דברים ד, לט"מ).

ז. דבריו של אדם, לאמור תוכנם וצורתם, קובעים אופי התיחסותם של הסובבים אותו אליו. שפתו של היהודי שבגלות היא שפה משובשת, ביטוי לעצם מציאותו המשובשת, הן בתוכנה והן בצורתה: חלקה מקורי-עצמי-יהודי, וחלקה שאול וזר. גם דרך התיחסותה של החברה שמסביב, היינו החברה הנוכרית, לועג ומשפיל כדרך יחסו של הבריא לבעל המום, של הפקח אל המשובש בדעתו. כנגד זאת, בארץ ישראל תשוב שפתנו בתוכנה, ובצורתה, לשלמותה העליונה, ועימה יבוא יחס של כבוד (יעוין שם, סי' ל"ח).

ח. היפוכו של הכבוד היא הבושה. בגוף המאמר שלמעלה מבאר ר' נחמן כי הבושה היא פונקציה של תלות. את מאמר חז"ל: "כיון שנצרך אדם לבריות נשתנה פניו ככרום" נבין כתלות בהרבה בני אדם ("לבריות" נאמר), איש איש ודרך הבקשה ממנו, אשר לכך משתנים פניו של המבקש בהתאם, ונמצאים פניו משתנים כל הזמן. ואלו הם פני יהודי בגלות הנתון לרצון לבם ולשרירות לבם של עמי עולם, עם ועם בשגיונותיו, עם ועם בדרישותיו, וכלפי כל אחד ואחד ניטל על עם ישראל לפנות ולבקש חסות ורחמים. כנגד זאת, בארץ ישראל תלות אחת יש, והיא התלות באלקים. אשר לכן, גם הבושה הארצישראלית שונה מן הבושה הגלותית. בארץ ישראל הבושה היא כלפי כתובת אחת, ועל כן אין בה מנעויות הפנים המשתנים. הכתובת האחת הוא אלקים והמראה האחד של הבושה היא יראת ה'. כדברי חז"ל על הפסוק "למען תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו" (שמות כ', י"ז) – זו בושה (נדירים כ', א'). ארץ ישראל איפוא היא ארץ הכבוד בכך שבה רגש הכבוד היהודי שב לתחיה משום שהעם היהודי השתחרר מתחושת התלות בעמים נכריים. ותמורת הבושה השלילית, שאינה בריאה, היא הבושה מפני בני אדם, שבה לתחיה הבושה החיובית, היא יראת ה'. (יעוין שם, שם).

ט. חיי יהודי בגולה חיי בושה הם, ולא רק מפני הבושה הבאה מאת אומות העולם, כי אם גם, ואפשר יותר, מפני הבושה העצמית, הבושה העצמית על התכחשות היהודי לאמיתותו, לערכיו, לעצמו, למען השבעת רצונם של נכרים. הביטוי הקיצוני להתכחשות שכזו היא כפירת ברית, הנסיון למחוק ולבטל את יחודנו הלאומי בין כל עמי עולם, מתוך רצון להיטמע בין העמים. הוא הכופר בכריתו של אברהם אבינו, שכן אברהם יצא מחברת העמים והיה לאחד ויחיד, ואילו הכופר בכרית מבקש לבטל יחודו ולחזור אל בין העמים. אשר לכן תכונה הערלה "חרפה" (דוגמת "לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לנו" בראשית ל"ד, י"ד וכמותו רבים), חרפה היא לאדם המתכחש לעצמיותו. ולכן בבוא אברהם לבקש ביטוי לקולה של אמונה המתדפקת בו מאז היותו בן מ"ח שנה (או בן ג' שנים), נאמר לו ללכת לארץ ישראל "ואגדלה שמך" (בראשית י"ב, א') באשר לא יוכל בארצות גולה אלא להיאבק על ערכיו על עצמיותו, ותוצאותיו של זה המאבק תסתכמה תמיד בהשפלה: לשמור על ערכיו ולהיות מושפל בעיני החברה הזרה והעוינת, או לחילופין, לוותר על ערכיו ולהיות נדון להשפלה עצמית. ולכן "ואגדלה שמך" – שם אתה זוכה לכבוד, פה אי אתה זוכה לכבוד (יעוין זמרת הארץ סי' נ"ט).

הוא הדבר אשר היה לנגד עיני יהושע עם הכניסה לארץ – להתנתק מן הזיקה אל עמי עולם,

לא עוד לפזול בחביון הלב ולהתגעגע למצרים. ומי כיהושע, יחיד ששרד מדור המדבר, לבד כלב בן יפונה, בשל חטא הבגידה בארץ ישראל שבאה לידי ביטוי באמירה "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר י"ד ה'). הוא היודע חומרת הדבר, ואשר לכן, ראשית מעשהו בארץ ישראל, עוד קודם לכל כיבוש, הוא חידוש הברית הנכרתת בין עם ואלקיו. ברית כזו יכולה וצריכה להיכרת אך ורק בארץ ישראל ושם גם תשמע ההכרזה ברמה: "היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם" (יהושע ה' ט'). כאן, במקום כבודם הלאומי, יחדלו לשאוף להיטמע במצרים, לחיות חיי חרפה (יעוין זמרת הארץ סי' ל"ד).

ויהושע מבני בניו של יוסף הוא, ויוסף הוא אשר נבחר על ידי ההשגחה העליונה להכין דרך גלות לפני בני ישראל, "כי למחיה שלחני אלקים לפניכם" (בראשית מ"ה, ה'). שכן, יוסף סמל הגאון והכבוד היהודי הוא. למן לידתו נאמר בו: "אסף אלקים את חרפתי" (שם ל, כ"ג) לבד המתנה שאין טובה ממנה שהוא מעניק לאמו בעצם לידתו – אמהות, המתנה הנוספת, ודוקא אותה מציינת רחל, היא שיוסף בעצם לידתו העניק לה כבוד, הסיר ממנה חרפה. הרי זו תכונתו העצמית של יוסף, אין זו תכונה נרכשת, נלמדת, אלא מלידתו נקבע בו בעצם חוש הכבוד. ובשעה שיעקב ובניו ונשותיו משתחיים לפני עשו הרשע, יוסף ניצב לפני אמו רחל. משום מידתו המיוחדת לו יודע יוסף אפילו לנהוג לכאורה באי-כבוד מתוך שדורש הוא את כבוד אמו "אמר: אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו של אותו רשע, אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה" (רש"י ל"ג ז'). מכאן זכה יוסף לברכת "עלי עיין". מי שיודע כיצד והיאך לנהוג במידת הכבוד יזכה לברכת "עלי עיין" – יזכה לגדולה, יזכה למנת כבוד גדולה "להסתכל בך בצאתך על מצרים", על חומות יתאמצו לעלות על מנת לזכות לראות את יוסף. וכל אותו כבוד לא יפגע בתומו של יוסף, "שאיין עיין הרע שולטת בהם [בורעו של יוסף]" (רש"י בראשית מ"ט, כ"ב). כי מי שעצם טיבו כבוד, אין הכבוד פוגע בו. ולכן יוסף הוא הכואב את כאבם של בני השפחות "שהיו אחיו מבזין אותם והוא מקרבן" (רש"י, בראשית ל"ז ב') והוא הזוכה לכבוד יתיר מאת יעקב, יתר על אחיו. חוש הכבוד העצמי הזה הוא שאיפשר לו לעמוד בניסיונות מצרים ליוסף שומר הברית, הכבוד הלאומי. ויצוין שגם בדברו אל אשת אדוניו ממאן יוסף בשם הפגיעה – המעילה בכבוד שניתן לו: "איננו גדול בבית הזה ממני ולא חשך ממני מאומה... ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת" (בראשית ל"ט, ט'). והדברים ארוכים ואין כאן מקומם.

י. "ובהיכלו כולו אומר כבוד" (תהלים כ"ט, ט') – כבודו של מלך ניכר יותר בהיכלו, וארץ ישראל היכלו של מלך היא. ובארץ ישראל גופא מדריגות רבות של היכל יש, עשר מעלות זו מעל זו. קדושתן נעלה זו מעל זו כמידת ההיכל שבהן. לאמור כמידת השראת השכינה שבהן, כך במידה, עשר מעלות כבוד הן. ביטוי להנהגת הכבוד הנדרש מן האדם בבואו אל כל מקום ומקום מאלה המקומות שבארץ ישראל נקבע בהלכה. לא הרי הבא אל קודש הקודשים כהרי הבא אל ההיכל, ולא זה וזה כהרי הבא אל בין האולם והמזבח, וכה הלאה. אך הצד השווה שבהם הוא הידיעה כי מקום-כבוד-ה' הוא המקום, כבוד הנאצל ושופע ומשתלשל מטה מהיכלות כבוד של מעלה. ועליון שבכל-בית המקדש "...וביהמ"ק בחינת כסא הכבוד כמו שנאמר: "כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו" (ירמיה י"ז, י"ב) "... (לקוטי הלכות, חו"מ, הל' ערב, הל' ה', יעוין שם) וכנגד בחינות שיש בכסא הכבוד ואין דעת אנוש יכולה הכילן, כן בחינות יש כנגדן בבית המקדש.

אשר לכן, הצד השווה לכל עשר קדושות ארץ ישראל, בסדר הולך וגדל כסדר הקדושות היא מידת הענווה, שכן אם המתגאה מורד במלכות הינו, בלובשו גלימת מלכות שמים ("ה' מלך גאות לבש" תהלים צ"ג, א'), המתגאה בארץ ישראל חמור מעשהו לאין ערוך, חמורה היא המרידה שבגאווה בפלטינו של מלך מן המרידה מחוץ לפלטינו של מלך, ואף כאן אילו באנו להרחיב דברים אין אנו מספקים, נציין רק כי הן בחנוכת בית המקדש הראשון והן בחנוכת בית המקדש השני, וקודם להם בחנוכת המשכן, באה לידי ביטוי חשיבות ענין זה של מידת הענווה הנדרשת מן האדם כבואו אל הקודש, במשכן־מות נדב ואביהוא, טעמים שונים ניתנו כחז"ל להסבר חטאם־טעותם של נדב ואביהוא, אך הצד השווה שבהם הם הדברים הנאמרים למעלה, היינו, גאווה ("שלא היו להם בנים... שחצנים היו..."), "מפני שנתנו עיניהם בשררה ורכנות", "שהורו הלכה בפני משה רבן", "אין לך דבר בכל האדם שמתגאה לבו של אדם אלא ביין וזה היה עונשם של נדב ואביהוא שאכלו ושתו וגבה לבם...", "חזו את השכינה מתוך גאווה וגסות רוח" (היינו כניסה שלא בהכנה נכונה אל הקודש), "בלא רחיצת ידים ורגליים", "מחוסרי בגדים", "שהכניסו בלא עת", "שנכנסו לפני ולפנים". יעוין כל המקורות בתורה שלמה, כרך כ"ח, מילואים פרק א'), ובעקבות מעשיהם נאמר: "ועל פני כל העם אכבד" (ויקרא, י' ג').

וכך היא ההנהגה הנלמדת מתנוכת בית המקדש הראשון "את מצא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש בקש שלמה להכניס את הארון לבית קדשי הקדשים והיה השער קטן... אלא באותה שעה דבקו שערים זה בזה, ואמר שלמה עשרים וארבע רננות ולא נענה. אמר: "שאו שערים ראשיכם ויבוא מלך הכבוד" ולא נענה, חזר ואמר: "שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד מי זה מלך הכבוד וכו'" ולא נענה. כיון שאמר: "זכרה לחסדי דוד עבדך" מיד נשאו שערים ראשם ונכנס הארון" (מדרש תהלים כ"ד) מי ישער גודל הפגיעה בכבודו של שלמה המלך העומד נוכח כל עם ישראל, לאחר שנות עמל ומאמץ אדירים והנה שערי הבית ננעלים בפניו, והוא נושא עשרים וארבע רננות עד בואו אל מזמור כ"ד שבתהלים והוא מזמור שכולו כבוד ה' (בעשרת פסוקיו חוזר חמש פעמים הביטוי "מלך הכבוד") אף שאת כבוד שמים דורש שלמה, ולא את כבודו שלו כמלך, אין הוא נענה. ואימתי הוא נענה? – כאשר דרש את כבודו של דוד, את כבודו של מי שהיו מלבינים פניו ברבים (יעוין ב"מ נ"ט, א') יש לבקש, וכשנפתחו השערים עם אמירת "זכרה לחסדי דוד" נתקן כבודו של אמת ונדחה כבוד שקר ("וכיון שראו ישראל כך, מיד אמרו ודאי כיפר הקב"ה לאותו עוון לדוד, ומיד נהפכו פניהם, של שונאי דוד, כשולי קדרה") ועל שום מה כבודו של שלמה היה צריך להפגע? – "ולמה נצטער שלמה כל כך? – על ידי שנתגאה ואמר: 'בנה בניתי בית זבול לך'" (שם). אל מול פני הקודש אדם נתבע על נימה קלה שבקלות שיש בה מעין גאווה.

וכך היא ההנהגה הנלמדת מתנוכת בית המקדש השני – "ורבים מהכהנים והלויים וראשי האבות הזקנים אשר ראו את הבית הראשון ביסודו זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול ורבים בתרועה בשמחה להרים קול" (עזרא ג', י"ב), שמחת הכבוד הלאומי המתחדש, מן הדין שתהא כלולה בענווה, בידיעה כי אין זה הכבוד המלא והשלם, ידיעה שכזו תדחוף, תדרבן את הבוכים אל מול הבית להרבות כבודו – "...מי בכם הנשאר אשר ראה את הבית הזה ככבודו הראשון ומה אתם רואים אתו עתה הלוא כמוהו כאין בעיניכם. ועתה חזק זרבלל... וחזק יהושע... וחזק כל עם הארץ... ומלאתי את הבית הזה כבוד... גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון..." (חגי ב', ג"ט).

שלוש חנוכות הן, בשלושתן – הדוי, הצער, הבכי. בשלושתן – לקח נלמד לכל העם: אל הקודש יש לבוא מתוך נמיכות דעת, מתוך ענווה, ולא קלה היא. אך כל העם שראה את אהרן נושא כאבו פנימה ומכהו בקדש, וכל העם שראה את שלמה מלך ישראל כובש עלכונו הפרטי ודורש כבוד שמים וכבוד דוד אביו, וכל העם הרואים את צערם של זרובבל הפחה ושל יהושע הכהן הגדול על בית מקדש קטן מבעבר שניתן להם והם רודים צערם ומתחזקים. כל אלה לחנך באו, לחנך לענווה. וזו המידה הנדרשת לבא אל הארץ.

במקומות רבים בספרות ברסלב מובא בהקשר לדברים שלמעלה הפסוק שבתהלים (ל"ו, י"א): "וענוים ירשו ארץ והתענגו על רוב שלום". ומובנו של פסוק כי הענווה היא תנאי בקנין היאחזות וישיבה בארץ ישראל. ר' נחמן מטשערין מצביע על העובדה שכובשי הארץ, נוחליה ומנחיליה, מכונים בשם תואר "נער", שם תואר המציין ענוות פשטותו של משרת הקדש "...כיבוש ארץ ישראל היה על ידי יהושע שנקרא נער, כמו שכתוב "ויהושע בן נון נער" (שמות ל"ג, י"א). וכן המרגלים ששלח יהושע לתור את ארץ ישראל כתיב בהם "ויבאו הנערים המרגלים" (יהושע ו', כ"ג). וכן דוד שגמר את כיבוש ארץ ישראל כתיב בו "נער אדמוני" (שמו"א, י"ז, מ"ב) וכתיב 'בן מי זה הנער' (שם, שם נ"ה). וכן בשלמה כתיב 'נער ורך' (דה"א, כ"ב, ה). וזה שכתוב "ויאמר אליו רוח דבר אל הנער הלז לאמור פרוות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה... ולכבוד אהיה בתוכה" (זכריה ב' ח"ט)... (זמרת הארץ, שיחות הר"ן סי' פ"ו). יעוין שם עוד אגב ניתוח מעמיק של המושג "נער", במה היתה טעותו של רחבעם שהלך אחר עצת הנערים ולא שעה לעצת הזקנים). כי זו היא תכונתה של ארץ ישראל – תיקון מידת הכבוד, היות עניו.

יא. ארץ ישראל דורשת מאת באיה ענווה, ברם יש ענווה ויש ענווה, יש ענוה שמעלותיה גדולות ונשגבות והיא ענוותו של מי שיודע מך ערכו, דלותו וחסרונו ומתוך כך הוא שואף להשלים את חסרונו, ומתוך כך הוא מכיר את רבונו ומעטיר אליו תחנוניו. ויש ענווה פסולה ונפסדת, כל מום רע בה, והיא זו המביאה לידי יאוש ואזלת יד, לידי תחושת אין אונים מנוונת. חטאם של המרגלים היה ענווה שכזו – "...ועל כן המרגלים שהוציאו דבה על ארץ ישראל אמרו "זנהי בעינינו כתגבים" וכו' (במדבר י"ג, ל"ג) שזה בחינת ענווה פסולה, וזה שתירגם יונתן זיקרא משה להושע בן נון יהושע' (שם, שם ט"ז) – וכד חמי משה ענותנותיה דהושע בר נון קרי ליה יהושע. היינו כי חשש שלא יבוא על ידי ענווה שלו לבחינת ענווה פסולה ח"ו, שזה בחינת עצת מרגלים, על כן התפלל עליו י"ה ושיעך מעצת מרגלים וקרא לו יהושע... יו"ד היא בחינת חכמה וה"א ראשונה היא בחינת בינה... (זמרת הארץ סי' קצ"ז). יש צורך בחכמה ובבינה כדי לדעת היאך באים אצל ענווה מבורכת והיאך נמנעים מענווה פסולה ומזיקה. והיא תכונתה של הארץ שהיא דורשת גדלות (כאשר נאמר בהרחבה לעיל בפרק "פסוק אחד וארבעה פנים לו"). נקל, איפוא בארץ ישראל, מתוך שהיא דורשת גדלות ומתוך שהיא דורשת ענווה, שאדם יבוא לידי ענווה פסולה ומפניה יש להשמר.

אחת הדרכים אותן מציע ר' נחמן מטשערין היא הסבלנות, להצטייד באורך רוח עם הידיעה והאמונה כי בסופו של דבר יזכה בגדולות אשר הארץ שומרת לבניה – "...ארץ ישראל היא היפוך קטני אמונה שהם מבחינת קוצר רוח. כי בארץ ישראל שם בחינת ארך אפים, שהיא בבחינת מאריך רוחיה... ועל כן היושבים בארץ ישראל הם בבחינת כנים ולא בבחינת עבדים כי

יכולים להשיג שם מדריגה גדולה בעבודת ה' בלא עבודות קשות. וזה שכתוב "כי ירחם ה' את יעקב ובחר עוד בישראל והניחם על אדמתם... והיה ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגוך ומן העבדה הקשה אשר עבד בך" (ישעיה, י"ד, א"ג). אך גם שם צריכים לזוהר ביותר להתחזק ולהאמין בקדושת ארץ ישראל, שהיא בחינת אמונה, ולהאמין גם בעצמו שאעפ"י שנדמה לו שהוא בשפלות מדריגה ואינו מרגיש בעצמו תוספת קדושה על ידי ישיבת ארץ ישראל, אעפ"כ יאמין באמונה שלימה שגם עליו בודאי מאיר ומגין ומופיע קדושת ארץ ישראל, עד שיכול לפעמים בחינת פגם אמונה עד שצריך על זה לעבודות קשות שזה בחינת: "מי בז ליום קטנות" (זכריה, ד' י'). "... (זמרת הארץ סי' פ"ו).

יב. כבוד שנוהגים באיש פחות אין נוהגים כמותו באיש רם המעלה. כבוד הניתן מאיש נכבד ערכו שונה מזה הניתן מאיש רגיל. הכל לפי המכבד והמתכבד. בהיות ארץ ישראל ארץ ההילולות ובכלל זה ההילולות העצמית, יושביה משתנים בה ללא הרף. (יעוין בפרק "פסוק אחד וארבעה פנים לו" אודות הדינמיקה הכרוכה בישיבת ארץ ישראל, ובפרק "ארץ חיים" אודות ההילולות העצמית לסוגיה). אשר לכן לא כחוצה לארץ ישראל, שם מבנה החיים קבוע ובלתי משתנה, שיגרה קבועה, ואילו בארץ ישראל כל יושביה משתנים. הילכך, שומה על היושב בארץ ישראל לבחון בחינה מתמדת את טיב הכבוד שהוא מעניק לחברו, כלום יחס של כבוד דהיום הולם את האני של היום, הולם את האתה של היום וכדומה (וזה תשובה למליזים על נימוסי בני ארץ ישראל תוך שהם משווים למדינות המתקנות שבארצות העמים. ולא חלים ולא מרגישים כי את שבח הארץ הם דורשים בתוך תלונותם. שכן נימוס בחו"ל מילתא זוטרתא הוא, שם הכל קבוע, וגם קצב ההשתנות קבוע, לכן גם מערכת היחסים הבין אישיים קבועה ומנומסת היא. אך בארץ ישראל ההולכת ונבנית, ההולכת וגדלה ומשנה פניה כל הזמן, אין כמעט אפשרות לקבוע דפוסי התנהגות קבועים וחד משמעיים. שבחה של הארץ הוא).

יג. משנה כבוד יש לנהוג במי שזה מקרוב בא, שהיה רחוק ונתקרב, שלומו קודם למי שהיה קרוב כל הזמן, "ולא תאמר בגרי הצדק שנתגירו לשם שמים קירב הקב"ה אלא אפילו אותן שנתגיירו שלא לשם שמים מצינו שתבע הקב"ה עלבונם" (במדב"ר, ת, ד). וכל המתקרב אל ה' ומוכן באמת ובתמים לשנות אורח חייו הרי הוא בחינת גר, ואף היא מסגולותיה של ארץ ישראל שהיא מביאה את באיה לרצות להשתנות, גם השתנות מרחיקה לכת, כדי חזרה בתשובה שלימה, כדי גירות – "...כי שם עיקר התקרבות בני אדם להשי"ת, שזה בחינת גרים, בחינת: "עמים הר יקראו" וכו' (דברים ל"ג, י"ט), ואמרו ז"ל (גרים ד', ג'): תביבה ארץ ישראל שמכשרת את הגרים... (זמרת הארץ סי' נט).

השניים שלא היו בחטא המרגלים, יהושע וכלב, משום שידעו להצטייד מקודם לכן בחוש הכבוד הנדרש מן הבא אל הארץ: יהושע, בתוספת שם שמים בקרבו. כלב, בזיקה אל ראשית האומה, אל מורשת האבות ("הלך ונשתטח על קברי אבות" סוטה ל"ד, ב'). וכל הבא אל הארץ והוא אינו מלווה בתפילה, וכל הבא אל הארץ והוא אינו מודע כי שם ה' בקרבו, וכל בא אל הארץ ואין עימו קשר זיקה אל צור חוצבה הימנו האומה העברית עלול הוא לשגות כשגיאחם של המרגלים, היינו, לפגום בכבוד הארץ.

מן התיאור הניתן בתורה רואים אנו כי חטא המרגלים היה הפגיעה בכבוד, ראשית, הפגיעה

בכבוד משה ואהרן – "ויפל משה ואהרן על פניהם לפני כל קהל עדת בני ישראל" (במדבר י"ד ה'), ועובר לפגיעה בכבוד ה' "...וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל, ויאמר ה' אל משה עד אנה ינאצוני העם הזה..." (שם, שם י"ז"א), וגם העברת הגזירה אשר מבקש ה' להטיל על בני ישראל מתוך דרישת כבוד ה' היא – "...ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים... ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר מבלתי יכלת ה' להביא... ועתה יגדל נא כח ה'..." (שם, שם י"ג"י"ז). וגם במענה הסליחה של ה' מופיע גורם זה של הכבוד הנפגע "...ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ. כי כל האנשים הראים את כבודי... וכל מנאצי לא יראוה" (שם, שם, כ"א"כ"ג). כנגדם, יהושע וכלב אשר ידעו לנהוג נכונה בכבוד, זכו לתוספת כבוד ועושר בעקבות חטא המרגלים (ב"ב קי"ח, ב'). (יעוין לקוטי הלכות, חו"מ, הל' חובל בחבירו, הל' ג').

יד. ארץ ישראל ארץ כבוד ה' היא, ותנאי קודם לקנינה היא מידת ענווה, במאמר גדול ועמוק מרחיב ר' נתן דברים, על שום מה הכרחית היא הענווה לבא אל הארץ. אין מי יודע אל נכון מה היה לאשורו מעשה הכאת משה בצור ועל שום מה נגזר עליו, בעטיו של אותו מעשה, שלא להכנס אל הארץ. ר' נתן מטעים פן אחד מפני המעשה – מידת הנהגה של שררת יתר שאינה הולמת רוחה של מידת הנהגה ארצישראלית משום שיש בה פגיעה בכבודם של ישראל "המורים", המטה פגע בצור אך הדברים "שמעו נא המורים" פגעו בבני ישראל, בכבודם. אם ראויים הם לעונש יענשו במטה, אך כבודם ישמר (כהלכה הידועה מהלכות מלקות בבית דין), כאשר יאמר ה' ליהושע בעת שיקבל לידו את הנהגת בני ישראל ("טול מקל והך על קדקדם, דבר אחד לדור ואין שני דברים לדור" סנהדרין ח', א') וזו היא הנהגה ארצישראלית שיש בה הטלת מרות הבאה כרוכה במתן כבוד אפילו למי שראוי לעונש. (יעוין לקוטי הלכות, חו"מ, הל' גזילה, הל' ה').

טו. בעל כבוד הוא מי שחיי סבים ונעים סביב האני הפרטי שלו, גם תפילתו גם תורתו בכח האני, ולכן אין בהם מן הרכנת הראש, מנמיכות הדעת, אבל יש בהם מן הדורסנות, מן הדחיקה הכופה. זכות בני ישראל על ארץ ישראל היא בשל יכולתם לומר לעמי עולם: "כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישרה בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו". אמירה כזו אינה יכולה להיאמר אלא על ידי מי שאין רוממות כחו ועוצם ידו בפיו. ובזאת נפתחת התורה, ללמדנו "...על כן צריכים ליהרר מאד להמשיך החידושי תורה רק ברחמים ותחנונים ולא בכח ובאונס ח"ו כי אז אי אפשר לבא לארץ ישראל..." (לקוטי הלכות, חו"מ, הל' גזילה הל' ה'), משהו במשהו בחוסר מידה זו של תחנונים היה במעשה ההכאה בצור כגללו ניטל על משה שלא להכנס לארץ (אמנם שב משה וניחם על כך והעתיר תחנונים תקט"ו כדי לתקן אותו פגם קל של חוסר תחנונים שהיה במעשהו, על מנת שיוכל להכנס לארץ, ולא נתקבלו כל תחנוניו). פרשיות מקרא רבות מתפרשות עם הדברים הללו: רצונו של יצחק לברך את יעקב, ברכת יעקב לבניו, מעשה ראובן, מכירת יוסף ועוד, יעו"ש. אמנם זה הבא אל הארץ מתוך תחושת האני שומט הוא בכך את זכות הצידוק לשיבתו בארץ, אדרבא יאמרו לו מעתה אומות העולם "לסטים אתם", ובצדק יאמרו, כי לא על דעת זאת נתנה לנו הארץ (ומכאן תזכורת – כל עוד לא יקום העם היושב בציון ויצהיר כי עם ה' אנו, כי בשל ההבטחה האלוקית אנו יושבים פה, ולא משום כוחנו הצבאי גרידא, כל עוד לא נצהיר זאת, יבואו ויטענו כלפינו "לסטים אתם").

טו. ארץ ישראל היא מקום כבודם של בני ישראל, גולה היא פזורה – זה בכה וזה בכה, בארבע רוחות השמים, אך הנקודה המאחדת את כל הנפזרים היא ארץ ישראל, נקודה אמצעית אשר ממנה ואליה נחוגים המחוגים היוצרים את המעגל. אל ארץ ישראל אחת ואל ירושלים אחת פונים הכל כתפלה אחת, בשפה אחת, בכוונה אחת-לשוב ולהתאחד שנית כבעבר. התפילה היא קרן כבודם של ישראל בגולה, בשל מימד האחדות שבה, קרן אור יחידה של אחדות בתוך פירוד. האחדותיות שבתפילה היא לא רק בשל המקום האחד אליו פונים הכל בתפילתם, אלא היא באה לידי ביטוי גם בעצם מהותה של תפילה שהיא צריכה להיות במנין אנשים, בהתאחדותם סביב לשליח ציבור אחד. ר' נתן טוען שכח התאחדות זה נובע מן ההכרה התת-מודעת כי שורש כל נשמות ישראל חד הוא, כי כל הנשמות נשתלשו ונאצלו ממחצב הנשמות האחד שתחת כסא הכבוד (כסא הכבוד דייקא, מושב-בסיס כבודם של ישראל בידיעה כי מקורם אחד, ואשר לכן הפיזור הנוכחי הוא בר חלוף וסופנו לחזור אל ראשיתנו כמקדם). בגולה הרי זו נחמה וזוא, תריס-מה בפני חרפות גויים, אך בארץ ישראל תתגלה האחדות הישראלית במילואה, ויתרומם קרן כבודם של ישראל, (באותו מאמר מעמיק-מרחיב ר' נתן את המושג 'מקום'. מכאן, חשיבות קביעת המקום בתפילה, ומכאן, תפילת הקבוע שאין בה מן התחנונים, והדברים ארוכים ונפלאים עד למאוד. נציין רק בקצרה כי מתכונתה של ארץ ישראל היא נטלת אדם ממקומו הקבוע, מד' אמותיו, ומגביהתו אל מקומו הקבוע בשורש נשמתו. וממרום מקומו העליון חוג מבטו של האדם משתנה: את ארץ ישראל כולה יראה פרושה לפניו, כיעקב אבינו בשעתו, במבט אחד יוכל לסקור את כל ארץ ישראל, כמשה בשעתו, והרחוק יהיה לקרוב, כאברהם הרואה את המקום מרחוק, ואף עם ישראל במלוא אחדותו יראה ויתגלה בארץ ישראל (לקוטי הלכות, חו"מ, הל' שלוחין, הל' ר').

יז. ארץ ישראל מכבדת את בניה בפירותיה, אף הם משיבים לה כבוד בברכם את ה' על הארץ הטובה אשר נתן להם. והוא כבודה של הארץ כי כל טובה נאצל עליה, שופע בה מאת ה'. שכן בטיב הפירות, בטעמם, בגודלם, בעיטור הגלווה להם, במאור פנים הבא עימם, כאלה ניכר הכבוד שמכבד בעל הבית את באי ביתו. ואף הקב"ה, מלך הדר בפלטינו, היא ארץ ישראל, מכבד את בני הבית, הם בני ישראל, בפירות הארץ. למן גאולה ראשונה (תחילת נבואתו של משה, בסנה, היא בשורת היציאה ממצרים וכניסה לארץ הפירות הטובים כנאמר "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים... וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש... שמות, ג', ז"ח"). ועד לגאולה אחרונה מתכוננת הארץ לשוב בניה אליה, ובראשה ההרים נושאי פירות למען ידעו כי ממתנה היא להם כנאמר: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל ל"ו, ח'). ר' נתן מקדיש בספרו "לקוטי הלכות בהלכות ברכת הפירות כמה וכמה מאמרים ארוכים להרחבת והעמקת תפיסה זו הרואה בפירות הארץ ביטוי לכבוד, ומתוך עיוניו אנו למדים רבות בענין קשר זה. כך למשל, חיוב ברכה על הנאה נלמד מחיוב התודה על פרי הארץ "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח', י'). דבר שהוא למעשה הכבוד הבסיסי ביותר, הראשוני ביותר, לומר תודה על טובה הניתנת לאדם. ולכן דווקא בפירות מצאנו דינים מפורטים באשר לקדימה בברכה, לפי חשיבות הפירות, לפי חביבותם, לפי סדר כתיבתם בסמיכות למילה "ארץ" בתורה וכד', להורותנו כי אף אנו נדרשים לחשוב היטב בכבוד שאנו משיבים לארץ בסדרי כבוד

הולמים. באותו הקשר מנתח ר' נתן את המושגים "חתיכה הראויה להתכבד", "שולחן מלכים" ועוד, ומאמרי חז"ל רבים בענין פירות ארץ ישראל (דוגמת: "מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ ישראל וכי לאכול מפריה או לשבוע מטובה הוא צריך? – אלא כך אמר משה הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי" סוטה י"ד, א') ועוד כהנה וכהנה ענינים, יעוין שם.

יח. שני שמות עיקר לארץ משמעם סב־נוגע במידת הכבוד: ארץ כנען, ארץ ישראל. "...ארץ כנען מלשון הכנעה ושפלות" (זמרת הארץ סי' ע'), והוא הפן החיובי שבשם זה: "...ועל כן נקראת גם עכשיו ארץ כנען... ועל כן מיוחדת לישוב ישראל עם קדוש שהם ענוים ושפלים, כמו שנאמר: 'כי אתם המעט מכל העמים' (דברים ז', ז'), שממעטים עצמם כמו שדרשו רז"ל (חולין פ"ט, א'). וזה בחינת: 'ענוים ירשו ארץ' (תהלים ל"ז, י"א). ואמרו ז"ל: תא חזי מה בין תקיפי דארעא דישאל לחסידי דבבל וכו' (מגילה, כ"ח, ב'), היינו שאפילו התקיפים שבארץ ישראל הם גם כן צנועים וענותנים ביותר. ועל כן ארץ ישראל דייקא גבוהה מכל הארצות (זבחים נ"ד, ב'), כי מאן דזעיר הוא רב, והשפלותי הגבהתי כמו שארז"ל (גיטין ז', א'). ועל כן נקראים ארץ ישראל ובית המקדש 'גאון יעקב', כמו שנאמר: 'יבחר לנו את נתלתנו את גאון יעקב אשר אהב סלה' (תהלים מ"ז, ה') וכמוהו רבים, והבית מקדש... כי במקום הענוה והשפלות שם עיקר הגאווה והגדולה, ועל כן שם עיקר שכינת אלקותו יתברך בחינת 'אשכון ואת דכא' (ישעיה נ"ז, ט"ו)... (שם, שם). הכנעה ושפלות דעת שכאלה הבאות מתוך הכרת ערך, הרי הן הכנעה רצונית, ברם מי שאין דעתו מגיעתו לכך־מידת הכניעה תיכפה עליו, והוא לקח נלמד ממי ששמו ניתן לארץ־כנען בן חם, שכן תכונתו העצמית של כנען היא חוסר מידת הכבוד (מורשה להנחיל מאת אביו חם הרואה את אביו נח בבושתו ואינו נפנה להשיב לו את כבודו) עד זלוול כבד בגופו של אבי אביו־נת, לכן נגזר עליו להיות לעד חסר כבוד עצמי – "עבד עבדים יהיה לאחיו" (בראשית ט', כ"ה). ולכן "נקראת גם עכשיו ארץ כנען" כי את זה הלקה יש לשנן־הארץ מעמידה לפנינו ברירה – בחירה: הכנעה מרצון ומתוך הכרה או הכנעה נכפית.

שמה האחר של הארץ־ישראל – מבטא את הצד האחר: את השררה, את השלטון אפילו על מלאכים, והוא צידו השני של אותו מטבע, כשם שישאל הוא השם השני של יעקב, מאן דזעיר הוא רב.

יט. ארץ ישראל היא ניגודה של גלות, ואשר לכן, כיון שחיי גלות הם חיים הכרוכים בהשפלת הכבוד, הלאומי והפרטי, בבוא עת תמורה, עת גאולה, יושב הכבוד העשוק וביתר שאת: "...וזה שמבואר בפסוקים רבים שדייקא על ידי החרפות והבזיונות והשפלות שסובלים בזמן הגלות על ידי זה דייקא יזכו לעתיד לכבוד גדול בבחינת 'תחת היותך עזובה ושנואה ואין עובר ושמתוך לגאון עולם משוש דור ודור' (ישעיה ס' ט"ו), ועוד פסוקים רבים כאלה. וזה 'זכור תזכור ותשוח עלי נפשי, זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל' (איכה ג', י"ט־כ)... (זמרת הארץ, שם) – הזכרונות של תפארת העבר מזכירים, כי חיי גלות חיי עלבון ובושה הם, אך מאידך גיסא, מתוכם גופא ניעורה הנחמה ועימה התוחלת, כי בבוא הגאולה יושב הכבוד־זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל".

כ. לעתיד לבוא יתגלה לעין כל כי ארץ ישראל היא מקור הכבוד וכל מבקש כבוד, במובנו

החיובי והנאצל, שומה יהיה עליו לבוא אל הארץ להיאצל הימנה מכבודה "...וזה בחינת הכבוד והגדולה הגדולה שיהיו לעתיד לבוא לארץ ישראל וירושלים כמבואר בפסוקים רבים, עד שכל מלכי עכו"ם יהיו כפופים אליהם, כי אז יתוודע לכל ששם שורש כל הגדולה והכבוד עד שכל הראשים והממונים שבעולם צריכים לקבל כבודם משם. וזה שכתוב 'קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרחה... והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך... ובנו בני נכר חומותיך ומלכיהם ישרתונך..." (ישעיה ס', א'י'), וכל הענין שם עד 'ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ... הקטן יהיה לאלף...' (שם, כ"א-כ"ב)...ועוד פסוקים רבים כאלה (זמרת הארץ, שם).

כא. הכבוד היהודי המזולזל שבקיום הגלותי מותנה במידת הכבוד שרוחש האדם היהודי לארץ ישראל גם במצבה הנוכחי שלא במלוא תפארתה (ועל אחת כמה וכמה חשובים הדברים בעת שנאמרו בשעתם לפני הדורות). כי מי שיודע להפנים מבטו אל מבעד למראה החיצוני הדל ולהתיחס כדבעי אל עצמותה של הארץ, גם כבודו העצמי יגדל – "...והנה מבואר כי התיקון לעיפות הנפש הוא על ידי שנותנים כבוד לזקן ששכח תלמודו וכו'. ולעניננו יש לומר כי התיקון הוא על ידי שנוזהרים גם עכשיו בכבוד ארץ ישראל וירושלים ומחבבים אותה ומשתוקקים אליה. כי עכשיו כשנתעלם קדושתה היא בבחינת זקן ששכח תלמודו מחמת אונסו. והשכחה היא מחמת העננים דמכסיין על עינין שהם רומי רבתא ורומי זעירתא... שהם החריבו את ירושלים וארץ ישראל עד שנתעלם קדושתם. ועל ידי שנוזהרים גם עתה בכבודם, והכבוד הוא בחינת אש ובא בתוך העננים, ואזי נקרעים העננים ונתגלה דעת הזקן... וכמו כן לעניננו שעל ידי הכבוד שמכבדים אותם גם עכשיו ובאים אליהם ושואלים בשלומם ומשתתפים בצערם, על ידי זה נקרעים העננים שגברו אז בשעת החורבן, כמו שכתוב: 'הנה כעננים יעלה' (ירמיה ד', י"ג) וכתוב: 'זהצלתי אתכם מכל המקומות אשר נפוצו שם ביום ענן וערפלי' (יחזקאל, ל"ד, י"ב), וכתוב: 'סכות בענן לך וכו'' (איכה ג', מ"ד). ונתגלה הדעת שהיא בחינת קדושת ארץ ישראל. וזה שהתפלל דוד 'אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה... כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו' (תהלים, ק"ב, י"ד), היינו שגם עכשיו שנתעלם קדושתה אף על פי כן מכבדים אותה ומחבבים אותה כל כך עד שמנשקים אבניה ומחבקים את עפרה. כמו שאמרו זכרונם לברכה: ר' אבא מנשק כיפי דעכו, ר' חנינא מתקל מתקלא וכו' (כתובות, קי"ב, א') עיין רש"י, ר"ח ב"ר אבא מיגנדר בעפרה שנאמר "כי רצו עבדיך את אבניה" וכו'. היינו שזה בחינת שנותנים כבוד לזקן ששכח תלמודו, על ידי כן בעצמו ראוי ונכון שתחזור בשלימות לכבודה ונתגלה קדושתה. וזה 'זיראו גוים את שם ה' וכל מלכי הארץ את כבודך כי בנה ה' ציון נראה בכבודו' (תהלים, שם) וכל הענין כמבואר שם. ועל כן באמת לעתיד כתיב 'ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה' (זכריה, ב', ט'), בחינת האש והכבוד הנ"ל" (זמרת הארץ סי' ס"ז).

כב. ארץ ישראל מזוכה כפרה היא לבני ישראל, וכל הדר בה וכל המתהלך בה עוונותיו מתכפרים, אף סגולה זו, בין השאר, משום שבני ישראל הדרים בה יודעים כי כבודם כבני הארץ היא בענוה ובשפלות עצמית, ובשלה מתכפרים העוונות – ...ועל כן העם היושב בה נשוא עוון בבחינת 'נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו' (מיכה ז, י"ח) ודרשו רבותינו ז"ל למי שמשים עצמו כשיריים (ר"ה י"ז, ב), היינו בחינת שפלות וענוה אמיתית שזוכים לזה בארץ ישראל. (זמרת הארץ, סמ' ע').

כג. חכם עדיף מנביא, ופנים מפנים שונים נאמרו בפי חושבי מחשבות והוגי דעות במה עדיף החכם על פני הנביא. ואף לעניננו חשובה ההבחנה שבין החכם לנביא, שכן בעוד החכם זוכה, או ראוי שיזכה, לכבוד רב מאת העם שהרי הכל רואים כי חכם הוא, הרי שאת הנביא אין מכבדים אלא אם כן קודמת לנבואתו אמונה בו כנביא אמת, ללא אמונה שכזו גורל עצוב נכון לנביא, אויל ומשוגע יהיו כינויים שיכנוהו, לחרפות וקלס ינתן, כאשר נקרא רבות בדברי נביאי ישראל, כי מי יערוב כי אמנם דברי אמת הם ולא הוא הוא שהגם. לחילופין, גורל אחר צפוי לו, וגם לו הד נמצא בדברי הנביאים, כי דבריו אמנם ישמעו, אך כ"שיר עגבים", יחלקו לו קהל שומעיו כבוד כנואם דגול ששפתו רהוטה ומהוקצעת, כמליץ היודע היטב מלאכת המליצה, אך לא כמי הנושא דבר ה', כמי שנועד לועזע, להזעיק, להפוך מוסדות הרגל ושיגרה. ואין יודע איזה אי-כבוד גדול? – זה של הנלעג ונחרף, או זה של המתכבד כליצן ובדרן. ברם בארץ ישראל היא ארץ הכבוד היא גם ארץ הנבואה – "...ועל ידי התגלות הכבוד באה התפשטות הנבואה, ועיקר הנבואה הוא בארץ ישראל" (זמרת הארץ, ליקו"ת סי' ח').

כד. ארץ ישראל מחייבת את באיה בהנהגה יאה וראויה לפלטינו של מלך. ברי כי ככל שהבא נכבד יותר כן הדרישה לכבוד הארץ גדולה יותר. ר' נתן מבקש באמצעות הנחה זו להסביר של שום מה נבצר מגדולי ישראל לבוא אל הארץ ודוקא קטנים מהם זכו לכך (ויוטעם כי הדברים נאמרו טרם היות חלוצים פורקי עול מצוות בארץ ישראל, ולכן כפל חשיבות לדברים הבאים!) – "...וזהו הטעם שאנשים קטנים נכנסים לארץ ישראל בקלות וגדולי הצדיקים יש להם מניעות עצומות מלבוא לארץ ישראל. וכן סמוך לדורותינו היה הבעש"ט ז"ל והרבי ר' נפתלי ז"ל שלא יכלו לבא לארץ ישראל, וכן משה רבינו לפי עוצם גדולתו אם היה נכנס לארץ ישראל היו צריכים... להתתקן כל המוחות הפגומים שנפגמו מחטא אדם הראשון ואילך שכולם הם בחינת... מוחין של חוצה לארץ, שנמשכים על ידי פגם הכבוד... כי כל אחד כפי מה שזוכה לקבל קדושת ארץ ישראל... כמו כן באים ונופלים בחינת החובלים להתתקן, על כן היה מן הנמנע שהוא (משה רבינו) יכנס לארץ ישראל, והיה ההכרח שיכניסם יהושע שמעלתו קטנה ממה שאז לא נתעוררו החובלים כי אם מעט כפי ערך הנועם שזכה (יהושע) לקבל..." (לקוטי הלכות, או"ח, הל' ברכת הפירות, הל' ד'). וכמו שבאדם מדריגות יש וככל שגדול האדם במדריגתו כן גדלות הדרישות הימנו. וכן בארץ ישראל גופא מדריגות יש, יש מקומות שדרישת הכבוד המשתמעת מהם רבה ויש רבה יותר – "...ועל כן בא שר הצבא ליהושע קודם שנכנס ליריחו לתחילת גבול ארץ ישראל..." (שם, שם), ואף דברים אלה יש בהם ללמדנו פשר לכמה וכמה תהליכים בישוב ארץ ישראל בימינו.

כה. תכלית הגלות, התפוצה על פני כל ארצות עולם והנדודים ממקום למקום כדי להודיע את כבוד ארץ ישראל על ידי בני ארץ ישראל לכל באי עולם, הכוונת הלב והעין נוכח ירושלים תמיד, שם ארץ ישראל וירושלים שאינו מש משפתיים, הגעגועים והציפיה המתמדת לשיבה התם, כל אלה בהיותם נעשים על פני כל העולם כולו על מנת שלכשישובו, בסופה של גלות, בני ישראל לארץ ישראל יותירו אחריהם רושם, רושם הכמיהה והציפיה לארץ ישראל, ומתוך רושם זה יבואו כל עמי עולם לארץ, להשתחוות לפני ה' בירושלים. "...וזה בחינת מה שהלכו ישראל עם המשכן בכל מסעיהם, כי כל נסיעות ישראל במדבר עם המשכן היו כדי להרים את כל

המקומות החרבים מקום נחש שרף ועקרב וצמאון להרים הכל שיהיה נכלל בקדושת ארץ ישראל ששם בית המקדש וקדש הקדשים, ששם הסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, שדרך שם נכללים במקומו של עולם. וזה בחינת כל הגליות של ישראל בכלל וכל הטלטולים והנסיעות של כל אחד מישראל בפרטיות, הכל כדי להרים ולהגביה כל המקומות שיהיו נכללים בקדושת ארץ ישראל, כדי שיעלו לבחינת למעלה מהמקום שזוהו עבודת איש ישראל בזה העולם" (לקוטי הלכות חו"מ, הל' ערב, הל' ה').

ג. ארץ חיים

זיקה מושגית זו שבין ארץ ישראל וחיים נידונה בפנים שונות בכתבי תלמידי ר' נחמן. אף כאן על מנת שלא להתפרס יתר על המידה נציב עיקרי דברים:

א. משמעות החיים. משמעות החיים, אליבא דר' נחמן היא החתירה האנושית בכלי הדעת והתבונה לגילוי המשמעות האלוקית המצויה בכל דבר. ר' נחמן, בתורה הראשונה שבליקוטי מוהר"ן מחפף את המושגים חכמה וחיים: "החכמה והשכל היא החיות של כל דבר כמו שנאמר (קהלת ז', י"ב) 'החכמה תחיה בעליה' (בעליה' היינו נשואי החכמה, והם כל דבר ודבר שבעולם). ומהם אותו "חכמה ושכל"? – "...כי איש הישראלי צריך תמיד להסתכל בהשכל של כל דבר, ולקשר עצמו אל החכמה והשכל שיש בכל דבר כדי שיאיר לו השכל שיש בכל דבר להתקרב להש"י ע"י אותו הדבר" (שם, שם). המקום הנכון ביותר לראיה חכמתית זו היא ארץ ישראל – "...וזהו בחינת מה שאמר ר' יצחק על פסוק בראשית לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה, ומפני מה פתח בבראשית בשביל כח מעשיו וכו' כדי שיוכלו ישראל לכבוש א"י וכו'. היינו שר' יצחק מקשה מפני מה מספרת לנו התורה הקדושה כל אלו הסיפורים שאין כתוב בהם שום מצוה. והתירוץ שכל אלו הסיפורים הם כדי שנוכל לכבוש את א"י, כי אי אפשר לכבוש את ארץ ישראל כי אם על ידי "כח מעשיו", דהיינו בחינת התורה הנעלמת שהיא גבוהה יותר מן התורה שבגולה, שהיא בחינת סתרי תורה" (ליקוטי הלכות, יו"ד, הלכות מילה, הל' ג'). הרי זה פשוט חדש בדבריו המפורסמים של ר' יצחק – כתיבת ספר בראשית, מעשי ה' ומעשי אדם, לא כדי שהספר ישמש לנו צידוק היסטורי מתועד גרידא לזכותנו על הארץ אלא על מנת שישמש לנו אתגר באשר למשמעות היותנו בארץ. אין עם ישראל כשאר העמים הכובשים בליסטיות ארצות לא להם, עם ישראל בא אל ארצו כדי לגלות את "כח מעשיו" של ה' ולהפיצם החוצה. נאמר איפוא, סיפור מעשה בראשית אינו סיבה להיותנו בארץ אלא תכלית, וזו גדולתה של ארץ ישראל שמכח מעינות חכמה טמירים אלה תיקרא "ארץ החיים".

ב. בירור המשמעות האמיתית של החיים. בארץ ישראל, וביותר בבית המקדש מתבררת משמעותם האמיתית של החיים. אוראז עולה כי "חיים" אינם נמדדים בקנה מידה צר של מושגים אנטומיים-פיזיולוגיים וכדומה, אלא במושגים עליונים, בירור זה כרוך גם בהמתה, המתת חיים בדרגה נמוכה לשם חיים בדרגה עליונה – "ארץ ישראל שם הרוח חיים כי אוראז דא"י מתכים... וע"כ נקראת 'ארץ החיים' כי שם אויר הקדוש שמחכים שהוא עיקר הנשימה... כי 'החכמה תחיה בעליה', 'כל הכתוב לחיים בירושלים' (ישעיה, ד', ג'). וע"כ עיקר מחית עמלק בא"י, כמו שנאמר 'בארץ אשר ה' וכו' תמחה את זכר עמלק וכו' (דברים כ"ה, י"ט), כי כל הקרבנות הם

בחינת בירור רוח החיים, לברר רוח החיים מבהמה לאדם. כי בהמה יש בה רוח חיים, אבל היא רוח הבהמיות, רוח שטות, שהם בחינת כל התאוות שמהם כל העבירות... (שם, חר"מ הל' העושה שליח לגבות חובו, הל' ג').

ג. תחושת חיי עולם הבא בחיי העולם הזה. תחושת חיי נצח בתוך חיי עולם הזה תתכן רק בארץ ישראל – "...שזה 'כי ישרים ישכנו ארץ' (משלי ב', כ"א) ופירש"י, ישכנו ארץ' – לעוה"ב, כי שם (בא"י) זוכים להרגיש שמחה ותענוג המצוה שהיא בחינת עולם הבא גם בעולם הזה, בחינת 'ביומו תתן שכרו' (דברים כד, טו), בחינת 'עולמך תראה בחיך' (ברכות יז, א'). ועל כן נקראת 'ארץ החיים' בחינת חיים האמתיים של עולם הבא. ועל כן אמרו ז"ל המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב (כתובות קי"א, א'), ועי' (זוהר ח"א קע"ז): כל דזכי בהאי ארעא קדישא אית ליה חולקא לעלמא דאתי" (זמרת הארץ, סי' ה').

ד. הארת פני אלקים חיים – 'וע"כ נקראת ארץ ישראל 'ארץ החיים' כי שם מאירים ג' היות... שהם עיקר החיים כמו שכתוב 'ה' עליהם יחיו' (ישעיה ל"ח, ט"ז) (שם, סי' מ"ו).

ה. תוכן חיי היהודי – תודתו לה'. ארץ ישראל היא מקום הביטוי השלם להיותנו נבראים עובדי ה', והוא ההלל והתודה לו – 'ועל כן נקראת ארץ ישראל 'ארץ החיים'... וכתוב 'אהללה ה' בחיי' (תהלים קמ"ו, ב') (שם, שם).

ו. יצירת חיים. ארץ ישראל, בהיותה 'ארץ חיים' הרי היא מקום מסוגל גם ליצירת חיים במובן הבסיסי – 'ארץ ישראל היא בחינת בינה ששם נוצר הולד, ועל כן ישיבת א"י מסוגל לבנים כמו שאמרו ז"ל, (יעוין ר"ה ט"ז, ב'), וזה בחינת: 'ולציון יאמר איש ואיש יולד בה' (תהלים פ"ז, ה').. ומשם שורש ההולדה... (שם סי' מ"ח).

ז. ארץ חיה. בהיות ארץ ישראל ארץ חיים, יש לה דרישות גבוהות מאת היושבים בה. שכן אינה דבר דומם וקפוא שכל המבקש לעשות בו כטוב בעיניו מורשה ויכול לעשות כן, חיה היא הארץ – היא דורשת, ומענישה בהקאתו ובגירושו מן הארץ או בהסתר טובה ממי שאינו עומד בדרישותיה, ומשביעה עונג ואהבה למי שמקיים רצונה – 'ומחמת שא"י היא בחינת מלכות, בחינת תכלת דאכלא כולא וכו', על כן כתיב בה "ארץ אוכלת יושביה" (במדבר י"ג, ל"ב), אבל ישראל הדבקים בה' חיים וקיימים, כי באמת היא נקראת 'ארץ החיים'. ומחמת שבא"י ובירושלים זוכים לעונג שבת סוד התפילין וע"כ נקראת 'ארץ החיים' כמו שאמרו ז"ל (מנחות מ"ד, ב' וראה לעיל הערה ל"ה): 'המניח תפילין זוכה לחיים' (שם, שם, שם).

ח. תחית התורה והתפילה. למעלה הראנו פן אחד בתחית התורה והוא ראית "כח מעשיו" של הבורא בכל אתר ובכל דבר, פן נוסף – ראיה בגדלות של התורה – "עיקר שלימות התורה ותפילה וכל עבודת ה' הוא בא"י, כי א"י נקראת 'ארץ החיים'... כי שם בחינת מוחין דגדלות בחינת 'המאור הגדול'. וזה בחינת: 'והיה כי יביאך וכו' אל הארץ וכו' לתת לך ערים גדולות וטובות וכו'" (דברים ו', י') ואמרו רז"ל: עד הנהר הגדול נהר פרת' (בראשית ט"ו, י"ח) – מפני שנזכר עם א"י קראו גדול (יעיין שבועות מ"ז י"ב ורש"י עה"ת)... וזה בחינת 'זאת כל הבית הגדול וכו' (ירמיה נ"ב, י"ג), ודרשו רז"ל: בית שמגדילים בו תורה ותפילה... (שם, סיפורי מעשיות סי' ח').

ט. כנגד ארץ חיים שלמעלה. גם בחכמת הסוד נדרשת ארץ ישראל כארץ חיים – "כי א"י וירושלים הם בחינת תשובה בפרט. כי א"י שלמטה מכוונת נגד ארץ החיים שלמעלה, שהיא בחינת בינה, בחינת תשובה. כמו שנאמר: 'ולכבו יבין ושב' (ישעיה, ר', י'), ועי' במגלה עמוקות אופן כ"ט. וא"י נתחלקה לשבטים, כי יש בהם מ"ט אותיות נגד מ"ט שערי בינה, שערי תשובה. ואמרו רז"ל (ב"ק פ"ב.) כי ירושלים לא נתחלקה לשבטים וכן פסק הרמב"ם (פ"ד דע"ז ופ"ז מהל' בית הבחירה), 'כי שם עלו שבטים שבטי יה' (תהלים קכ"ד, ד') – כי עיקר התשובה מכלליות השבטים עולה דרך שם" (שם. ליקו"ת סי' ע"ב).

י. איכות חיים עליונה. אל עיקר שלימות החיים מגיעים רק בא"י, חיים שיש בהם הכל – 'וכן שם בא"י זוכים לחיים טובים שאין בהם שום חסרון, כמו שכתוב: 'לא תחסר כל בה' (דברים י"ח, ט'), וכמו שכתוב: 'למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים בארץ אשר תירשון' (שם ה', ל') וכתוב: 'לראות בטוב ה' בארץ חיים' (תהלים כ"ז, י"ג) (שם. סיפורי מעשיות סי' י"ג). ועוד שני קצוות להיות ארץ ישראל ארץ חיים: תכונת ההולדה מכאן ותכונת אריכות ימים מכאן.

יא. ארץ התולדה. למעלה הראנו לדעת דבר הזיקה בין א"י ותכונת ההולדה. דבר זה בוקע ועולה במקביל לעלייתה וצמיחתה של האומה העברית – "שם אתה זוכה לבנים פה אי אתה זוכה לבנים" (ר"ה ט"ז, ב'). כך בצמיחת יחידי העם, וכך בצמיחת העם כולל – 'ויקד העם וישתחו' (שמות י"ב, כ"ז) – ופירש"י: על בשורת הגאולה ביאת הארץ ובשורת הבנים. הא תליא בהא. בשני הסברים מטעים ר' נחמן מטשערין את כח ההולדה שבא"י: א. בעקבות דברי ר' נחמן (ויעוין זו"ח שיה"ש עה"פ 'נאוו לחייד') כי "עיקר תולדה תלוי בה"א, בבחינת 'הא לכם זרע' (בראשית מ"ז, כ"ג). ואברהם ושרה לא הולידו עד שהגיעו לה"א" (ליקוטי מוהר"ן תו' כ"ג) מציין ר' נחמן מטשערין כי אף ארץ ישראל היא מושב האות ה"א (ע"פ תיקוני זוהר תי' ה' מתיקונים אחרונים: "ארעא דישראל היא מותבא דאת ה"). ב. בעקבות דברי ר' נחמן כי "קטן אינו מוליד" הכוונה גם לקטן שבדעת והיינו "שיוציא שכלו מכח אל הפועל" (ליקוטי מוהר"ן שם) הרי שא"י "...שם שלימות הדעת בחינת 'רבתי בדעות' (איכה א', ד') כי אורא מחכים והחומר שבה ממוזג לקבל חכמה... אבל א"י היא מוחין דגדלות..." (זמרת הארץ סי' נ"ג).

בשלשה פנים מתבטא כח התולדה שבארץ ישראל, לבד המובן הבסיסי שהוא הולדת בנים: א. העמדת תלמידים – 'ושם עיקר מקום התלמידים הגונים בבחינת 'זכל בניך לימודי ה' (ישעיה נ"ד, י"ג) בא"י דייקא. והפסוק 'כי מציון תצא תורה' (שם ב', ג'). והכל באים לשאול שאלותיהם לשם כמו שכתוב: 'כי יפלא ממך וכו' וקמת ועלית וכו' (דברים י"ז, ח') כי אין תורה כתורת ארץ ישראל". (זמרת הארץ סי' נ"ג).

ב. גיור גרים – 'זוה' זה' אמר המכסה אני וכו' ואברהם היו יהיה וכו' ונברכו בו כל גויי הארץ' (בראשית י"ח י"ז-י"ח) ודרשו רז"ל על הגרים... כי ע"י גרים נשלם דעתו... (שם, שם). ג. היוולדות מחדש, הולדת עצמו – שני בנים לה לציון "איש ואיש יולד בה" (תהלים פ"ז, ה') אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה מעלה עליו הכתוב כאילו נולד בה (כתובות ע"ה, א') ומיה התולדות זו? – "כי בא"י נקראים בנים כמובא במגלה עמוקות אופן רכ"ד..." (זמרת הארץ, ליקו"ת, סי' ו').

יב. אריכות ימים. ומקצה שני, מסגולותיה של ארץ ישראל הינה אריכות ימים, שם המקום הטבעי לאורך ימים ואילו בכבל יש לתמוה "מי איכא סבי בבבל?" (ברכות ח', א'). שכן הבטיחתנו תורה "ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם" (דברים י"א, ט') לתכונה זו של אריכות ימים שלשה טעמים:

א. ארץ ישראל, מחייבת את יושביה במידת ענווה ושפלות (כאשר דובר בהרחבה בזיקה: א"י – כבוד בפרק "ארץ הכבוד", בחינת "וענוים ירשו ארץ" (תהלים ל"ז, י"א) וסגולתה של ענווה, שהיא מארכת חייו של אדם "אם זכה אדם לקנות ענוה... זוכה לקנות עושר וכבוד וחיים" (מדרש משלי כ"ב) בחינת "הוי קביל וקיים" (סנהדרין י"ד, א').

ב. אופק מבטו של האדם מתרחב בא"י. בארץ ישראל אדם חי ונושם אויר נצח, חוזה בנופיקדם, בהררי עולם, צופה תולדות עולם – "...ועל כן שם יכולים לזכות לזכרון בקדושה כל כך עד שיזכור כל מה שנעשה עם כלל הבריאה... עד שיצאה הבריאה מכח אל הפועל..." באשר "שם ראשית נקודת הבריאה... ארץ ישראל נבראה תחילה" (זמרת הארץ, סיפורי מעשיות, סי' י"ג). אופק אחד נוגע במסד ואופק אחר נוגע בתכלית – "מבואר שארץ ישראל היא בחינת עולם הבא, וע"כ שם מסוגל ביותר לשמור את הזכרון לאדבקא מחשבתא בעלמא דאתי" (זמרת הארץ סי' נ"ד). שכן זו היא תכונתה של הארץ – זכירה של העבר והזכרות בעתיד, חוג מבטו של היהודי יושב הארץ נישא על מרחבי זמן גדולים – "ע"כ נאמר 'שכן ארץ ורעה אמונה והתענג על ה'" (תהלים ל"ז, ג'), ושם נאמר 'וענוים ירשו ארץ והתענגו'. וכתוב 'שמחו את ירושלים וכו' למען תינקו וכו' והתענגתם מזיו כבודה' (ישעיה ס"ו, י"א)". (שם סי' מ"ט).

ג. החי בארץ ישראל "בשלימות קדושת ארץ ישראל יזכה להתחדש בכל יום ממש, מכל שכן בשינוי הזמנים הקדושים שהם שבתות וימים טובים וראשי חודשים. וזה עיקר אריכות ימים, בחינת "יראת ה' תוסיף ימים"... כי עיקר האמונה להאמין בחידוש העולם..." (ליקוטי הלכות, יו"ד, הל' ס"ת הל' ד') – החי בארץ חי חיי השגחה פרטית מתמדת. המתחדשת בכל יום לעינינו, אין יום דומה לחבירו, אשר על כן הוא רב ימים, מאריך ימים.

יג. ארץ תחית בני ישראל. פנים שונות לתחית עם ישראל וכולם כרוכים בארץ ישראל, נציינם אחד לאחד:

א. תחית הרוח. הגולה השפילה את נפש היהודי, הנמיכה קומתה, צמצמה אופקיה, לאות ועיפות הביאה עליה. וזו ראשית ההתחיות שמכח א"י – "נפשי כארץ עיפה לך סלה" (תהלים קמ"ג, א') פירש"י 'כארץ עיפה' – בגולה. כי בגולה היא התרחקות הנפש מן הכבוד ע"ז באה עיפות לנפש. וע"כ בעת הגאולה נאמר: 'וישבו בה יהודה וכל עריו יחדיו וכו' כי הרויתי נפש עיפה וכל נפש דאבה מלאתי' (ירמיה ל"א, כ"ג-כ"ד)" (שם סי' ס"ז).

ב. ועם תחית הרוח תזדקף גם הקומה הגשמית, תחלצנה העצמות – "ועל ידי כל זה יתתקן בחינת עיפות הנפש, וגם העצמות יתתקנו בבחינת 'והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ והיית כגן רוה וכמוצא מים וכו'" (ישעיה נ"ח, י"א). וכתוב: 'אוליכם אל נחלי מים וכו' והיתה נפשם כגן רוה וכו' (ירמיה ל"א, ח-י"א)" (שם, שם).

ג. ואף לתחית החושים נזכה בארץ ישראל – "...גם תיקון כל החמשה חושים שבמוח: חוש הראיה – בחינת 'והיו עיניך רואות את מוריך' (ישעיה, ל', כ'), וגם שם רואים ההשגחה ביותר.

חוש השמיעה – שהיא בחינת 'ויגל אזנם למוסר' (איוב ל"ו, י'), בחינת 'ואזנך תשמענה דבר מאחריך' (ישעיה ל', כ"א). וכן נשמעים שם קול הכרוזים הקדושים.

חוש הריח – בחינת טרחות ויגיעות שיש לכל אחד התקרבות אל הרב... (ותכלית לימוד תלמיד אצל רבו עד שיראה בו דוגמת רוח אפינו משיח ה"י כידוע, וכמבואר בכמה מקומות שהתלמידים היו קוראים שם המשיח כשם רבם, והמשיח, כידוע ישפוט בריח אפו. וזה תיקון תורת ארץ ישראל עד שהתלמידים בבתי מדרשות של ארץ ישראל יראו בתורת רבם תורה גואלת והדברים ארוכים).

חוש הטעם – שם שזוכים להרגיש איזה התנוצצות קדושה מנעימות קדושתה שזה בחינת 'ירויון מדשן ביתך' (תהלים ל"ו, ט)... 'חלב ודשן תשבוע נפשי' (שם ס"ג, י) ... 'למען תמצו והתענגתם' (ישעיה ס"ו, י"א).

חוש המישוש – מה שכל אחד מוציא מיגיע כפיו... בבחינת 'ולא יראו פני ריקם' (שמות כ"ג, ט"ו), וצריכים רוב הוצאות לבוא לשם" (שם, ליקו"ת סי' ה').

ד. וביטוי כולל ומקיף – תחית המתים – "ועיקר תחית המתים יהיה בארץ ישראל" (שם, שם סי' ע"ב).

ה. גם המצוות תחיינה עם בוא בני"א, כשזכר שנלקח מבית מוצאו למקומו הטבעי, והן תחדלנה להיות ציונים למען מציאות חיים אחרת ותהיינה לערכים העומדים בפני עצמם, זאת ועוד, רבות המצוות אשר כלל אינן נוהגות בחו"ל – "העיקר הוא בא"י כי שם עיקר שלימות קיום המצוות, כי יש כמה מצוות שאינן נוהגות אלא בא"י" (שם, שם סי' ה'). וביותר בולטת מצות תפילין ש"סוד ד' רוחות של א"י הוא והוא סופרם יום ליום", אשר על כן יושב הארץ עשיר בימים הוא, ימיו ארוכים, ימיו רבים.

ד. כיצד עולים לארץ ישראל?

אהבת ארץ ישראל שפעמה בלבו של ר' נחמן מברסלב מורשת אבות היא לו משני זקניו: האחד, ר' ישראל בעל שם טוב מחולל תנועת החסידות, והאחר, ר' נחמן מהורודנקה, אף הוא מאבותיה הראשונים של החסידות. ביטוי לאהבתם הגדולה לארץ ישראל עולה מכתביהם, משיחות תורה שהשמיעו לפני שומעי לקחם, מאמרות חדות וחריפות שנשתמרו מהם, וכן מעידוד ומחיזוק ידי תלמידיהם וחסידיהם המבקשים לעלות ארצה. הם גם לא אמרו די בכך, אלא הסמיכו מעשה למחשבה והתאמצו בעצמם לעלות ארצה, ר' ישראל בעל שם טוב ניסה – על אף המכשולים הרבים שנערמו בדרכו להגיע לארץ – ולא עלתה בידו, רק עד קושטא הגיע ונאלץ לחזור.

זכות זו נפלה בחלקו של ר' נחמן מהורודנקה, ממקורביו של הבעש"ט, שיצא בראש שיירת עולים בשנת תקכ"ד-ה'. עלייה זו הביאה בעיקבותיה גלי עליה נוספים, תחילה של חסידים ולאחר מכן גם של תלמידי הגאון ר' אליהו מווילנה (הגר"א) – הפרושים. את העלייה הזו ניתן להגדיר כמבשרת ראשית מפעל ההתישבות בארץ. היתה זו עלייה מאורגנת, אשר פניה היו מופנות לקראת שיבת עם ישראל לארצו. זאת ועוד, בניגוד לעליות הקודמות, שהיו ברובן עליות של יחידים וללא רצף, היתה עליית החסידים חולייה ראשונה במאה ה"ט בשרשרת העליות המאורגנות מקרב יהודי מזרח אירופה, שרשרת שלא חדלה, והלכה הלך וגדול, הלך והתרחב, עד הלום.

א"י במשנת ר' נחמן מברסלב

ואף ר' נחמן הסמיך הגות ואהבה למעשה: עלה – בעוז רוח ובחירוף נפש ובנו לארץ ישראל, ולא אמר את נפשי הצלתי אלא שב אל חסידיו שבחוצה לארץ על מנן. עימם באהבת ארץ ישראל, על מנת לדרבנם לעלות ארצה ישראל. וגם, כדרכו, עצות מעשיות והנחיות והדרכות לרוב היו בפיו למבקשים לעלות לארץ ישראל, מהן שאמרן במפורש ומהן המשתמעות מתוך עיון בדבריו. רוב העצות המעשיות שנתנו ע"י ר' נחמן הגיעונו בדרך כלל מתוך התיאורים הביוגרפיים שכתב ר' נתן והם מרוכזים בספרים "חיי מוהר"ן" ו"שיחות מוהר"ן" ואילו רוב ההנחיות וההדרכות העולות מתוך עיון ובינה בדבריו נלמדות מן התורות שב"ליקוטי מוהר"ן". ואף מן התורה שלפנינו מבוא ופתיח לפרק נכבד זה שבמסכת ארץ ישראל – העליה לארץ. ועם הנאמר בתורה שלפנינו נוסף ונצרך מן קטעי התורות שהובאו בפרק הקודם ומן התיאורים הביוגרפיים שהובאו עד כה במאמר זה ומקצת תיאורים משלימים להם.

א. הפורקן. שומה על איש ישראל לבחון בעין בלתי משוחדת, באומץ לב, את מסגרת חייו שבגלות: על רפיסותה, תלישותה, מכאן, ועל אי הנחת, חוסר המרגוע, חוסר השקט, מכאן. עליו להתמודד ישירות עם הפתרון שאמור לשמש תשובה לשאלות אלה – המירוץ בלהט ובמרץ בלתי נדלה ובלתי נלאה אחר קנינים ורכוש ועמדה והצלחה כלכלית תרבותית וחברתית. כלום כל אלה גאלו את העם היהודי ואת בניו לאורך אלפי שנות גלות? כלום כל אלה הניחו לו מן הבכי הדמום ההוא של אבות אבותיו היושבים על נהרות בבל קטועי אצבעות, באין יכולת לשיר, באשר שירת חייהם ניטלה מהם והושלכה על ערבים בתוכה? ומתוך שיתעמת, בכנות וביושר לב וברצון ובכוננות, ידע אל נכון כי רק בארץ ישראל יבוא על שברונו חוסר המרגוע של היהודי הנודד בארצות לא-לו, והוא אורח בהן, אורח לא-קרוא, אורח לא רצוי, אורח לא אהוב. ואלה דבריו: "וזה שבחה של ארץ ישראל 'ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם' (דברים ח', ט'), כי לפעמים אוכל לחם מחמת עניות ולא מחמת חסרון תאוות לתענוגים אחרים, אבל אם היה לו שאר מאכלים לא היה אוכל לחם לבד. וזה שבח ארץ ישראל שלא מחמת עניות תאכל לחם, אלא מחמת שיבור וביטול תאוות אכילה" (ליקוטי מוהר"ן, תו' מ"ז).

לאמור, רק בא"י יבוא על שברונו רעב מדומה לקניני חומר וגשם, שכן לגוף די בלחם בלבד כדי צרכיו הגופניים. ביסוד רדיפת תענוגי הגוף ונכסי חומר טבוע צמאון הנפש אשר לא תבוא על סיפוקה אלא בא"י, ושם תתפנה הנפש לחזות בנועם בוראה, לשוב אל צור חוצבה הימנו והגוף יסתפק במעט שבמעט ורווח לו.

ב. התרומה לארץ. הבא אל הארץ ידע כי לא רק את טובת עצמו הוא משרת, אף הארץ מתברכת לרגל בוא בניה לשכון בה. ואלה דברי ר' נחמן:

"וזה פירושו: 'ארץ אכלת יושביה', פירוש, שהיא מקבלת שפעה מבחינת יעקב, כמו שנאמר: 'וישב יעקב בארץ' (בראשית ל"ז, א)" (שם, שם) היינו, בעוד שבחוף לארץ, בארצות גלות, על היהודי לשאול עצמו למי אני עמל וטורת, כלום אדמתי גויים אדמתי היא, כלום ביתי כאן, כלום כוחי ומרצי דעתי ותבונתי עלי לתת לזרים, חילי ויגיעי לאחרים, הרי שארץ ישראל סגולתה שעצם ישיבת בניה בתוכה, עוד טרם הפריחו שממתה ועבדו אדמתה גורמת לברכת הארץ. אף הכרה זו תדרכן את היהודי לעלות ארצה, שם אדמתו, שם ביתו.

ג. התערות במתח: ארץ – יושביה. אף זאת מתכונותיה של הישיבה בארץ. בעוד בחוף לארץ

אמור איש ישראל לחוש – וגם אם ידחיק זאת מדעתו, יבואו זמנים, יקומו גויים, תגזרנה גזירות שתזכרנה לו זאת – כי אורח הוא, אורח לא קרוא, הרי ששייכה בארץ היא מלאת ענין עבורו: האדם והארץ משתלבים זה בזה, נתונים בצוותא בקולר אחד, לטוב ולמוטב. שכן ארץ חיים היא ארץ ישראל, מה החיים אינם קבועים וקפואים, אדרבה, משתנים ומתגוונים ללא הרף, אף חיי הארץ כן. להיות בארץ ישראל, אליבא דר' נחמן, הריהו חויה מתמדת של תחושת כל יהודי ויהודי כי גורלו וגורל הארץ אחוזים וכרוכים זה בזה:

”אך דע שעיקר מה שמשלם השם יתברך מידה במידה הוא בארץ ישראל... כי שם מדקדקין לשלם כאיש כמעשהו, מידה כנגד מידה... ועל כן היושבים שם בא"י יש להם על הרוב יסורין, מחמת שממהרין שם לשלם לאיש כמעשהו” (שם קפ"ז).

כאורח היושב בבית לא-לו אפשר ישיג אשלית חיי-רווחה בחוץ לארץ, אך כבן בית היושב בביתו הוא זוכה להיות מושגח בהשגחה פרטית מתמדת, ומידת שמחתו על כך מכרעת בקב אחד שבירו על פני תשעה קבים של רווחה לא-לו. אשר על כן המבקש למצות עומק חיי כבוד לעצמו ולא כאורח תלוי בחסדי זרים יעלה ויבוא לארץ ישראל. כדאי הוא הדבר.

ד. הנכונות. אמנם כן, שומה על הבא אל הארץ לידע כי עליה אל הארץ, עליה לשם ישיבה והתערות בה, הריהי תהליך ממושך וגם כרוך ביסורים – אך אל ירתע משום כך, יבין כי חיוני הדבר, שכן בתהליך זה ישיל מעצמו סיגי גלות, ספיחי נכריות, ובסופו של דבר יזדכך כדי היות בן ארץ ישראל. הרי זה, כדברי ר' נחמן, כתהליך התרכבות המזון בגוף האדם. ואלו דבריו: “...כי טבע האכילה שהמזון נהפך לניזון, כגון שהחי אוכל צומח כגון עשבים, נתהפכים העשבים לחי כשנכנסים בתוך מעיו... ולכל מקום שנכנס לשם המזון שנתחלק לאברים נתהפך למהות האבר ממש כשנכנס לשם כגון החלק מהמזון הנכנס להמות נתהפך למות, הנכנס ללב נתהפך ללב, וכן לשאר האברים... וזהו “אוכלת יושביה” כי כשנכנס לארץ, שהיא בחינת אמונה, נאכל אצלה, היינו שנתהפך למהותה... ארץ ישראל בעצמה יש לה הכח הזה, ועל-כן אמרו רבותינו ז"ל (כתובות קי"א, א'): כל היושב בא"י שרוי בלא עוון, כי היא ארץ אוכלת יושביה, שהמיושב שם נאכל אצלה ונתהפך למהותה הקדוש, ועל-כן אפילו המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא (כמו שאמרו רבותינו ז"ל שם) ולכן מי שאינו מ"יושבי הארץ" ואינו מתאכל בה הרי הוא מוקא חוצה לה... והוא בחינת הכתוב בא"י “כאשר קאה את הגוי” (ויקרא י"ח, ב') דהיינו שאינה יכולה לסובלו להיות נאכל אצלה שיתהפך למהותה, רק היא מקיאה אותו, ה' יצילנו” (שם, קכ"ט).

ה. הידיעה. ואף הידיעה המפוכחת, המציאותית, אשר לארץ ישראל ואשר לנעשה בה – אף היא חשובה למאוד. שכן הבא אל הארץ שגוי בדמיונות – שוא, מסב על עצמו אכזבה לעת יפגוש במציאות האחרת (“כלומר ארץ ישראל הזאת בפשיטות, עם הבתים האלה והדירות הללו”²¹). לכלל נחיצות הכרה זו הגיע ר' נחמן בהיותו בארץ ישראל וכך כותב ר' נתן, רושם תולדותיו: “רבינו, זכר צדיק לברכה, סיפר שכשהיה בארץ ישראל סיפרו לו שם החשובים שהיו שם, שבאו ממדינות אלו וקבעו דירתם שם בארץ ישראל כמפורסם, וסיפרו לו שקודם שהיו בארץ ישראל לא היו יכולים לצייר לעצמם שארץ ישראל היא עומדת בזה העולם, והיו סבורים שארץ ישראל היא עולם אחר לגמרי לפי גודל קדושת ארץ ישראל, והתורה עצמה מפרשת כמה פעמים

כל גבולי ארץ ישראל לגודל מעלתה וקדושתה העצומה והנוראה מאד מאד. על כן לא היו יכולים לצייר לעצמם בעיניהם שארץ ישראל תהיה בזה העולם. עד אשר באו לשם וראו שארץ ישראל היא בזה העולם ממש... כי באמת ארץ ישראל היא כמו מדינות אלו ממש, ועפר ארץ ישראל הוא במראה ודמות כמו עפר מדינות אלו ממש... כי באמת בדמות ותמונה אין חילוק כלל בין ארץ ישראל ובין שאר מדינות להבדיל, ואף על פי כן היא קדושה מאד מאד בתכלית הקדושה עצומה ונוראה מאד. אשרי הזוכה להלך שם אפילו ד' אמות...³¹

לאמר, על הבא אל הארץ לזהות את ארץ ישראל הנגלית לעיניו עם ארץ ישראל שבציפיותיו ולהחפין זו עם זו.

ו. הציפיה. עם העליה שבגוף ניטל על היהודי לשאוף לעליה שברוח. כך מעיד ר' נחמן בעצמו וכך הדריך תלמידיו:

"ונשמע מפיו הקדוש קודם נסיעתו ממדווידובקה לארץ ישראל בימי חג הפסח שאמר שהוא רוצה ליסע לארץ ישראל כדי לקיים שם כל התרי"ג מצוות ולכלול יחד כל המצוות התלויות בארץ עם כל המצוות של חוץ לארץ ולכלולם יחד ולקיימם ברוחניות, ואחר כך יוכל לקיימם כראוי בגשמיות"³² אלה הדברים אשר לחלק המצוות שביהדות, וכדברים אלה גם באשר לחלק החכמה שבה "אמר קודם שנסע לארץ ישראל שרוצה לנסוע כדי להשיג חכמה עילאה, כי יש חכמה עילאה ותתאה, וחכמה תתאה כבר יש לו ועדיין הוא צריך להשיג חכמה עילאה. ובשביל זה הוא נוסע לארץ ישראל"³³.

ברם, אל לו לאדם להחפו הישר אל ראש גרם המעלות, דרך עלייתו חייבת להיערך בשלבים, שלב אחר שלב, כעולה בסולם:

"מי שרוצה להיות יהודי, דהיינו לילך מדרגה לדרגה, אי אפשר כי אם על ידי ארץ ישראל"³⁴.

ור' נתן, תלמיד ר' נחמן, מטעים כוונת רבו:

"צריכים לכבוש קדושת ארץ ישראל מעט מעט, לגרש הרע... שבעת עממים... כי אין לנו כח לתקן כל החובלים בבת אחת לבטל הרע שבהם. רק צריכים להמשיך קדושת הנועם מעט מעט... וזה בחינת 'לא תוכל כלותם מהר'.. (דברים ז', כ"ב) מעט מעט אגרשנו מפניך' (שמות כ"ג, ל')..."³⁵

ז. הצפיה לקדושת החומר. בארץ ישראל בלבד יכול היהודי לחוות לחוות במפגש הגלוי המתרחש בין קדושת הארץ ואדמתה. אין ארץ ישראל ככל הארצות, דוקומתית היא: דיוטא ראשונה למלאכת החומר, ומעליה – דיוטא שנית למלאכת הרוח (כדברי חז"ל: 'זאולך אתכם קוממיות' – ...כשתי קוממות..."³⁶ וכן: "ירושלים מכוונת למעלה כמו ירושלים של מטה, מרוב

31. נחל נובע עמ' קע"ה.

32. חיי מוהר"ן, נסיעתו לארץ ישראל, ה'.

33. שם, שם, ו'.

34. ראה י' קוק: רבי נחמן מברסלב, עיונים בסיפוריו עמ' 25.

35. ימי מוהר"ן, ראה נחל נובע עמ' קע"ח.

36. בבא בתרא ע"ה, א'.

אהבתה של מטה עשה אחרת למעלה" (37). לעומת זאת, בחוץ לארץ מעשה הרוח תלוש מההויה האנושית הממשית והריהם שני מסלולי חיים שונים. הבא אל הארץ צפוי, איפוא, לפגוש חומר ורוח נוגחים ונושקים זה בזה. וכך רושם ר' נתן:

"אמר אז (ר' נחמן) לר' יודל שרוצה לנסוע לארץ ישראל, ור' יודל בירך אותו ואמר לו: רבינו, בודאי אתם רוצים לפעול שם איזה דבר גדול, יהי רצון שהשם יתברך יעזור אתכם שתזכו לפעול שם מה שאתם רוצים. ונענע לו (ר' נחמן) בראשו על ברכתו. אחר כך אמר (ר' נחמן) הייתי יכול לפעול מבוקשי וחפצי ועניני שאני רוצה לפעול גם פה על ידי תפילות ובקשות ותחנונים לבד ולא הייתי צריך לנסוע לארץ ישראל. רק החילוק שכשאזכה להיות בארץ ישראל אזכה לקבל השגתי על ידי לבושים, אבל כאן בחוץ לארץ לא אוכל לקבל השגתי על ידי לבושים, רק בלא לבושים" (38).

ואמנם, מושב ר' נחמן מארץ ישראל ראו בו תלמידיו כי רוח אחרת עמו "וזכה שם להשגה עליונה וגבוהה מאד אשר אין לשער". ואף ר' נחמן עצמו היה מודע לכך, הנה, ככל שקרב לארץ ישראל הלך הלך והשתנה:

"כשרציתי להיות בארץ ישראל אמרתי תורה אחרת. אחר כך כשהתחלתי לנסוע נשתנה גם כן התורה למעלה. כשהייתי בארץ ישראל אמרתי גם כן תורה אחרת. כשחזרתי אמרתי תורה אחרת... עד שהיה מתבייש עתה בהתורה שאמר קודם ארץ ישראל, וכל הספר (לקוטי מוהר"ן) רובו ככולו הוא מהתורה שאחר ארץ ישראל, רק מעט דמעט מהקודם..." (39).

ח. המפגש האישי. שומה על הבא לארץ ישראל לשאת בלבו לא רק ציפיה לפגוש את הארץ כי אם גם את האדם אשר בה, אם בחיים חלקו וגם אם בין המתים הנהו ומקום קבורתו בארץ. הנה כי כן ר' נחמן מעיד בעצמו כי הוא נוסע לארץ ישראל בין השאר גם "כדי לדבר עם זקינו (ר' נחמן מהורודנקה הקבור בטבריה)" (40). כאשר משוים אנו מסורת סיפורית זו אל מול מסורת סיפורית אחרת המוסרת כי ר' נחמן בדרכו אל ארץ ישראל עבר על פני העיר מז'יבוז', שבה שכנו הוריו ובה קבור אבי-זקנתו הבעש"ט, סרב לעלות אל קברו של הבעש"ט גם למשמע הפצרותיה של אמו: "אמרה לו: מתי תלך אל קברו, השיב רבנו ז"ל: עכשיו לא אהיה על קברו, בחזירתי, אם ירצה השם, אהיה על קברו. וכן היה" (41). לאמר, יציאה מחוץ לארץ כרוכה בניתוק קשרים אישיים-משפחתיים, כשם שכניסה לארץ צריכה להיות מודרכת לקראת יצירת קשרים אישיים עם שוכניה, החיים והמתים.

ט. התעוזה. כניסה לארץ ישראל דורשת עזו רוח. כשתימצי לומר, אומץ לב. אף זאת ישית אל לבו הבא אל הארץ. ר' נחמן עצמו מהווה דוגמה אישית לכך: "מקודם לא היו נוסעים לארץ ישראל דרך אודסה כי היו מתיראים לנסוע דרך שם, והוא נסע תחילה דרך אודסה כשנסע לארץ ישראל, ומאו והלאה נעשה דרך כבושה והכל נוסעים דרך שם..." כך בדרך לארץ ישראל, וכך

37. תנחומא פקודי א'.

38. חיי מוהר"ן, נסיעתו לארץ ישראל, ז'.

39. שבחי מוהר"ן, מעלות תורתו, מ"ג.

40. חיי מוהר"ן, נסיעתו לארץ ישראל, ה'.

41. שם, שם, א'.

בארץ ישראל עצמה "גם כשהיה בארץ ישראל והיה על הקברים, היה שם קבר של ינוקא שהיו מעולם מתיראים לכנוס לתוך אותו המערה כי אמרו שיש שם נחש... והוא היה הראשון שלא חש על זה ונכנס לשם... והיה הולך דרך חלל המערה ולא היה שם שום נחש, ומאז והלאה הכל הולכים על אותו הקבר".⁴²

י. ההשתוקקות. ביחס ישר למידת ההשתוקקות של הבא אל הארץ להגיע עד תוך-תוכה של הארץ – כן היא נגלית אליו. וכך כותב תלמידו:

"שתיכף כשאדם נתעורר להשתוקק לארץ ישראל אזי כפי התעוררותו ותשוקתו נמשך עליו הארה מקדושת ארץ ישראל...".⁴³

ומי שליבו נקשר באהבת הארץ, ומי שהארץ לעומקה נגלתה אליו, או־אז יזכה לשמוע מנגינתה של הארץ. ומכאן ואילך אף אם יהא ניטל עליו לעזוב את הארץ המנגינה ההיא תשרוד בלב, והיא תלווהו בדרכו חוצה לארץ והיא אשר תשיבהו ארצה: "כי יעקב אבינו כששלח את בניו עשרת השבטים ליוסף שלח עמהם ניגון של ארץ ישראל. וזה סוד 'קחו מזמרת הארץ בכליכם' (בראשית מ"ג י"א), בחינת זמר ונגון ששלח על ידם ליוסף, וכמו שפירש רש"י: מזמרת – לשון זמר"⁴⁴ שכן "שם בארץ ישראל שורש כל הזמירות והניגונים דקדושה... ושם עיקר הארת הנגון הקדוש בחינת ראש אמנה, כי שם בארץ ישראל השיר ביותר".⁴⁵

יא. הכורח. היא ההכרה כי ארץ ישראל הינה הכרח לבלי תחליף עבורו ועבור עצם יהדותו. ואלה דבריו:

"מי שרוצה להיות יהודי, דהיינו לילך מדרגה לדרגה אי אפשר כי אם על ידי ארץ ישראל".⁴⁶

דמותו ומעשיו של הרב היו לאות לתלמידיו. וכך כתב לימים בחירת-תלמידיו, ר' נתן: "ואם מי אנכי להשוות עצמי לרבינו ז"ל אשר אין מי נדמה אליו, מכל שכן פחות כמוני, אף על פי כן לענין דבר שבקדושה מחויב אפילו הקל שבקלים לבקש גדולות, כאשר שמעתי מפיו הקדוש בעצמו ז"ל. אדרבה, אני מחויב למסור נפשי יותר ויותר אלף פעמים לבוא לארץ ישראל, כי רבינו ז"ל אפילו קודם שבא לארץ ישראל היתה קדושתו ופרישותו ומעלתו וצדקתו גבוה ונשגב ונעלה מאד מאד בתכלית המעלה, ולא נסע לארץ ישראל כי אם לפעול להשיג השגות נשגבות יותר ויותר... אבל אנן, יתמי דיתמי, אנו צריכים להתגולל ברפש וטיט ולרחוש על הארץ בין נחשים ועקרבים, עד שנוכה לנשק עפר ארץ ישראל ולהתגולל בעפרה הקדוש ולשאוב מאוירה הקדוש והנורא".³⁵

